

Ongelijkheid

**PAUL DE BEER, PAULIEN JANSSEN, RENÉ SCHULENBERG, DANIËL VAN VUUREN,
MANUEL BUITENHUIS, JASPER VAN DIJK, INGRID ROBEYNS, TANJA VAN DER LIPPE,
VINCENT BUSKENS, NINA VERGELDT, STÉFANIE ANDRÉ, BAS TER WEEL,
JOHANNES HERS, JOOST WITTEMAN EN TOM SMITS**

DAARNAAST BIJDRAGEN VAN

**GERDIEN MEIJERINK, LEON BETTENDORF, HARRO VAN HEUVELEN,
JADÉ DIETEREN, JESSE GROENEWEGEN, SJOERD HARDEMAN, HARRY GARRETSSEN, LOTTE DE HAAN,
JANKA STOKER, ALBERT WONG, PIETER BAKX, BRAM WOUTERSE, EDDY VAN DOORSLAER,
PAUL BISSCHOP, SIEMEN VAN DER WERFF, JELLE ZWETSLOOT, PIETER VAN DALEN, JESSE HOEKSTRA,
SWEDER VAN WIJNBERGEN, COEN TEULINGS, JEAN FRIJNS EN JELLE MENSONIDES**

Van de voorzitter

Ik ben trots op het grote aantal activiteiten dat de KVS de komende maanden weet te organiseren. Ik wil iedereen van harte uitnodigen voor het Miljoenennotagesprek in Amsterdam op 18 september, het economencafé over de toekomst van het kapitalisme in Rotterdam op 11 oktober, de Nederlandse Economen Dag en KVS Tinbergen lezing van Edward Glaeser in Amsterdam op 2 november en de presentatie van de Preadviezen over Klimaat, Milieu en Energie en de jaarvergadering op 29 november in Den Haag. Komt allen en zegt het voort!

Prof. dr. Bas Jacobs
Voorzitter KVS

Prinsjesdag: KVS-Balie Miljoenennotagesprek

Het KVS Miljoenennotagesprek 2018 wordt gehouden op 18 september om 20:30 uur in De Balie in Amsterdam. Kabinet Rutte III presenteert zijn eerste Miljoennota met daarin de beleidsvoorstellen voor het komende regeringsjaar. Tegelijkertijd komt het Centraal Planbureau met nieuwe ramingen voor de Nederlandse economie. Kees Vendrik (Triodos Bank), Anna Dijkman (Economisch Bureau ING) en Bas Jacobs (EUR) bespreken de economische stand van Nederland onder leiding van Esther van Rijswijk.

Economencafé: Capitalism: in search for an alternative

Op 11 oktober om 20:00 uur organiseert de KVS samen met Studium Generale van de Erasmus Universiteit Rotterdam, de Erasmus School of Economics en debatcentrum Arminius een economencafé met Giacomo Corneo, hoogleraar openbare financiën aan de Freie Universität Berlin. Corneo heeft een spraakmakend boek geschreven met de titel *Is Capitalism Obsolete?* Corneo wordt geïnterviewd over zijn zoektocht naar alternatieve economische systemen door Sandra Phlippen (ABN Amro, EUR), gevolgd door een reactie van Bas Jacobs (EUR) en een discussie met het publiek.

Nederlandse Economedag en Tinbergenlezing

Op 2 november 2018 zal de Nederlandse Economedag plaatsvinden bij De Nederlandsche Bank in Amsterdam. Aansluitend zal Edward Glaeser (Harvard University) de KVS Tinbergenlezing verzorgen.

Preadviezen: Klimaat, milieu en energie

De presentatie van de KVS Preadviezen vindt plaats op het Ministerie van Economische Zaken en Klimaat in Den Haag op 29 november vanaf 13:00. Daan van Soest (UvT) is dit jaar bereid gevonden om als hoofdredacteur de KVS Preadviezen, met als thema Klimaat, milieu en energie, te begeleiden. Minister Wiebes van Economische Zaken en Klimaat zal het eerste exemplaar van de Preadviezen in ontvangst nemen. Van Soest heeft vele toonaangevende economen bereid gevonden een bijdrage te leveren aan de bundel, waaronder Rick van der Ploeg, Reyer Gerlagh, Sjak Smulders, Jeroen van den Bergh en vele anderen.

Jaarvergadering

Op 29 november 2018 bent u van harte welkom op de Jaarvergadering van de KVS bij het Ministerie van Economische Zaken en Klimaat in Den Haag. U ontvangt ruim voor deze datum een vooraankondiging en een uitnodiging per e-mail.

U kunt online lid worden via:

www.esb.nu/kvs

U kunt online lid worden via: www.esb.nu/kvs
Secretariaat van de KVS:p/a De Nederlandsche Bank
Postbus 98,1000 AB Amsterdam
e-mail: info@kvsweb.nl

Inhoud

Op www.esb.nu/Mirrlees vindt u:
In memoriam Sir James A. Mirrlees
door Bas Jacobs

Agenda & Personalia 386

Uitgelicht 388

Ongelijkheid

Inleiding: De eindjes aan elkaar knopen,
vier jaar na Piketty

PAUL DE BEER

Kinderen overtreffen hun ouders minder
vaak in inkomen

PAULIEN JANSSEN, RENÉ SCHULENBERG, DANIEL VAN VUUREN
EN MANUEL BUITENHUIS

Meer inflatie voor lage inkomens

JASPER VAN DIJK

Vinden Nederlanders dat er grenzen zijn
aan rijkdom?

390 INGRID ROBEYNS, TANJA VAN DER LIPPE, VINCENT BUSKENS
EN NINA VERGELDT

398

Eigenwoningbezit hangt samen met minder
steun voor herverdeling

392 STÉFANIE ANDRÉ

403

De beperkte bruikbaarheid van de
arbeidsinkomensquote in de beleidsdiscussie

396 BAS TER WEEL, JOHANNES HERS, JOOST WITTEMAN EN TOM SMITS

406

Geen divergentie in productiviteit van
koplopers en volgers in Nederland

GERDIEN MEIJERINK, LEON BETTENDORF
EN HARRO VAN HEUVELEN

410

Managementkwaliteit in Nederland gemeten

JADÉ DIETEREN, JESSE GROENEWEGEN, SJOERD HARDEMAN,
HARRY GARRETSSEN, LOTTE DE HAAN EN JANKA STOKER

414

Thuiszorg is niet altijd goedkoper dan
verpleeghuiszorg

ALBERT WONG, PIETER BAKX, BRAM WOUTERSE
EN EDDY VAN DOORSLAER

419

De waarde van een economiestudie op de
arbeidsmarkt

PAUL BISSCHOP, SIEMEN VAN DER WERFF EN JELLE ZWETSLOOT

422

Belastingdruk werknemer en ondernemer
dichter bij elkaar

PIETER VAN DALEN EN JESSE HOEKSTRA

424

Reactie: Misvattingen in het pensioendebat
en de voorstellen van de sociale partners

SWEDER VAN WIJNBERGEN

426

Naschrift: Wiens misvattingen?

COEN TEULINGS

428

Naschrift: Misvattingen creëren

JEAN FRIJNS EN JELLE MENSONIDES

429

Statistiek

430

Ceteris paribus

432

Agenda & Personalia

Voor meer informatie en een volledig overzicht van de Nederlandse economische agenda kunt u terecht op www.esb.nu/agenda

September

- 13 ◆ **CPB seminar** – *Light at the end of the tunnel – unemployment and depression after age 50*, Coen van de Kraats (Vrije Universiteit)
- 14 ◆ **Universiteit Utrecht lezing** – *Over de dijken: 10 jaar na het uitbreken van de financiële crisis*, Coen Teulings (Universiteit Utrecht)
- 17 ◆ **Tinbergen seminar** – *Doctor switching costs in health insurance*, Gordon Dahl (University of California)
- 18 ◆ **DNB Seminar** – *Measuring biases in expectation formation*, o.a. Florian Peters (Universiteit van Amsterdam)
Studio Erasmus – *Prinsjesdag, metalvrouwen en leugendetectie*, o.a. Sandra Phlippen (ABN Amro en Erasmus Universiteit Rotterdam)
Tinbergen seminar – *Socio-economic gaps in university enrollment: the role of perceived and non-pecuniary returns*, Teodora Boneva (UCL, Londen)
- 26 ◆ **Universiteit Utrecht event** – *Day of digital times*, o.a. Erik Stam (Universiteit Utrecht)
- 28 ◆ **ERIM seminar** – *Multi-stage decisions under uncertainty*, Shimrit Shtern (Technion – Israel Institute of Technology)

OVER DE DIJKEN

Tien jaar geleden ging Lehman Brothers failliet. Amper een jaar later stortte Griekenland het euro-project in een crisis. Terwijl de wereldeconomie op de rand van deflatie balanceerde, zochten economen op de tast naar een uitweg. Centrale banken werden gedwongen tot radicale en omstrengden maatregelen. Net zoals in de jaren dertig, daalde het vertrouwen in de politiek tot een dieptepunt en het wantrouwen tussen Noord- en Zuid-Europa vierde hoogtij. Engeland koos voor Brexit en Amerika voor Trump, en inmiddels is ook de handelsoorlog een realiteit. De financiële crisis heeft ons wereldbeeld voorgoed veranderd. In deze nieuwe, risicovolle wereld, moet Nederland over de eigen dijken kijken om zijn positie opnieuw te bepalen. Coen Teulings maakt een analyse van het afgelopen decennium.

Oktober

- 2 ◆ **DNB Seminar** – *Household credit, global financial cycle, and macroprudential policies: credit register evidence from an emerging country*, Mircea Epure (Universitat Pompeu Fabra)
Universiteit Utrecht conferentie – *European alternative finance research conference*, o.a. Nir Vulkan (University of Oxford)
- 3 ◆ **CPB conferentie** – *Pensioenen, financiële planning en keuzearchitectuur*, o.a. Laura van Geest (CPB)
- 4 ◆ **ISS seminar** – *Brexit, UK manufacturing (especially automotive) and industrial policy*, David Bailey (Aston Business School)
- 8 ◆ **SZW wetenschapsdag** – *De verbinding tussen wetenschap en beleid*, o.a. Annemieke Roobeek (Nyenrode Business Universiteit)
- 9 ◆ **DNB Seminar** – *Monetary policy and its effect on regional employment*, Fergus Cumming (Nuffield College, University of Oxford)
CPB seminar – *Does the framing of patient cost-sharing incentives matter? The effects of deductibles vs. no-claim refunds*, Tobias Klein (Tilburg University)
Tinbergen seminar – *The persistent effects of brief interactions: evidence from immigrant ships*, Diego Battiston (Stockholms universitet)

CPB CONFERENTIE PENSIOENEN

Door veranderingen in de pensioenwereld neemt het belang van integrale financiële planning toe. De hoogte van de toekomstige pensioenuitkeringen blijkt onzeker en afhankelijk van de situatie op de financiële markten. Niet iedereen wil of kan doorwerken tot de hogere AOW-leeftijd. De eigen woning wordt in toenemende mate een extra bron van pensioeninkomen door de verplichte aflossing van de hypotheek. Deelnemers kunnen veelal zelf bepalen vanaf welke leeftijd de pensioenuitkering ingaat. Het kabinet en de sociale partners overwegen om de keuzemogelijkheden bij de premie-inleg of de pensioenuitkering te verruimen. Voor de ontwikkeling van de keuzearchitectuur in pensioenregelingen kunnen we lessen trekken uit de ervaringen die Australië, Denemarken en het Verenigd Koninkrijk al hebben opgedaan aangaande een ruime keuzevrijheid.

Promotiebespreking

9 okt:
Nicole Bosch
(Vrije Universiteit)
– *Empirical studies on tax incentives and labour market behaviour*

Door het belasten van inkomsten wil de overheid drie doelen realiseren, ten eerste inkomensongelijkheid verminderen, ten tweede de economie stimuleren door werk meer lonend te maken, en ten derde publieke diensten financieren.

Door belastingheffing verandert de overheid de financiële opbrengsten van werk, in de economische literatuur ook wel ‘belastingprikkel’ genoemd. Hierdoor kunnen mensen andere keuzes gaan maken op de arbeidsmarkt, bijvoorbeeld als zelfstandige beginnen, inkomen achterhouden of meer of minder gaan werken. Belastingheffing gaat daarom over het algemeen gepaard met een verlies van efficiëntie. Bij de vormgeving van beleid is inzicht in de reacties van mensen op belastingen daarom essentieel.

Dit proefschrift analyseert in vier empirische studies de effecten van belastingprikkel op arbeidsmarktuitskomsten, zoals gewerkte uren, inkomen, zelfstandig ondernemerschap en arbeidskosten.

De gemene deler van deze vier studies is dat de arbeidsmarktreacties van werknemers op belastingprikkel doorgaans klein zijn. Werknemers passen hun uren of inkomen nauwelijks aan zodra ze geconfronteerd worden met een verandering van het tarief (en daarmee van hun netto-inkomen). Mogelijke verklaringen hiervoor zijn aanpassingskosten, imperfecte kennis van belastingtarieven en -grenzen,

en (te) kleine voordelen die niet opwegen tegen de vaste aanpassingskosten. De eerste les van mijn proefschrift is dan ook dat beperkte wijzigingen in de belastingprikkel voor werknemers niet zullen leiden tot grote verstoringen of efficiëntieverliezen.

Een tweede les is dat belastingontwijking en belastingontduiking mogelijk belangrijke manieren zijn om belastbaar inkomen aan te passen, met name voor mensen met een hoog inkomen of inkomen uit zelfstandig ondernemerschap. Dit betekent dat de elasticiteit van het belastbaar inkomen voor een groot deel afhangt van de definitie van de belastinggrondslag en van handhaving, die beide worden bepaald door beleidsmakers.

De laatste en belangrijkste les is dat reacties op belastingprikkel verschillen tussen groepen mensen op de arbeidsmarkt. In dit licht vallen vooral de zelfstandigen op, want zij zijn flexibeler in het aanpassen van hun uren en hun inkomen. Met dit gegeven zou rekening gehouden moeten worden als men beleid zodanig vorm wil geven dat er zo min mogelijk verstoringen zijn. Het gevolg is dat enige complexiteit in het belastingstelsel onontkoombaar is.

Promoties

Erasmus Universiteit Rotterdam

Thomas Frick – *The implications of advertising personalization for firms, consumers, and ad platforms*, 21 september

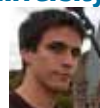

Agapi-Thaleia Fytraki – *Behavioral effects in consumer evaluations of recommendation systems*, 28 september

Tilburg University

Mánuel Mágó – *Power values and framing in game theory*, 14 september

Chen Sun – *Experiments on intertemporal choices and belief change*, 19 september

Universiteit van Amsterdam

Nicole Ciurila – *Risk sharing properties and labor supply disincentives of pas-as-you-go pension systems*, 20 september

Vrije Universiteit Amsterdam

Mengheng Li – *Essays on time series models with unobserved components and their applications*, 13 september

Oraties

Tilburg University

Herman Vollebergh – *Leapfrogging? Instruments for transitions: from challenge to implementation*, 28 sept.

Uitgelicht

Rookverbod

Aan het begin van deze eeuw hebben diverse landen een rookverbod ingesteld. Hoe heeft dit de volksgezondheid beïnvloed? Kvasnicka et al. onderzoeken dit aan de hand van de invoering van rookverboden in bars en restaurants in Duitsland, waarvan de timing per deelstaat verschilde. Op basis van data uit de periode 2000–2008 vinden ze dat het aantal dagelijkse ziekenhuisopnames als gevolg van hart- en vaatziekten gemiddeld met 2,1 procent afnam; dit scheelt 57.000 opnames per jaar. Dit suggereert dat de invoering van een rookverbod tot een aanzienlijke gezondheidswinst en lagere uitgaven aan gezondheidszorg leidt.

Kvasnicka, M., T. Siedler en N.R. Ziebarth (2018) *The health effects of smoking bans: evidence from German hospitalization data*. IZA Discussion Paper, 11631.

Vergroenende financiering

Bestaat er een verband tussen de financiële ontwikkeling van landen en hun CO₂-uitstoot? Uit een sectoranalyse op basis van 73 landen over de periode 1974–2013 van De Haas en Popov blijkt dat verbeterde toegang tot risicodragend kapitaal via aandelenmarkten zowel de relatieve opkomst van schonere sectoren als de ingebruikname van duurzamere productieprocessen binnen bestaande industrieën faciliteert. Daarnaast blijkt dit bevorderlijk voor het aantal patenten dat is aangevraagd voor 'groene' investeringen. Bij een sterke afhankelijkheid van kredietmarkten is in alle gevallen het tegenovergestelde effect zichtbaar. Betere toegang tot aandelenmarkten lijkt de transitie naar een duurzamere economie dus te bevorderen.

Haas, R. de, en A. Popov (2018) *Financial development and industrial pollution*. CentER Discussion Paper, 2018-024.

Nuttige kinderopvang

Deelname aan kinderopvang kan leerachterstanden bij kinderen van minderheden voorkomen. In de praktijk blijken zij echter juist minder vaak deel te nemen aan kinderopvang. Kan een algemene, publieke kinderopvang dit probleem ondervangen? Cornelissen et al. onderzoeken dit aan de hand van de invoering ervan in Duitse deelstaten in de jaren negentig. Ze vinden dat de algemene regeling de leerachterstand van kinderen van minderheden (gemiddeld twaalf procentpunt als zij pas op latere leeftijd deelnemen) nagenoeg elimineert.

Cornelissen, T., C. Dustmann, A. Rauten en U. Schönberg (2018) *Who benefits from universal child care? Estimating marginal returns to early child care attendance*. CEPR Discussion Paper, 13050.

Kostbare kinderbijslag

Wat is het effect van een hoge kinderbijslag op de arbeidsparticipatie van moeders? Magda et al. onderzoeken dit voor Polen, waar de overheid in 2016 een ruimere kinderbijslag introduceerde om geboortes te stimuleren onder ouders met lagere inkomens en om kinderarmoede te verminderen. Zij schatten dat de arbeidsparticipatie van vrouwen met kinderen als gevolg van de introductie van de kinderbijslag in 2017 afnam met 2,5 tot 3 procentpunt. Dit effect is groter bij vrouwen met een lager opleidingsniveau die wonen in kleine steden. Een ruime kinderbijslag lijkt dus ten koste te gaan van de vrouwenemancipatie.

Magda, I., A. Kielczewska en N. Brandt (2018) *The effects of large universal child benefits on female labour supply*. IZA Discussion Paper, 11652.

Studierichti

Hoe sterk bepaalt een studierichting je verdere levenspad? Artmann et al. onderzoeken dit aan de hand van gegevens van Nederlanders die tussen 1988 en 2004 deelnamen aan een lotingsprocedure voor de studie geneeskunde, tandheelkunde, diergeneeskunde of international business. Het toevallig winnen van deze loterij bleek aanzienlijke gevolgen te hebben: ten opzichte van hun uitgelote leeftijdsgenoten hebben loterijwinnaars van de studies geneeskunde en tandheelkunde op

Kleine zorgenkindjes

Zijn financiële instellingen weerbaar genoeg om een herhaling van de afgelopen crisisjaren te doorstaan? De Haan en Kakes onderzoeken dit aan de hand van de verliezen die 69 Europese financiële instellingen leden gedurende de periode 2007–2016. Ze constateren dat de grote investeringsbanken de grootste klappen te verduren kregen in de wereldwijde onrust van 2007–2009, maar dat in de

60,633 miljard euro gaven Nederlandse huishoudens in 2017 uit aan recreatie. Dat is 16,7 procent meer dan in 2010 (Bron: CBS).

ng bepalend

35-jarige leeftijd een hoger inkomen en hebben de mannen onder hen, opmerkelijk genoeg, gemiddeld meer kinderen, die ook nog eens vaker doorstromen naar het academisch onderwijs (dit laatste lijkt overigens ook te gelden voor de kinderen van International-Business-studentes). Je studierichting lijkt dus niet alleen voor je professionele leven, maar ook voor je privéleven ingrijpende gevolgen te hebben.

Artmann, E., N. Ketel, H. Oosterbeek en B. van der Klaauw (2018) *Field of study and family outcomes*. CEPR Discussion Paper, DP13033.

daarop volgende Europese schuldcrisis de kleinere retail banks kwetsbaarder waren; zij ontvingen toen ook relatief meer staatssteun. Met name een verhoging van de wettelijke buffers voor kleinere banken lijkt dus vereist voor een stabiel financieel stelsel.

Haan, L. de, en J. Kakes (2018) *European banks after global financial crisis: peak accumulated losses, twin crises and business models*. DNB Working Paper, 600.

Egoïstische vooroordelen

Autochtonen hebben de neiging om zowel het aantal immigranten als hun afhankelijkheid van sociale zekerheid te overschatten, blijkt uit een enquête van Alesina et al. in zes westerse landen die veel te maken hebben met immigranten. Deze overschattingen zorgen voor een lagere steun voor herverdeling. Middels een experiment brengen ze autochtonen op de hoogte van de correcte cijfers over immigranten en hun arbeidsmarktpositie. Opvallend is echter dat deze noch de vooroordelen doet verdwijnen, noch de steun voor herverdeling bevordert. Feiten lijken dus niet opgewassen tegen de kennelijk emotioneel ingegeven vooroordelen over immigranten.

Alesina, A., A. Miano en S. Stantcheva (2018) *Immigration and redistribution*. NBER Working Paper, 24733.

Onerlijke ongelijkheid

Leidt als oneerlijk ervaren ongelijkheid tot wantrouwen en zelfzuchtig gedrag? In een experiment laten Fehr et al. koppels van proefpersonen opdrachten uitvoeren tegen een verschillende beloning. Bij sommige koppels is dit verschil in beloning eerlijk, bij andere niet. Ze vinden vervolgens dat het onderlinge vertrouwen van het koppel en de vrijgevigheid tijdens een *trust game* door de oneerlijke beloning sterk is aangetast. Als er echter nieuwe koppels worden gevormd, blijken de negatieve effecten minder significant. Onerlijke ongelijkheid lijkt dus vooral tot wantrouwen en egoïsme te leiden bij directe interactie tussen winnaars en verliezers.

Fehr, D., H. Rau, S. Trautmann en Y. Xu (2018) *Inequality, fairness and social capital*. Center Discussion Paper, 2018-023.

Gezond leven

In hoeverre is een ongezonde leefstijl het gevolg van iemand opleidingsniveau? André et al. brengen dit voor Nederland in kaart aan de hand van de *European Social Survey*. Het blijkt dat hoogopgeleiden op veel dimensies van gezond leven, zoals consumptie van groente en fruit, en sport, beter scoren dan laagopgeleiden. Ook roken zij minder en hebben ze minder vaak overgewicht. Opvallend is echter dat het percentage regelmatig alcohol consumerende mensen onder wetenschappelijk opgeleiden (46,7 procent) veel hoger is dan onder laagopgeleiden (33,4). Een gezonde levensstijl lijkt dus niet alleen samen te hangen met opleiding, maar ook met de directe sociale omgeving van burgers.

André, S., G. Kraaykamp en R. Meuleman (2018) *Een (on)gezonde leefstijl – opleiding als scheidslijn*. Sociaal en Cultureel Planbureau, juli.

Supergeschoold

Effectief onderwijsbeleid speelde een cruciale rol bij de ontwikkeling van de Verenigde Staten tot economische supermacht. Dit laten Cook en Ehrlich zien aan de hand van data over onderwijs en economische groei in de periode 1850–2000, waarbij ze de Morrill Act als instrumentele variabele gebruiken. De aanname van deze wet in 1862 maakte het voor Amerikaanse staten mogelijk om specifieke federale gebieden te verkopen, en de opbrengst ervan te investeren in onderwijs- en onderzoekinstellingen. Dit zorgde voor een sterke stijging in het aantal onderwijsinstellingen en geschoolden en een flinke boost in de economische langetermijngroei ten opzichte van verschillende landen in de 'Oude Wereld'.

Cook, A. en I. Ehrlich (2018) *Was higher education a major channel through which the US became an economic superpower in the 20th century?* IZA Discussion Paper, 11648.

De eindjes aan elkaar knopen, vier jaar na Piketty

Vier jaar geleden bracht Piketty's analyse van de groeiende ongelijkheid in de westerse wereld een schokgolf teweeg, niet alleen onder economen maar ook onder het bredere publiek. Wat eerder doorwrochte rapporten van onder meer de OESO niet was gelukt, lukte deze jonge 'topeconoom', zoals hij al snel in de media werd genoemd, wel. Na jarenlang bijna afwezig te zijn geweest op de maatschappelijke agenda werd de ongelijkheid van inkomens en vermogens weer een hot topic.

Sindsdien zijn er vele onderzoeken en rapporten op Piketty's Kapitaal in de 21e eeuw gevolgd. In Nederland – dat in Piketty's boek ontbreekt – brachten onder meer de WRR (2014), het SCP (2014) en het CPB (Van den Berge en Ter Weel, 2015) studies over ongelijkheid uit, terwijl ook wetenschappers aan universiteiten zich niet onbetuigd lieten (Caminada et al., 2014; Salverda, 2014; Van Bavel en Salverda, 2014).

Waar staan we nu, vier jaar later? Is er inmiddels duidelijkheid over de stand van zaken en de ontwikkeling van de ongelijkheid in Nederland? En is er langzamerhand consensus ontstaan over hoe we de ongelijkheid in Nederland moeten beoordelen? Ik vrees dat ik de laatste twee vragen ontkennend moet beantwoorden.

NUANCE ONTBREEKT

Wie de afgelopen vier jaar de berichtgeving in de kranten over ongelijkheid volgde, moet haast wel in grote verwarring zijn geraakt. Een kleine selectie van krantenkoppen:

Inleiding: De eindjes aan elkaar knopen, vier jaar na Piketty PAUL DE BEER	390
Kinderen overtreffen hun ouders minder vaak in inkomen PAULIEN JANSSEN, RENÉ SCHULENBERG, DANIEL VAN VUUREN EN MANUEL BUITENHUIS	392
Meer inflatie voor lage inkomens JASPER H. VAN DIJK	396
Vinden Nederlanders dat er grenzen zijn aan rijkdom INGRID ROBEBYNS, TANJA VAN DER LIPPE, VINCENT BUSKENS EN NINA VERGELDT	398
Eigenwoningbezit hangt samen met minder steun voor herverdeling STÉFANIE ANDRÉ	403
De beperkte bruikbaarheid van de arbeidsinkomensquote in de beleidsdiscussie BAS TER WEEL, JOHANNES HERS, JOOST WITTEMAN EN TOM SMITS	406

'Ongelijkheid verrassend groot in Nederland' (Trouw, 2014), 'Nederland blijft land van gelijkheid' (VK, 2014), 'Inkomensverschillen nemen af' (FD, 2014), 'Kloof tussen rijk en arm groeit' (RD, 2014), 'Topinkomens zijn al 20 jaar stabiel' (NRC, 2015), 'Ongelijkheid in Nederland sinds 2009 fors gestegen' (FD, 2016), 'Inkomensverschillen groeien niet' (VK, 2017).

Het is verleidelijk om op basis hiervan te concluderen dat je beter maar geen kranten kunt lezen als je wilt weten hoe het met de ongelijkheid in Nederland is gesteld. Maar het probleem is dat geen van deze krantenkoppen op zichzelf onjuist is, hooguit wat ongenueeerd.

PERSPECTIEF DOET ERTOE

Op de vraag hoe het met de ongelijkheid in Nederland is gesteld, kunnen inderdaad zeer verschillende antwoorden worden gegeven. Het hangt er maar van af waar je naar kijkt: naar ongelijkheid van inkomen of van vermogen, van individuen of van huishoudens, naar primaire inkomens of gestandaardiseerde inkomens, naar ongelijkheid op een bepaald moment of naar de verandering over de tijd, naar de ongelijkheid van de gehele verdeling of naar de kloof tussen top en onderkant. En zo zijn er nog vele onderscheidingen mogelijk.

Elk op zichzelf waardevol perspectief kan andere antwoorden opleveren. Zo blijken de primaire, op de markt verdiende inkomens wel steeds schever verdeeld te zijn, maar de gestandaardiseerde huishoudensinkomens niet; en zo is de Nederlandse inkomensverdeling in internationaal perspectief redelijk gematigd, maar de vermogensongelijkheid niet.

Bij elk van deze constateringingen zijn ook weer nuanceeringen te plaatsen: zo is de gestandaardiseerde inkomensongelijkheid de afgelopen twintig jaar weinig veranderd, maar als we nog eens twintig jaar terugkijken, naar eind jaren zeventig, is de ongelijkheid wel degelijk fors toegenomen. Dat de vermogensongelijkheid in Nederland zo groot is, lijkt vooral te komen door twee specifiek Nederlandse fenomenen. De grote hypotheekschuld wordt wel meegenomen in de personele vermogensverdeling en het grote pensioenvermogen doorgaans niet. Beide fenomenen zorgen ervoor dat de vermogens van de middengroepen lager uitvallen en de gemeten ongelijkheid dus groter is.

De bijdragen in deze ESB laten zien dat er nog meer kanten aan ongelijkheid zitten, die tot nog toe onderbelicht zijn gebleven. Zelfs bij constante inkomens-

verhoudingen kunnen de lagere inkomens in koopkracht achterblijven doordat voor hen de prijzen sterker stijgen, zo laat Jasper van Dijk zien. We hebben ook nog weinig inzicht in de mate waarin inkomens- en vermogensverschillen van generatie op generatie worden overgedragen. Paulien Janssen et al. laten zien dat de opwaartse inkomensmobiliteit van kinderen ten opzichte van hun ouders lijkt af te nemen.

HOE ERG IS HET?

Piketty liet er geen misverstand over bestaan dat hij de groeiende ongelijkheid een groot maatschappelijk probleem vindt. Maar die mening wordt lang niet door alle vakgenoten en beleidsmakers gedeeld. Dat verklaart misschien ook waarom de toegenomen aandacht voor ongelijkheid in Nederland nauwelijks weerslag heeft gehad op de politiek. Ieder pleidooi om de inkomens- of vermogensongelijkheid in Nederland te corrigeren kan door politici worden gepareerd met een onderzoek waaruit blijkt dat het met die ongelijkheid nogal meevalt. Zo laten Ingrid Robeyns et al. in dit nummer zien dat de meeste mensen weinig moeite hebben met 'extreme rijkdom', zolang deze eerlijk is verdiend. Stéfanie André stelt vast dat naarmate het huizenbezit toeneemt, de steun voor herverdeling afneemt. Bas ter Weel et al. betogen dat de daling van de arbeidsinkomensquote in Nederland – en dus evenmin de stijging van de kapitaalquote – niet zoveel zegt en geen ontwikkeling is om ons zorgen over te maken.

OVERZICHT GEWENST

Deze en andere nieuwe perspectieven verdiepen ons inzicht in de ongelijkheid, maar maken het toch al ingewikkelde plaatje er bepaald niet eenduidiger op. Waar het op dit moment vooral aan ontbreekt is een totaalbeeld waarin alle losse draadjes samen worden gebracht en aan elkaar worden geknoopt. Dat zou uiteindelijk een overkoepelend verhaal moeten opleveren waarin de verdeling van primaire inkomens – zowel arbeidsinkomens als kapitaalinkomens – wordt verbonden met de verdeling van gestandaardiseerde huishoudensinkomens, waarbij we rekening houden met het effect van het aantal verdieners in een huishouden en van inkomensoverdrachten; waarin de verandering van individuele inkomens over de tijd wordt verbonden met de verandering in de inkomensverdeling op macroniveau; waarin de vermogensverdeling en de inkomensverdeling met elkaar wor-

den verbonden, niet alleen op een bepaald moment maar ook over de tijd; en waarin de ongelijkheid van zowel primaire inkomens als die van vermogens van opeenvolgende generaties met elkaar worden verbonden. Wie een dergelijk overkoepelend verhaal zou kunnen construeren en daarin een heldere lijn zou weten aan te brengen, zou evenveel roem verdienen als Thomas Piketty!

LITERATUUR

- Bavel, B. van, en W. Salverda (2014) Vermogensongelijkheid in Nederland. ESB, 99(4688), 392–395.
- Berge, W. van den, en B. ter Weel (2015) *Baanpolarisatie in Nederland*. CPB Policy Brief 2015/13.
- Caminada, K., K. Goudswaard, J. Been en M. de Graaf-Zijl (2014) Een kwart eeuw inkomensongelijkheid in Nederland. ESB, 99(4684), 276–279.
- FD (2014) Inkomensverschillen nemen af. *Het Financieele Dagblad*, 20 juni.
- FD (2016) Ongelijkheid in Nederland sinds 2009 fors gestegen. *Het Financieele Dagblad*, 20 januari.
- NRC (2015) Topinkomens zijn al 20 jaar stabiel. NRC, 14 maart.
- Piketty, T. (2014) *Kapitaal in de 21e eeuw*. Amsterdam: De Bezige Bij.
- RD (2014) Kloof tussen rijk en arm groeit. *Reformatorisch Dagblad*, 30 oktober.
- Salverda, W. (2014) De cijfers: ongelijkheid in Nederland. *Socialisme en Democratie*, 71(3), 49–60. Tijdschrift te vinden op pubnpp.eldoc.ub.rug.nl.
- SCP (2014) *Vershil in Nederland: sociaal en cultureel rapport 2014*. Den Haag: SCP.
- Trouw (2014) Ongelijkheid verrassend groot in Nederland. *Trouw*, 5 juni.
- VK (2014) Nederland blijft land van gelijkheid. *De Volkskrant*, 6 mei.
- VK (2017) Inkomensverschillen groeien niet. *De Volkskrant*, 15 september.
- WRR (2014) *Hoe ongelijk is Nederland: een verkenning van de ontwikkeling en gevolgen van economische ongelijkheid*. WRR-verkenning, 28.

PAUL DE BEER

Hoogleraar aan de Universiteit van Amsterdam en verbonden aan het Amsterdams Instituut voor ArbeidsStudies/Hugo Sinzheimer Instituut (AIAS-HSI)

De ESB-redactie heeft dit themanummer samengesteld. De als column uitgevraagde bijdrage van Paul de Beer bleek een gepaste inleiding bij dit thema te zijn.

Kinderen overtreffen hun ouders minder vaak in inkomen

Recent onderzoek in de Verenigde Staten laat zien dat het voor kinderen moeilijker is geworden om hun ouders in inkomen te overtreffen dan vroeger het geval was. Hoe zit dit in Nederland?

PAULIEN JANSSEN

Trainee bij ASR en voormalig student aan Tilburg University

RENÉ SCHULENBERG

Beleidsmedewerker bij het Ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid (SZW)

DANIËL VAN VUUREN

Hoogleraar aan Tilburg University en hoofd Publieke Financien bij het Centraal Planbureau

MANUEL BUITENHUIS

Beleidsmedewerker bij SZW

Een hoge inkomensmobiliteit tussen generaties wordt vaak gezien als een teken van een rechtvaardige samenleving. Dit geeft namelijk aan dat kinderen niet worden beperkt door hun sociaal-economische afkomst, wat zodoende bijdraagt aan een rechtvaardige verdeling van middelen. Een hoge inkomensmobiliteit kan bovendien de inkomensongelijkheid beperken, de sociale cohesie versterken en bijdragen aan economische groei, doordat de talenten van mensen met een nadelige sociaal-economische afkomst beter worden benut (d'Addio, 2007).

Geen wonder dus dat intergenerationale inkomensmobiliteit – sinds onderzoek van Raj Chetty – internationaal sterk in de belangstelling staat (Chetty et al., 2014; 2017). Chetty liet zien dat het voor kinderen in de Verenigde Staten moeilijker is geworden om hun ouders in inkomen te overtreffen dan vroeger het geval was. In dit artikel onderzoeken wij in hoeverre de inkomensmobiliteit in Nederland samenhangt met het nest waar je in bent geboren: is het nog steeds mogelijk om een kwartje te worden als je voor een dubbeltje bent geboren?

ABSOLUTE EN RELATIEVE MOBILITEIT

We kijken naar zowel de absolute als de relatieve inkomensmobiliteit. De *absolute* inkomensmobiliteit richt zich op veranderingen in het absolute inkomen van kinderen ten opzichte van hun ouders. Dat geeft een indicatie van mobiliteit, maar zegt niets over de positie ten opzichte van anderen in de maatschappij. Hiervoor kijken we ook naar *relatieve* inkomensmobiliteit, ofwel de verandering van de

positie van kinderen in de inkomensverdeling ten opzichte van die van hun ouders. Voor zowel absolute als relatieve inkomensmobiliteit beschikken we over data van kinderen uit 2005 en 2015 en hun ouders in respectievelijk 1985 en 1995, waardoor we ook de ontwikkeling van beide maatstaven over de tijd kunnen vergelijken.

DATA

We vergelijken de inkomens en de inkomenspositie van ouders in 1985 met die van hun kinderen in 2005, en van ouders in 1995 met die van hun kinderen in 2015, aan de hand van de inkomensdatabestanden uit het Sociaal Statistisch Bestand van het Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS) die verkregen zijn uit een koppeling van het Inkomenspanelonderzoek (IPO) en het Integraal Huishoudens Inkomen (IHI). Aan de inkomensgegevens zijn individuele en huishoudkenmerken gekoppeld, zoals leeftijd, opleidingsniveau, etniciteit, inkomensbron, geslacht en regio. Huishoudkenmerken van de ouders zijn bepaald op basis van het hoofd van het huishouden.

Het inkomen voor zowel ouders als kinderen wordt gemeten als het voor huishoudensomvang gestandaardiseerde besteedbaar huishoud-inkomen, gecorrigeerd voor inflatie. In tabel 1 zijn de gemiddelde inkomens van ouders en kinderen voor beide momenten af te lezen. We vergelijken dus de inkomenspositie van het huishouden waar het kind als volwassene toe is gaan behoren met die van het ouderlijk huishouden. De op deze wijze gemeten inkomensmobiliteit kan het gevolg zijn van een beter betaalde baan, maar ook van bijvoorbeeld een huwelijk met een partner met een hoog inkomen.

We kijken specifiek naar kinderen die in 2005 en 2015 tussen de dertig en veertig jaar oud waren, omdat het inkomen op deze leeftijd representatief is voor de langdurige inkomenspositie. De meeste kinderen hebben in deze leeftijdscategorie immers al stappen in hun carrière gemaakt. Gemiddeld blijken de kinderen in onze steek-

proef wat jonger te zijn dan hun ouders (tabel 1). Om de inkomenspositie van ouders en kinderen zuiverder te kunnen vergelijken en het inkomen van een meer in de carrière gevorderde veertigjarige vergelijkbaar te maken met dat van een dertigjarige, wordt het inkomen van zowel ouders als kinderen gecorrigeerd voor leeftijdsverschillen door middel van een regressieanalyse, met inkomen als afhankelijke variabele en leeftijd als tweedegraads polynoom als onafhankelijke variabele.

ABSOLUTE INKOMENSMOBILITEIT

Als we kijken naar de absolute inkomensmobiliteit, blijkt het aandeel kinderen dat een hoger inkomen heeft dan hun ouders tussen 2005 en 2015 gedaald te zijn van 54 naar 49 procent. Hiermee ligt de absolute inkomensmobiliteit in 2015 op hetzelfde niveau als in de Verenigde Staten. De daling van de absolute inkomensmobiliteit was in de VS echter sterker rond dezelfde periode: van ongeveer 60 naar 50 procent (Chetty et al., 2017). De absolute inkomensmobiliteit ligt echter lager dan in Canada, waar zij redelijk stabiel rond de 60 procent lijkt te blijven (Ostrovsky, 2017). Studies voor andere landen hanteren andere steekproeven en methoden, waardoor de vergelijkbaarheid beperkt is.

De daling van de absolute inkomensmobiliteit in Nederland doet zich voor in alle inkomensklassen (figuur 1). Het wordt dus zowel voor ‘dubbeltjes’ als voor ‘kwartjes’ moeilijker om hun ouders in inkomen te overtreffen. Wel is de absolute inkomensmobiliteit hoger naarmate de ouders een lager inkomen hebben. Dit is te verwachten, aangezien het lastiger is om een hoog ouderlijk inkomen te overtreffen dan een laag ouderlijk inkomen. Eenzelfde patroon geldt voor het opleidingsniveau van de ouders: het inkomen van hoogopgeleide ouders wordt minder vaak overtroffen dan dat van laagopgeleide ouders. Dat houdt verband met de sterke correlatie tussen opleiding en inkomen.

We vinden dat de inkomensmobiliteit ook varieert naar de inkomensbron van het hoofd van het ouderlijk huishouden (figuur 2). Kinderen van ouders van wie het inkomen uit onderneming de belangrijkste bron was, overtreffen hun ouders qua inkomen maar heel beperkt. Dit komt waarschijnlijk doordat de ouders relatief vaak in het hoogste inkomenskwintiel zitten, wat de kans op verbetering verkleint. Het tegenovergestelde geldt voor kinderen wier ouders een sociale uitkering als hoofdbron hebben: zij hebben juist een grote kans op inkomensverbetering ten opzichte van hun ouders. Opvallend is tot slot dat de grootste daling van de absolute inkomensmobiliteit te zien is bij kinderen wier ouders hun inkomen verdienen uit arbeid.

RELATIEVE INKOMENSMOBILITEIT

Naast de absolute inkomensmobiliteit kijken we ook naar veranderingen in de inkomensrangschikking, ofwel de relatieve inkomensmobiliteit. Dat deze maatstaf een ander beeld kan geven, bleek recentelijk in de Verenigde Staten, waar de absolute mobiliteit daalde, maar de relatieve inkomensmobiliteit stabiel bleef. Grote groepen binnen de jongere generaties profiteerden maar beperkt van de economische groei, terwijl de rangschikking van inkomens nauwelijks veranderde (Chetty et al., 2017).

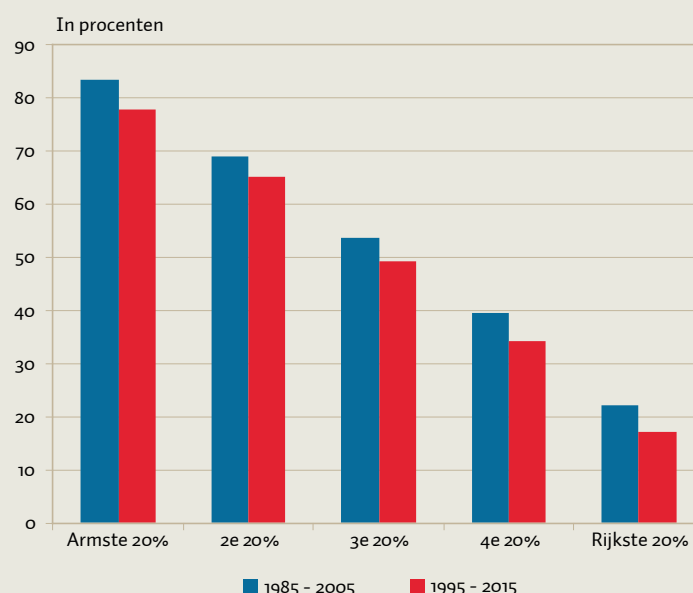
Kenmerken van het gekoppelde IPO/IHI-databestand

TABEL 1

	Ouders (1985)	Kinderen (2005)	Ouders (1995)	Kinderen (2015)
Aantal	36.317		15.202	
Gemiddelde leeftijd	44,8	35,4	45,8	35,8
Gemiddeld besteedbaar inkomen (gestandaardiseerd; inflatiecorrectie; niet gecorrigeerd voor leeftijd)	18.180	23.520	22.260	27.250

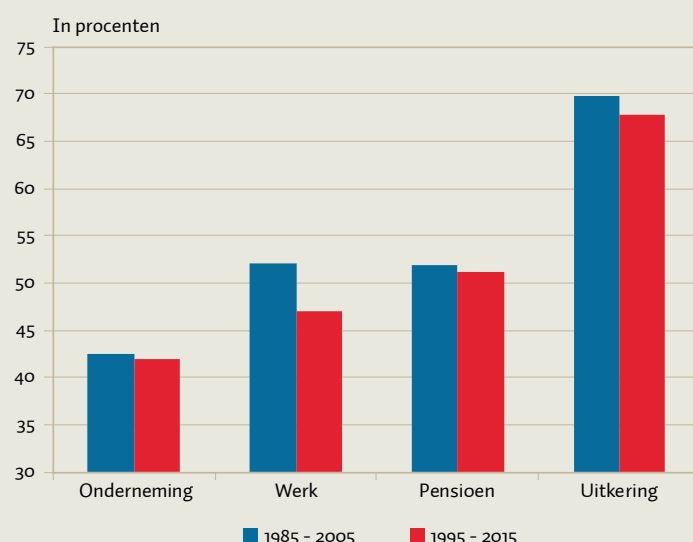
Aandeel kinderen dat meer verdient dan hun ouders, naar inkomenskwintiel van de ouders

FIGUUR 1

Aandeel kinderen dat meer verdient dan hun ouders, naar inkomensbron van het hoofd van het ouderlijk huishouden

FIGUUR 2

De relatieve inkomensmobiliteit wordt in de economische literatuur uitgedrukt als inkomenselasticiteit. Deze waarde ligt tussen 0 en 1, waarbij 0 duidt op geen enkele samenhang tussen het inkomen van de ouder en dat van het kind, en 1 een complete samenhang.

Eerdere studies vonden voor Nederland een internationaal gezien lage inkomenselasticiteit – ofwel een relatief sterke inkomensmobiliteit. Cörvers en De Loo (2001) kwamen tot een inkomenselasticiteit van 0,21 op basis van het persoonlijke inkomen van kinderen in 1998, vergeleken met dat van hun vaders in 1981, en Van den Brakel en Moonen (2013) tot een inkomenselasticiteit van 0,29 op basis van het kindinkomen in 2010 en het ouderlijk inkomen in 1985. Frankrijk (0,41), de Verenigde Staten (0,47) en het Verenigd Koninkrijk (0,51) scoorden aanzienlijk hoger (Van den Brakel en Moonen, 2013). Deze studies corrigeren de inkomens echter niet voor leeftijd.

Wij vinden dat de inkomenselasticiteit tussen 2005 en 2015 is gestegen van 0,11 naar 0,22 als er niet gecontroleerd wordt voor achtergrondfactoren. De samenhang tussen het inkomen van het kind en dat van de ouder is dus sterker geworden in de loop van de tijd. Ook na controle voor leeftijd van ouder en kind, en voor onderwijsniveau, geslacht en etnische achtergrond van het kind, stijgt de inkomenselasticiteit nog steeds: van 0,06 naar 0,10. De gecorrigeerde inkomenselasticiteit is voornamelijk lager als gevolg van het hogere opleidingsniveau van de kinderen.

De relatieve inkomensmobiliteit is dus afgenomen tussen 2005 en 2015, ook als voor sociaal-demografische achtergrondkenmerken gecorrigeerd wordt. Hoe de gevonden mobiliteit zich internationaal laat vergelijken, is lastig te zeggen, gegeven de belangrijke verschillen in steekproeven, methoden en tijdsperiodes met andere studies.

TRANSITIEKANSEN

De kans dat kinderen een hogere positie op de inkomensverdeling innemen dan hun ouders is dus gedaald – maar verschilt deze kans nog tussen de inkomensdecielen? Dit analyseren we aan de hand van transitie matrices (tabel 2). In de matrices is de positie van de ouders in de inkomensverdeling afgezet tegen de positie van de kinderen in hun inkomensverdeling twintig jaar later. De eerste regel in tabel 2a laat bijvoorbeeld zien dat 27 procent van de kinderen wier ouders in 1985 in het onderste inkomensdeciel zaten, in 2005 met hun eigen inkomen ook in het onderste inkomenskwintiel zitten, terwijl 14 procent een stap naar het hoogste inkomenskwintiel heeft gezet.

De verschillen tussen de matrices voor beide periodes zijn over het algemeen beperkt: bijna alle cellen liggen dicht bij de twintig procent die bereikt zou worden bij een willekeurige verdeling van de kinderen over de cellen. Uitzondering hierop vormen echter de cellen in de hoeken: zowel in het hoogste als in het laagste kwintiel hebben kinderen een grotere kans om in hetzelfde inkomenskwintiel als hun ouders terecht te komen. Maar ook in de uitersten zijn de verschillen beperkt; zo komt nog ongeveer een op de zeven kinderen uit het rijkste milieu onderin de inkomensverdeling uit en vice versa. Een hoge of lage inkomenspositie wordt dus beperkt doorgegeven op de volgende generatie.

Tussen 2005 en 2015 zijn de meeste transitiekansen weinig veranderd (tabel 2b). Bij de laagste inkomensgroep zien we echter een opvallende verandering; terwijl in 2005 27 procent van de kinderen die opgroeiden in het laagste inkomenskwintiel, zelf ook in de laagste inkomensgroep terecht kwam, is dat percentage tien jaar later gestegen naar 33 procent. Kinderen met ouders in de laagste inkomens-

Aandeel kinderen per inkomenskwintiel naar kwintiel van hun ouders

TABEL 2

2a. Kinderen in 2005; ouders in 1985

Ouder	Kind				
	Eerste kwintiel	Tweede kwintiel	Derde kwintiel	Vierde kwintiel	Vijfde kwintiel
Eerste kwintiel	27	22	19	17	14
Tweede kwintiel	21	22	21	21	16
Derde kwintiel	19	21	21	20	19
Vierde kwintiel	17	19	20	21	23
Vijfde kwintiel	15	16	19	21	29

2b. Kinderen in 2015; ouders in 1995

Ouder	Kind				
	Eerste kwintiel	Tweede kwintiel	Derde kwintiel	Vierde kwintiel	Vijfde kwintiel
Eerste kwintiel	33	21	17	16	12
Tweede kwintiel	20	22	20	20	17
Derde kwintiel	18	21	22	20	19
Vierde kwintiel	15	19	21	22	23
Vijfde kwintiel	14	16	19	22	29

groep kregen over de hele breedte van de inkomensverdeling een kleinere kans om hoger uit te komen. De daling van de relatieve inkomensmobiliteit hangt dus voor een belangrijk deel samen met lagere stijgingskansen vanuit het laagste inkomenskwaantiel.

CONCLUSIE

Onze resultaten laten zien dat het in Nederland nog altijd mogelijk is om een kwartje te worden als je voor een dubbelte bent geboren. Ongeveer de helft van de kinderen heeft een hoger inkomen dan dat van de ouders, en verder is het inkomen van ouders en kinderen slechts beperkt gecorreleerd. Zeker aan de onderkant overtreft het inkomen van een groot deel van de kinderen het inkomen van hun ouders. Een hoge of lage inkomenspositie wordt in beperkte mate doorgegeven aan de volgende generatie. Wel zien we tussen 2005 en 2015 een dalende inkomensmobiliteit tussen generaties. Deze tendens is zichtbaar binnen verschillende opleidingsniveaus, inkomenscategorieën en inkomensbronnen. Opmerkelijk is daarbij dat een groter deel van de kinderen in de armste milieus hun ouders qua relatieve inkomenspositie niet weet te overtreffen.

DISCUSSIE

De gevonden daling van inkomensmobiliteit kan mogelijk verklaard worden door een verschil in het moment in de conjuncturele cyclus waarop we hebben gemeten. Voor de eerste groep ouder-kindparen geldt dat de inkomens van de ouders in 1985 gemeten zijn, toen de werkloosheid hoger was dan in 2005, het meetjaar van de kinderen (8,2 versus 5,9 procent). Bij de ouders en kinderen bij de tweede groep was de werkloosheid echter vrijwel gelijk op het moment van meting. Wellicht hadden de inkomens tussen de ouders en kinderen in de eerste groep op een ander moment minder van elkaar verschild, en was het verschil in de mobiliteit tussen de groepen dan kleiner geweest. Naast conjuncturele verschillen kan ook de structurele economische groei in beide periodes verschillen. Een belangrijke onderzoeksvraag is daarom of de dalende inkomensmobiliteit overeind blijft wanneer deze geschoond wordt voor de conjuncturele inkomenseffecten van de Grote Recessie en verschillen in de structurele economische groei.

Dat we ook een daling van de relatieve inkomensmobiliteit vinden, suggereert echter dat er sprake is van een structurele ontwikkeling. Dit zou erop kunnen wijzen dat de inkomensmobiliteit naar een lager 'evenwichtsniveau' tendeert, nadat het niveau in de twintigste eeuw mogelijk relatief hoog was doordat kinderen uit lage inkomensgroepen gemakkelijker toegang kregen tot het hoger onder-

wijs. Hierdoor maakten zij een 'inhaalsprong' ten opzichte van hun ouders. Wellicht zien we de inkomensmobiliteit dalen omdat die inhaalslag nu voorbij is. Daarnaast zou ook homogamie – de trend dat mensen steeds vaker een gezin stichten met mensen van een gelijk opleidingsniveau – de inkomensmobiliteit kunnen verlagen.

Een dalende inkomensmobiliteit kan aanleiding geven tot overheidsingrijpen, bijvoorbeeld via aanpassing van de sociale-zekerheidsinstituten. Het is immers een maatschappelijk belang – zowel vanuit het oogpunt van herverdeling als vanuit efficiëntie – om kinderen eerlijke kansen te geven om met hun inkomen dat van hun ouders te overtreffen. Het is daarom belangrijk om verder uit te zoeken wat de oorzaken zijn van de gedaalde inkomensmobiliteit.

Tot slot is een belangrijke kanttekening bij deze resultaten dat inkomen uiteraard niet de allesbepalende factor is voor welzijn. Zo hangen geluk en tevredenheid met het leven ook voor een groot deel samen met een goede ervaren gezondheid en sociale verbanden binnen en buiten het gezin (Van Beuningen en Kloosterman, 2011). Als het leven van kinderen op deze punten flink is verbeterd ten opzichte van dat van hun ouders, en deze verbetering niet samenhangt met het nest waarin ze geboren zijn, dan zou dit een belangrijke nuancering kunnen zijn bij de waargenomen lagere inkomensmobiliteit.

LITERATUUR

- Beuningen, J. van, en R. Kloosterman (2011) Subjectief welzijn: welke factoren spelen een rol? *CBS Bevolkingstrends*, 4e kwartaal 2011.
- Brakel, M. van den, en L. Moonen (2013) Inkomensmobiliteit tussen generaties relatief hoog in Nederland. *Sociaaleconomische trends*, 2/2013. CBS.
- Chetty, R., N. Hendren, P. Kline en E. Saez (2014) Where is the land of opportunity? The geography of intergenerational mobility in the United States. *The Quarterly Journal of Economics*, 129(4), 1553–1623.
- Chetty, R., D. Grusky, M. Hell et al. (2017) The fading American dream: trends in absolute income mobility since 1940. *Science*, 356(6336), 398–406.
- Cörvers, F. en I. de Loo (2001) Inkomensmobiliteit tussen generaties. *ESB*, 86(4301), 264–267.
- d'Addio, A.C. (2007) *Intergenerational transmission of disadvantage: mobility or immobility across generations? A review of the evidence for OECD countries*. OECD Social, Employment, and Migration Working Papers, 52.
- Ostrovsky, Y. (2017) *Doing as well as one's parents? Tracking recent changes in absolute income mobility in Canada*. Statistics Canada, Economic Insights, 073.

In het kort

- ▶ Ongeveer de helft van de kinderen overtreft nog altijd hun ouders in inkomen.
- ▶ Wel is de intergenerationale inkomensmobiliteit tussen 2005 en 2015 vijf procentpunt gedaald.
- ▶ Kinderen uit de armste milieus verbeteren hun positie op de inkomensladder minder vaak dan tien jaar eerder.

Meer inflatie voor lage inkomens

De veelgebruikte koopkrachtplaatjes gaan er vanuit dat de prijzen zich voor alle Nederlandse huishoudens op dezelfde manier ontwikkelen. Maar is dat wel zo?

JASPER H. VAN DIJK
Beleidsmedewerker
bij het Ministerie
van Financiën

Discussies over koopkracht worden in Nederland aan de hand van koopkrachtplaatjes gevoerd. Daarbij zijn kleine verschillen tussen inkomensgroepen politiek vaak van groot belang. Bij de berekening van de koopkrachtplaatjes wordt aangenomen dat verschillende groepen dezelfde inflatie ervaren. Verschillen in inflatie tussen groepen leiden dan ook tot andere koopkrachtplaatjes.

Buitenlands onderzoek toont aan dat de ervaren inflatie kan verschillen tussen inkomensgroepen. In het Verenigd Koninkrijk is bijvoorbeeld gebleken dat in de periode 2003–2014 huishoudens met een laag inkomen een één procentpunt hoger inflatieniveau per jaar ondervonden ten opzichte van huishoudens met een hoog inkomen (Flower en Wales, 2014). Dit verschil werd voornamelijk veroorzaakt doordat de lagere inkomens een groter deel van hun inkomen aan energie, eten en hun woning besteedden – en doordat de prijsstijgingen

van deze uitgaven relatief hoger waren. Onderzoeken van zowel Kaplan en Schulhofer-Wohl (2017) als Jacobs et al. (2014) vonden ook in respectievelijk de Verenigde Staten en Australië verschillen in de ervaren inflatie tussen huishoudens.

Voor zover bekend is er in Nederland één keer eerder onderzoek naar inflatieverschillen gedaan. Dit was het onderzoek van Suyker (2008) die toen voor de periode 2005–2008 nauwelijks verschillen vond in de consumentenprijsstijging tussen inkomensgroepen. In dit artikel wordt het onderzoek van Suyker voor de periode 2010–2015 herhaald.

HET BUDGETONDERZOEK

De ervaren inflatie per inkomensgroep wordt berekend door de bestedingsaandelen per product of dienstencategorie voor een inkomensgroep te vermenigvuldigen met de prijsstijgingen van die producten of diensten. De bestedingsaandelen per inkomensgroep komen uit het Budgetonderzoek van het Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS).

De grootste verschillen tussen bestedingscategoriën van de hoogste en de laagste inkomensgroep zijn die tussen de toegerekende huur en de werkelijke huur (zie figuur 1). Huishoudens in de laagste inkomensgroep wonen vaker in een huur- dan in een koopwoning en betalen werkelijke huur; huishoudens in de hoogste inkomensgroep daarentegen wonen vaker in een koop- dan in een huurwoning en hun woonlasten bestaan uit toegerekende huur (het bedrag dat ze zouden moeten betalen als ze een huurwoning hadden gehad).

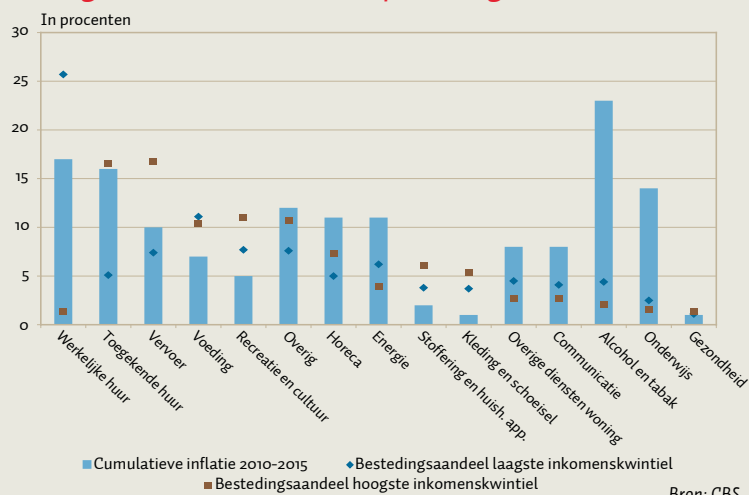
Twee kanttekeningen zijn hierbij van belang. Omdat in het budgetonderzoek de zorgkosten worden verrekend met het besteedbaar inkomen, zijn de uitgaven aan gezondheid in figuur 1 laag. Helaas ontbreekt er op die manier een aanzienlijke kostenpost voor huishoudens bij de inflatieberekeningen van dit onderzoek. Verder wordt er aangenomen dat de verschillende inkomensgroepen voor elke bestedingscategorie met dezelfde prijzen te maken hebben.

VERSCHILLEN IN ERVAREN INFLATIE

Figuur 2a toont de cumulatieve ervaren inflatie voor de vijf inkomensgroepen in Nederland. In lijn met het onderzoek van Flower en Wales (2014) zijn er ook in Nederland discrepanties tussen de inkomensgroepen te zien. Zo is

Inflatie en bestedingsaandeel van het hoogste en laagste inkomenskwintiel per categorie

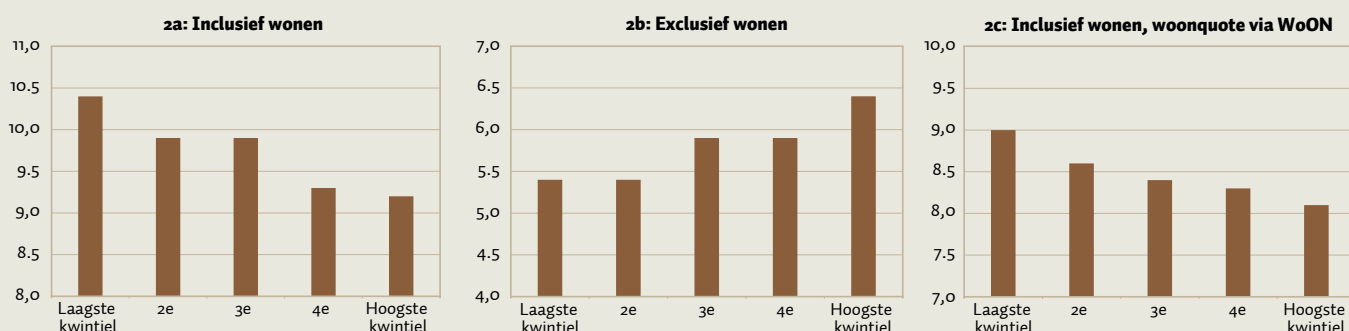
FIGUUR 1

Bron: CBS

Cumulatieve inflatie 2010-2015 naar inkomensgroep

FIGUUR 2

er een cumulatief verschil van 1,2 procentpunt in inflatie tussen de hoogste en laagste inkomensgroep, oftewel een kwart procentpunt per jaar. De voornaamste oorzaak van dit verschil is dat de lagere inkomens een groter deel van hun besteedbaar inkomen uitgeven aan hun woning en dat de woonlasten over het algemeen relatief harder gestegen zijn dan de prijzen van andere producten en diensten.

Hoe groot die factor woonlasten in figuur 2a is, valt te zien in figuur 2b als de prijsontwikkeling van de woonlasten op nul wordt gehouden. Het beeld uit figuur 2a draait dan om: de hoge inkomensgroepen ervaren nu een hoger inflatieniveau. Dit komt vooral door de relatief snellere prijsstijgingen bij onder andere vervoer, restaurants en hotels. Hieraan geven hoge inkomens een groter deel van hun inkomen uit.

BELANG WOONLASTEN

Woonlasten zijn dus een belangrijke factor in de ervaren inflatie. De meting van de woonlasten van met name eigenwoningbezitters is echter problematisch. Het CBS veronderstelt dat de aan hen toegerekende huur gelijk is aan het bedrag dat de woningeigenaar zou moeten betalen als hij/zij een andere, vergelijkbare, woning zou huren. De toegerekende huur loopt dus tussen 2010 en 2014 nagenoeg gelijk op met de huurstijgingen. Door de lage rente kan er echter worden verwacht dat lasten voor woningeigenaren in 2010–2015 minder zijn gestegen dan de huren. En aangezien de hogere inkomens vaker in een koophuis wonen, zou dit een neerwaarts effect moeten hebben op de inflatie van de hoge inkomensgroepen.

Enquêtegegevens uit het Woononderzoek Nederland (WoON) van het Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties bieden een alternatief voor het gebruik van toegerekende huur van het CBS, maar kennen weer andere nadelen. De enquête vraagt naar de daadwerkelijke woonlasten, maar specificeert niet welk deel daarvan huur en koop betreft. Samen met het feit dat in de berekeningen van WoON de bestedingsaandelen aan de woning een stuk lager zijn, maakt dat het moeilijk om de data van WoON met de data uit het Budgetonderzoek te combineren, wat mogelijk verstoringen in het resultaat tot gevolg heeft.

Desalniettemin levert het combineren van enerzijds de op enquêtegegevens gebaseerde prijsstijging van koopwoningen met anderzijds de bestedingsaandelen en prijsstijgingen van het Budgetonderzoek hetzelfde beeld voor inflatie per inkomensgroep op (figuur 2c). De hoogste

inkomensgroep heeft hierbij een 0,9 procentpunt (0,18 procentpunt per jaar) lagere inflatie ervaren dan de laagste inkomensgroep.

CONCLUSIE EN IMPLICATIES

Ook in Nederland lijken huishoudens met een laag inkomen voor de periode 2010–2015 meer inflatie te hebben ervaren dan huishoudens met een hoog inkomen. Het is echter niet goed mogelijk om aan te geven hoe aanzienlijk deze verschillen zijn. Dit komt met name doordat het niet gemakkelijk is de woonlasten voor eigenwoningbezitters vast te stellen.

Als zoals nu blijkt, de tienden achter de komma bij de koopkracht ook enkele tienden kunnen afwijken doordat de inflatie voor de inkomensgroepen niet gelijk blijkt te zijn, dan heeft dat ook gevolgen voor hoe er wordt omgegaan met deze cijfers. Het zou onverstandig zijn om op basis van dit onderzoek de inflatie in de koopkrachtberekeningen te gaan differentiëren. Belangrijk voor de koopkrachtberekeningen is dat de inflatie een objectieve maatstaf is, die met heldere aannames te ramen en achteraf te checken valt. De conclusie is daarom veeleer dat de koopkrachtcijfers ‘achter de komma’ met meer relativering moeten worden gelezen.

LITERATUUR

- Jacobs, D., D. Perera en T. Williams (2014) *Inflation and the cost of living*. Reserve Bank of Australia Bulletin, March Quarter, 33–46. Te vinden op www.rba.gov.au.
- Kaplan, G. en S. Schulhofer-Wohl (2017) *Inflation at the household level*. Federal Reserve Bank of Chicago Working Paper, 2017-13. Te vinden op www.chicagofed.org.
- Suyker, W. (2008) *Inflatie per inkomensgroep*. CPB Memorandum, 207.
- Flower, T. en P. Wales (2014) *Variation in the inflation experience of UK households: 2003–2014*. Newport, VK: Office for National Statistics.

In het kort

- ▶ Lage inkomens hebben tussen 2010 en 2015 meer inflatie ervaren dan hoge inkomens, vooral vanwege huurstijgingen.
- ▶ De verschillen in ervaren inflatie nopen tot relativering van de koopkrachtcijfers ‘achter de komma’.

Vinden Nederlanders dat er grenzen zijn aan rijkdom?

Nederlanders maken onderscheid tussen ‘rijk’ en ‘extreem rijk’. Extreme rijkdom wordt zelf niet als een probleem gezien, maar wel de negatieve gevolgen ervan. Er is ruime steun voor het zwaarder belasten van rijkdom, indien dit de situatie van de minst bedeeden zou verbeteren.

INGRID ROBEYNS

Hoogleraar aan de Universiteit Utrecht (UU)

TANJA VAN DER LIPPE

Hoogleraar sociologie aan de UU

VINCENT BUSKENS

Hoogleraar sociologie aan de UU

NINA VERGELDT

Onderzoeker aan de UU

Dit artikel is gebaseerd op Robeyns et al. (2018) en een deel van dit onderzoek werd gefinancierd door de European Research Council via het Fair Limits-project

In de afgelopen jaren is er veel discussie geweest over ongelijkheid. Toen Thomas Piketty (2014) zijn boek over toenemende ongelijkheid en in het bijzonder over de versterkte positie van de meestvermogenen publiceerde, stond dit maandenlang in de publieke belangstelling. Ook in Nederland is in de afgelopen jaren veel gepubliceerd over ongelijkheid. Een voorbeeld is de bijdrage van Van Bavel (2014) in de WRR-verkenning *Hoe ongelijk is Nederland*, waaruit onder andere blijkt dat zestig procent van het vermogen in het bezit is van de tien procent rijkste huishoudens. Recenter onderzoek liet zien dat 27,3 procent van het vermogen in handen is van de één procent rijkste huishoudens (Schulenberg, 2018).

Deze studies gaan over trends en over de mate van de ongelijkheid in inkomen en vermogen en de mogelijke verklaringen daarvoor. Er is veel minder aandacht voor de normatieve oordelen van de bevolking over ongelijkheid. Daarom onderzoeken wij wat de Nederlandse bevolking van economische ongelijkheid vindt. Onze focus ligt daarbij op wat mensen vinden van de bovenkant van de verdeling, van de zeer rijken.

Ons doel is om antwoorden te vinden op twee vragen. Allereerst de vraag of we een rijkdomsgrens kunnen bepalen, zoals je ook een armoedegrens hebt, en waar die grens dan ligt. In eerder werk hebben we al betoogd dat het theoretisch mogelijk is om zo'n rijkdomsgrens vast te stellen (Robeyns, 2017). De tweede vraag is of de bevolking vindt dat die rijkdomsgrens politiek gehandhaafd zou moeten worden. Met andere woorden, dat dit een grens is waar niemand boven zou mogen zitten en dat men deze daarom moet handhaven. Vanuit een belastingoptiek betekent dit dat men honderd procent belasting zou moeten heffen op vermogens of erfenissen boven een bepaald bedrag. En van-

uit een 'pre-distributie'-perspectief zou dit betekenen dat er bijvoorbeeld maatregelen genomen worden om te vermijden dat grote primaire vermogensverschillen ontstaan, bijvoorbeeld door maximumlonen in te voeren of door winstbelastingen sterk progressief te maken.

AANPAK

Om deze vragen te beantwoorden is een enquête uitgezet die bestaat uit een vignettenstudie en een reeks stellingen (Robeyns et al., 2018). De enquête is ontworpen op basis van inzichten uit de bestaande literatuur over rijkdom en vermogensongelijkheid, en uit discussie met collega's in Nederland en daarbuiten. Ook hebben we verschillende formuleringen van de vragen uitgetest bij collega's, en deze onderling besproken en verfijnd.

De enquête is afgenomen onder leden van het LISS-Panel (Longitudinal Internet Studies for the Social Sciences). Huishoudens die meedoen aan het panel zijn door CentERdata en het Centraal Bureau voor de Statistiek uitgekozen, en het betreft een representatieve steekproef van de Nederlandse bevolking. De vragenlijst is voorgelegd aan 3.350 panelleden. 2.561 respondenten (76 procent) vulden de vragenlijst volledig in.

Om te onderzoeken of respondenten een grens trekken tussen iemand die rijk is en iemand die extreem rijk is, werden aan de respondenten concrete situaties voorgelegd – zogenaamde 'vignetten'. Er zijn tien vignetten ontworpen die elk een indruk geven van de levensstandaard van een gezin; ze bevatten informatie over hun huis, en eventueel over hun tweede huis, auto's, vakanties en vermogen. Bij elk volgend vignet zijn een of meerdere van deze parameters waardevoller of luxueuzer, zodat de gezinnen dus met een toenemende mate van rijkdom worden beschreven. Respondenten geven aan hoe rijk zij het gezin vinden, variërend van 'net genoeg om rond te komen' tot 'extreem rijk' (kader 1).

DE GRENS

Bijna alle Nederlanders trekken een grens tussen een gezin dat 'rijk' is en een gezin dat 'extreem rijk' is. Tabel 1 geeft de omschrijving van de gezinnen en van het percentage respondenten dat dit gezin als 'extreem rijk' beoordeelt. Minder dan vier procent van de respondenten vindt dat

Beoordeling levensstandaard

KADER 1

De respondenten is gevraagd om van elk gezin de levensstandaard te beoordelen aan de hand van onderstaande opties. Omdat de vignetten in oplopende mate van levensstandaard worden gepresenteerd, is het logisch dat de respondenten de rijkdom bij een volgend vignet op zijn minst even hoog beoordelen als bij het voorgaand vignet. Voor 95 procent van de respondenten klopt dit.

Net genoeg: Dit gezin heeft net voldoende om rond te komen. Ze kunnen zich echter nooit enige luxe veroorloven.

Redelijk: Dit gezin heeft voldoende om rond te komen. Ze kunnen zich af en toe wat luxe veroorloven, maar zouden zeker een beter leven hebben als ze wat extra geld hadden.

Prima: Dit gezin komt niets te kort. Ze hebben een goed leven en kunnen ruim voldoende leuke dingen doen, maar grotere luxe-uitgaven moeten ze goed afwegen.

Rijk: Dit gezin heeft meer dan het nodig heeft voor het leiden van een goed leven. Ze hoeven zelden na te denken of ze zich grotere luxe-uitgaven wel kunnen veroorloven.

Extreem rijk: Dit gezin heeft veel meer dan nodig is om een welvarend leven te leiden. Ze hoeven nooit na te denken of ze bepaalde luxe-uitgaven kunnen doen, en dan nog houden ze altijd ruim geld over om uitzonderlijke dingen te doen die bijna niemand zich kan veroorloven. Zo veel luxe heeft een mens niet nodig.

geen enkel van de tien gezinnen als 'extreem rijk' betiteld kan worden. Wel is duidelijk dat respondenten de grens op verschillende plekken trekken.

Ook laten de vignetten zien dat er voor de bevolking een bovengrens is voor individuele welvaart. Deze bovengrens omschrijven we als het moment waarop iemand meer geld en vermogen heeft dan men nodig heeft voor een goed leven. Wanneer een respondent een huishouden als 'extreem rijk' omschrijft, vindt men dat een mens zo veel luxe niet nodig heeft. De vignetten laten ook zien wanneer meer dan de helft van de bevolking een bepaalde levensstandaard als 'extreem rijk' omschrijft: die percentages staan in tabel 1 onder de rode streep.

Er kan dus, net als een armoedegrens, een rijkdomsgrens getrokken worden, maar daaruit volgt nog niet automatisch dat de respondenten vinden dat die grens ook *als norm of ideaal* moet dienen. Het kan zijn dat ze wel een grens kunnen trekken tussen 'rijk' en 'extreem rijk', maar niet per se vinden dat de overheid een legitieme taak heeft om economische instituties zodanig te hervormen dat mensen onder die rijkdomsgrens blijven.

Voorbeeldgezin en vignetten

KADER 2

Bijvoorbeeld, gezin 1 is als volgt omschreven:

Huis Twee-onder-een-kapwoning / 120 m² / Randstad / tuin: 45 m²

Tweede huis Nee

Auto('s) 1 tweedehands Ford Fiesta

Vakantie 2 keer per jaar waarvan: 1 keer een week vakantiepark in Nederland, 1 keer twee weken Zuid-Frankrijk

Spaargeld/vermogen 10.000 euro

Vignetten

TABEL 1

Gezin	Huis	Tweede huis	Auto	Aantal vakanties	Spaargeld	Aandeel dat huishouden als extreem rijk ziet
1				2	1.000	0,2
2				2	5.000	0,9
3				3	100.000	15,3
4				3	150.000	34,0
5				3	200.000	47,5
6				5	500.000	66,6
7				5	1 mln	82,6
8				5	2,5 mln	88,9
9				5	10 mln	94,1
10				5	70 mln	96,5

2-onder-1-kap

Villa

Villa met privé-zwembad

Extra huis in Zuid-Frankrijk

NORMATIEVE RIJKDOMSGRENS

De vraag of de rijkdomsgrens ook een normatieve betekenis heeft, onderzochten we aan de hand van stellingen. De respondenten is gevraagd naar hun oordelen over de wenselijkheid van het begrenzen van inkomens, vermogens en erfenissen, en naar de verschillende instrumenten die de overheid zou kunnen inzetten om de ongelijkheid te beperken aan de bovenkant van de inkomens- en vermogensverdeling. Tabel 2 bevat de antwoorden op vier abstracte stellingen.

De antwoorden op deze stellingen laten zien dat Nederlanders grote rijkdom geen probleem vinden. Het is de vraag of dezelfde uitkomsten worden gevonden indien het rijkdomsvraagstuk wordt geconcretiseerd. Daarom legden we de respondenten ook concrete stellingen voor die in drie categorieën onder te verdelen zijn: ten eerste een stelling die het leven van een zeer rijk persoon specifiek omschrijft, ten tweede een stelling over wat doorgaans als onwenselijke maatschappelijke fenomenen wordt gezien, die het gevolg kunnen zijn van extreme rijkdom, en ten derde een stelling over overheidsinterventies om de incidentie van extreme rijkdom te verminderen door herverdeling (tabel 3).

Bij de resultaten valt op dat er een discrepantie is tussen de antwoorden die worden gegeven op een abstracte stelling over de wenselijkheid van extreme rijkdom en de antwoorden die gegeven worden op een concrete casus. Bij de abstracte stelling vindt de grote meerderheid extreme rijkdom geen probleem, zolang deze maar op een eerlijke manier vergaard is. In het concrete geval van de rijkdom van Jeff Bezos vinden echter twee keer zoveel mensen dat dit wel een maatschappelijk probleem is, vergeleken met het aantal dat dit geen probleem vindt. Dit komt wellicht omdat de respondenten denken dat Jeff Bezos zijn geld niet op een eerlijke manier verdiend heeft, of omdat ze denken dat het onmogelijk is om zo'n vermogen op een eerlijke manier te verwerven, of omdat ze – nu het een concreet geval betreft – toch in veel grotere mate oordelen dat extreme rijkdom an sich maatschappelijk onwenselijk is.

Veel respondenten geven aan het onwenselijk te vinden dat de extreem rijken veel meer invloed op politici kunnen uitoefenen. De politieke filosofie presenteert deze grotere invloed als een reden om extreme rijkdom binnen de perken te houden (Christiano, 2012; Robeyns, 2017). Als een grote meerderheid van de Nederlanders vindt dat het onwenselijk is dat rijken meer politieke invloed hebben, en dat oordeel ook onderbouwd wordt door argumenten uit de ethiek en de filosofie, dan zal men dit probleem ook eerder in de praktijk signaleren.

Verder is het opvallend dat slechts een klein deel van de respondenten voor maatregelen is die een bovengrens zouden stellen aan inkomens, erfenissen of vermogens. Maar als men moet kiezen tussen beleid dat enerzijds zwaardere lasten op de schouders van de rijken legt en anderzijds beleid dat bezuinigt op voorzieningen voor de meest kwetsbaren, dan zou wel meer dan twee derde van de bevolking voor lastenverzwaring van de rijken zijn. Dit laat nogmaals zien dat zowel context, het schetsen van alle aspecten van een maatregel als de maatregel concreet voorstellen, belangrijk zijn bij dit onderwerp.

CONCLUSIES

Wat kunnen we concluderen over de rijkdomsgrens? Het is niet alleen mogelijk om theoretisch een rijkdomsgrens te formuleren; de vignettenstudie laat zien dat ook empirisch zo'n grens is vast te stellen. Daarnaast laten de antwoorden op de stellingen zien dat er in abstracto geen sterke gevoelens heersen over een grens aan de bovenkant, maar dat wanneer de situatie waarin mensen leven concreet wordt uitgelegd Nederlanders wel degelijk een onderscheid maken tussen zij die 'rijk' en zij die 'extreem rijk' zijn.

In essentie is de rijkdomsgrens, net als de armoedegrens, een sociaal construct – iets waar de politieke gemeenschap het over eens moet worden, waarbij overigens ook de input van wetenschappers speelt. We weten uit de literatuur over armoedegrenzen dat er verschillende manieren zijn om deze te construeren (Vrooman, 2009). Hetzelfde geldt voor een rijkdomsgrens. Zo moet men bijvoorbeeld bij het construeren van een rijkdomsgrens op basis van oordelen van de bevolking besluiten of het voldoende is dat twee derde van de bevolking een bepaalde levensstandaard als 'extreem rijk' beschouwt, of dat dit bijvoorbeeld negen-

Abstracte stellingen over rijkdomsgrens

TABEL 2

	Percentage (zeer) eens	Percentage (zeer) oneens
Zolang mensen hun geld eerlijk volgens de regels verdiend hebben en niet aan belastingontduiking doen, is het geen probleem als ze extreem rijk worden.	82	7
Grote inkomensongelijkheid is niet erg zolang er geen discriminatie is op de arbeidsmarkt en de overheid zorgt voor onderwijs van goede kwaliteit voor iedereen.	59	16
	Percentage Ja	Percentage Nee
Vindt u dat er een maximum of bovengrens zou moeten zijn aan het besteedbaar maandelijks inkomens per persoon in Nederland?	11	67
Vindt u dat er een bovengrens moet zijn wat betreft de hoeveelheid totaal vermogen dat iemand mag bezitten?	5	80

Bron: Robeyns et al. (2018)

Concrete stellingen

TABEL 3

	Percentage (zeer) eens	Percentage (zeer) oneens
De rijkste man ter wereld, Jeff Bezos (de oprichter van Amazon), heeft een geschat vermogen van 98.000.000.000 dollar (98 miljard dollar). Het is onwenselijk dat één persoon zo veel geld heeft.	50	25
Het is een maatschappelijk probleem als extreem rijke mensen veel meer invloed op politici hebben dan mensen die niet rijk zijn.	83	4
Als de regering-Rutte III moet kiezen tussen het verlagen van de voorzieningen voor de meest kwetsbare medeburgers en het verhogen van de belastingen op de inkomens van de rijken en superrijken, dan moet ze voor belastingverhoging kiezen.	69	12

Bron: Robeyns et al. (2018)

tig procent van de bevolking zou moeten zijn. De gegevens van onze vignettenstudie moeten dus gecombineerd worden met zo'n oordeel over hoe groot de meerderheid dient te zijn die een bepaalde rijkdomsgrens onderschrijft.

De resultaten laten ook zien dat, wanneer het abstract wordt geformuleerd, het terugdringen van extreme rijkdom niet op veel steun kan rekenen. Anderzijds kan ook worden geconcludeerd dat een groter deel van de bevolking rijkdom wel problematisch vindt als de situatie concreter geformuleerd wordt. In concrete gevallen is er dus steun om hier maatregelen tegen te nemen, en verder ook in het geval

dat rijkdom andere negatieve gevolgen zou hebben. Zo zijn de meeste mensen voorstander van het belasten van rijken als er wordt omschreven waartoe dat geld gebruikt zal worden – en verder ook wanneer het geld ten goede zou komen van de meest kwetsbaren.

Onze resultaten bevestigen in grote lijn het onderzoek *Vershil in Nederland* van het Sociaal en Cultureel Planbureau, waarin het oordeel van de Nederlandse bevolking over vermogensongelijkheid gepeild werd (SCP, 2014). Uit dat onderzoek komt het beeld naar voren dat de bevolking enige mate van vermogensongelijkheid niet afwijst, maar dat het wel als onrechtvaardig wordt gezien als vermogensongelijkheid leidt tot verschillen in toegang tot zorg en onderwijs of tot politieke invloed. Toekomstig onderzoek zou scherper onderscheid moeten maken tussen ongelijkheid veroorzaakt door processen die men oneerlijk vindt of processen die als eerlijk worden ervaren, zoals bijvoorbeeld het feit dat inkomen uit arbeid fiscaal anders behandeld wordt dan inkomen uit bedrijvigheid (winst). Mensen vinden 'billijkheid' (*fairness*) belangrijk, en dat is voor hen niet altijd hetzelfde als 'gelijkheid' (Starmans et al., 2017).

Vervolgonderzoek zal verdere stappen moeten nemen om de methodologie te verfijnen van het construeren en meten van een rijkdomsgrens, en ook zal men de relatie tussen descriptieve oordelen en normatieve oordelen verder moeten onderzoeken. Er ligt hier een kans voor het Centraal Planbureau en het Sociaal en Cultureel Planbureau om samen het meten van rijkdom aan de hand van een rijkdomsgrens verder te onderzoeken, en daarbij ook de attitudes of oordelen te betrekken van de bevolking ten aanzien van rijkdom.

LITERATUUR

- Bavel, B. van (2014) Vermogensongelijkheid in Nederland. In: M. Kremer, M. Bovens, E. Schrijvers en R. Went (red.), *Hoe ongelijk is Nederland?* Den Haag: WRR, 79–100.
- Christiano, T. (2012) Money in politics. In: D. Estlund (red.), *The Oxford handbook of political philosophy*. Oxford: Oxford University Press, 241–257.
- Piketty, T. (2014) *Kapitaal in de 21e eeuw*. Amsterdam: Bezige Bij.
- Robeyns, I. (2017) Having too much. In: J. Knight en M. Schwartzberg (red.), *Wealth: NOMOS LVI*. New York: New York University Press, 1–44.
- Robeyns, I., N. Vergeldt, T. van der Lippe en V. Buskens (2018) *Enquête Levensstandaard 2018*. Universiteit Utrecht. Te vinden op public.yoda.uu.nl. DOI: 10.24416/UU01-VFNRA.
- Schulenberg, R. (2018) Toenemende vermogensongelijkheid in Nederland. *ESB*, 103(4762), 286.
- SCP (2014) *Vershil in Nederland: sociaal en cultureel rapport 2014*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Starmans, C., M. Sheskin en P. Bloom (2017) Why people prefer unequal societies. *Nature Human Behaviour*, 1, 0082. Te vinden op www.nature.com.
- Vrooman, J.C. (2009) *Rules of relief: institutions of social security, and their impact*. Den Haag: SCP.

In het kort

- ▶ Er kan, net als een armoedegrens, een rijkdomsgrens getrokken worden.
- ▶ Een groter deel van de bevolking vindt rijkdom problematisch als de situatie concreter geformuleerd wordt.
- ▶ Slechts een klein deel van de respondenten is voor maatregelen die een bovengrens stellen aan inkomens, erfenissen of vermogens.

VAN ZANTEN

Roger Klaassen

EMPIRISCHE ANALYSE

Eigenwoningbezit hangt samen met minder steun voor herverdeling

Woningbezitters bouwen individueel vermogen op en hebben vaak minder behoefte om risico's collectief te delen. Is dat terug te zien in minder steun voor herverdeling bij woningbezitters?

STÉFANIE**ANDRÉ**

Universitair docent
aan de Radboud
Universiteit
Nijmegen

In het grootste deel van de twintigste eeuw huurden in Nederland meer mensen een woning dan dat ze er een kochten. Dat veranderde de afgelopen decennia snel. Het eigenwoningbezit nam toe van 29 procent in 1960, tot 44 procent in 1990 en 59 procent in 2012 (Blijie et al., 2013). Deze toename in eigenwoningbezit volgt een Europese trend: in alle Europese landen is het eigenwoningbezit toegenomen ten koste van de huursector.

De redenen voor de toename van het eigenwoningbezit verschillen echter van land tot land. In Nederland werd door het kabinet-Rutte II ingezet op eigenwoningbezit als een manier om mensen zelfredzaam te maken en participatie te bevorderen. Dit in tegenstelling tot bijvoorbeeld Zuid-Europese landen, waar eigenwoningbezit een noodzaak is vanwege het ontbreken van een goed functionerende (al dan niet sociale) huursector. Een verschil is bovendien dat de Nederlandse overheid het kopen van een woning meer stimuleert dan in veel andere landen het geval is. Zelfs na de versobering van de hypotheekrenteaftrekgeregeling in 2013 is deze nog steeds de meest genereuze regeling in Europa (EC, 2014).

BELANGEN VAN WONINGBEZITTERS

Eigenwoningbezit kan gevolgen hebben voor de politieke steun voor herverdeling, omdat het bezit van een woning leidt tot andere economische en sociale omstandigheden en belangen (Kemeny, 1981). Zo hebben woningeigenaren in het begin van hun wooncarrière hogere woonlasten, bijvoorbeeld als zij in dertig jaar hun hypotheek afbetalen om daarna hypotheekvrij te wonen. Huurders hebben daarentegen meer gelijkmatige woonlasten gedurende hun leven. Dit zou er in ieder geval tijdens de hypotheekjaren toe kunnen leiden dat woningbezitters meer tegen belastingheffing

zijn dan huurders, omdat ze relatief minder geld overhouden (deze redenering gaat echter alleen op als er vergelijkbare en betaalbare huurwoningen beschikbaar zijn).

Bovendien steken huiseigenaren het geld dat ze over hebben wellicht liever in hun huis dan in collectieve voorzieningen die met belastinggeld worden betaald. In veel landen wordt het opbouwen van woonvermogen gezien als een manier om jezelf te beschermen tegen inkomensverlies als gevolg van negatieve levensgebeurtenissen als werkloosheid en echtscheiding. Als huiseigenaren hun sociale bescherming al via het woningbezit regelen, kan dit leiden tot minder steun voor herverdeling door de overheid.

De manier waarop het eigen huis gefinancierd is kan dit versterken. Een meer gefinancierde woningmarkt gaat vaak samen met een relatief groter belang dat gehecht wordt aan de kapitaalfunctie van de woning (de woning als product om winst op te maken en vermogen op te bouwen) ten opzichte van de woonfunctie van de koopwoning (de woning als een dak boven je hoofd en een plek om thuis te zijn) (Ronald, 2008). In een meer gefinancierde woningmarkt ligt het dan ook voor de hand dat er minder politieke steun voor herverdeling bij woningbezitters is.

In tijden van toenemende onzekerheid kan woningbezit echter ook voor meer steun voor herverdeling zorgen, omdat er dan een grotere behoefte bestaat aan bescherming (Ansell, 2014). Tijdens de financiële crisis bleek de eigen woning een bron van onzekerheid met afnemende verkoopmogelijkheden en dalende huizenprijzen. Hetzelfde zien we op dit moment in een groot gebied in Groningen waar huizen als gevolg van de aardbevingen onveilig en onverkoopbaar zijn.

DATA EN METHODE

Om de relatie tussen eigenwoningbezit en herverdeling te onderzoeken, gebruikt het onderzoek data voor 24 Europese landen uit de tweede ronde van het *European Social Survey* (N = 43.602). In deze ronde (data over 2004–2005) is aan respondenten gevraagd of zij in een huur- of koophuis woonden. In latere rondes is dat helaas niet meer gebeurd, waardoor de analyse tot deze ronde beperkt bleef.

De European
Research Council
heeft dit onderzoek
financieel gesteund
(Grant Agreement
283615). Delen zijn
eerder gepubliceerd
in André en Dewilde
(2016) en in het
proefschrift van
André (2017).

Voor de analyse in dit artikel is er gebruikgemaakt van de gegevens van niet-studerenden van 25 jaar en ouder. Steun voor herverdeling wordt bepaald aan de hand van de stelling ‘de overheid zou maatregelen moeten nemen om inkomensverschillen te verminderen’, waarop geantwoord kan worden met: ‘helemaal eens’, ‘eens’, ‘niet eens/niet oneens’, ‘oneens’ en ‘helemaal oneens’. De antwoorden op deze vraag worden eerst voor elk afzonderlijk land geanalyseerd aan de hand van een lineaire-regressieanalyse. Daarna wordt er in een multilevelanalyse bekeken welke factoren de verschillende uitkomsten tussen landen kunnen verklaren.

ANALYSE PER LAND

De correlatie tussen woonstatus en herverdelingsattitude is in Nederland het grootst van alle onderzochte landen. Als er in de lineaire-regressieanalyse gecontroleerd wordt voor andere kenmerken van de respondenten, zoals inkomen, opleiding, geslacht, burgerlijke staat, werkloosheid, leeftijd, religie en mate van verstedelijking, daalt de Nederlandse

coëfficiënt van $-0,38$ naar $-0,18$ (zie André (2017) voor meer details over de analyse). Hiermee staat Nederland nog steeds in de top vijf van landen waar woonstatus samen lijkt te gaan met een afnemende steun voor herverdeling.

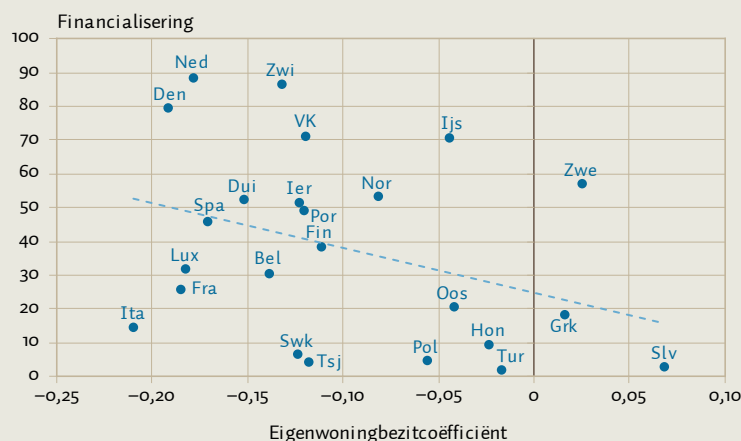
Op een gefinancialiseerde woningmarkt is een woning vaker een product om winst op te maken

Deze bijna-halvering van de coëfficiënt na correctie voor sociaal-economische factoren betekent dat er in Nederland een aanzienlijke selectie in eigenwoningbezit bestaat: eigenwoningbezit is makkelijker toegankelijk voor bepaalde sociaaleconomische groepen. Zo kunnen een stabiel en hoger inkomen, meer financiële kennis, residentiële stabiliteit of een vast contract samenhangen met zowel de kans dat men een huis koopt als de kans dat men minder steun voor herverdeling uitsprekt. Meer dan de helft van de correlatiecoëfficiënt van eigenwoningbezit kan in Nederland worden verklaard door de gemeten kenmerken van de mensen die een huis hebben gekocht. Dit is meer dan in veel andere landen en suggereert dat er een relatief grote sociaal-economische kloof is tussen kopers en huurders in ons land.

De meerderheid van de afzonderlijke regressies in de overige landen is in lijn met de resultaten voor Nederland: na correctie voor sociaal-economische factoren blijkt eigenwoningbezit in 12 van de 24 landen samen te gaan met minder steun voor herverdeling. In de overige landen, voor het merendeel Scandinavische en Oost-Europese, is er echter geen significant verschil tussen huurders en kopers.

Relatie tussen eigenwoningbezitcoëfficiënt en financialisering woningmarkt

FIGUUR 1

Noot: Bij het eigenwoningbeziteffect per land is er gecontroleerd voor individuele kenmerken van respondenten (inkomen, opleiding, geslacht, huwelijkse status, werkloosheid, leeftijd, religiositeit en urbanisatiegraad); Pearson's r: 0,32.

FINANCIALISERING

Er zijn grote verschillen tussen landen in de mate waarin huishoudens lenen op financiële markten om de stap naar eigenwoningbezit te maken (in plaats van eigen vermogen, geld van de familie of het zelf bouwen van een huis met familie). Financialisering kan worden gemeten aan de hand van de ratio tussen de nationale hypotheekschuld en het bruto binnenlands product (bbp). Als de per land gevonden relatie tussen eigenwoningbezit en de steun voor herverdeling (vanaf nu: eigenwoningbezitcoëfficiënt), gecontroleerd voor sociaal-economische factoren, wordt afgezet tegen de financialisering van de woningmarkt in de onderzochte Europese landen, dan blijkt er een verband te zijn (figuur 1): in landen waar de woningmarkt meer gefinancialiseerd is, is de negatieve eigenwoningbezitcoëfficiënt groter. Deze relatie gaat ook op voor Nederland: de relatief grote gevonden negatieve eigenwoningbezitcoëfficiënt gaat samen met een relatief hoge hypotheekschuld op nationaal niveau. Daarnaast had in 2015 32 procent van de Nederlandse eigenaren een hypotheekschuld die hoger was dan de woningwaarde (bron: CBS).

MULTILEVELANALYSE

In lijn met de eerdere analyses, laat een multilevelanalyse, waarin gekeken wordt naar zowel de factoren binnen landen als factoren die verschillen tussen landen, zien dat eigenwoningbezit inderdaad een negatief effect heeft op steun voor herverdeling (tabel 1). De gemiddelde kloof tussen huurders en kopers is 0,125 op een schaal van 1 tot 5. Het interactie-effect laat bovendien zien dat de relatie sterker is in landen waar de woningmarkt meer gefinancialiseerd is.

DUIDING

De toename van het eigenwoningbezit lijkt dus gepaard te gaan met een afname in de steun voor herverdeling, en deze gevonden samenhang is sterker naarmate de woningmarkt meer gefinancialiseerd is. Wel moet bij al deze verklaringen in acht worden genomen dat op basis van de huidige analyse geen uitspraken over causaliteit kunnen worden gedaan. Hoewel er dus nader onderzoek nodig is, suggereren de huidige resultaten dat de stimulering van eigenwoningbezit mogelijk als keerzijde heeft dat de kloof met betrekking tot de steun voor herverdeling tussen kopers en huurders wordt vergroot, in het bijzonder als het eigenwoningbezit wordt gecombineerd met verdere financialisering van de woningmarkt.

Als dit het geval is, dan kan dit zorgen voor maatschappelijke problemen. Ten eerste kan de bereidheid tot het betalen van belastingen afnemen, waardoor de overheid

minder daadkrachtig wordt. Ten tweede kan eigenwoningbezit bestaande economische verschillen vergroten (Wind et al., 2017). De huishoudens met de laagste inkomens zijn, gemiddeld genomen, op een later moment in de woningmarkt gestapt. Zij hebben dus minder mogelijkheden om te profiteren van prijsstijgingen en hebben daarom de grootste kans om in betalingsproblemen te raken (Wind et al., 2017).

Voor het behoud van solidariteit in de samenleving is het daarom van belang een evenwichtig woonbeleid te voeren. Beleid dat doorschiet naar de koopkant kan een grotere kloof in de opvattingen tussen huurders en kopers creëren en uiteindelijk leiden tot afnemende solidariteit.

Multilevelanalyse van steun voor herverdeling op eigenwoningbezit TABEL 1

	Model 1	Model 2
Eigenwoningbezit	-0,125***	-0,125***
Financialisering	-0,005**	-0,004*
Eigenwoningbezit x Financialisering		-0,001***

Noot: Er is gecontroleerd voor individuele kenmerken (inkomen, opleiding, geslacht, huwelijkse status, werkloosheid, leeftijd, religiositeit en urbanisatiegraad) en inkomensongelijkheid (Gini)
*/**/** Significat op respectievelijk tien-, vijf- en eenprocentniveau

LITERATUUR

- André, S. (2017) *The two sides of homeownership: security and insecurity*. Proefschrift, Tilburg University.
- André, S. en C. Dewilde (2016) Home ownership and support for government redistribution. *Comparative European Politics*, 14(3), 319–348.
- André, S., C. Dewilde, R. Luijckx en N. Spierings (2018) Negative equity and party choice in a multiparty system: the Netherlands (2006–2012). *Comparative Politics*, 50(4), 565–592.
- Ansell, B. (2014) The political economy of ownership: housing markets and the welfare state. *American Political Science Review*, 108(02), 383–402.
- Blijie, B., L. Groenemeijer, K. Gopal en R. van Hulle (2013) *Wonen in ongewone tijden: de resultaten van het Woononderzoek Nederland 2012*. Den Haag: Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties. Brochure te vinden op www.cbs.nl.
- EC (2014) *Tax reforms in EU member states 2014: tax policy challenges for economic growth and fiscal sustainability*. Brussel: Europese Commissie.
- Kemeny, J. (1981) *The myth of home ownership: private versus public choices in housing tenure*. Londen: Routledge & Kegan Paul.
- Ronald, R. (2008) *The ideology of home ownership: homeowner societies and the role of housing*. Londen: Palgrave MacMillan.
- Wind, B., P. Lersch en C. Dewilde (2017) The distribution of housing wealth in 16 European countries: accounting for institutional differences. *Journal of Housing and the Built Environment*, 32(4), 625–647.

In het kort

- ▶ Huurders zijn relatief vaker voor herverdeling door de overheid dan woningbezitters.
- ▶ Nederland is koploper als het gaat om de kloof tussen huurders en kopers wat betreft opvattingen over herverdeling.
- ▶ De kloof tussen huurders en kopers wordt sterker naarmate de woningmarkt meer gefinancialiseerd is.

De beperkte bruikbaarheid van de arbeidsinkomensquote in de beleidsdiscussie

In beleidsdiscussies wordt er vaak verwezen naar het structureel dalende aandeel van de beloning van arbeid in het nationaal inkomen. En al geruime tijd klinkt in reactie daarop de roep om een loongolf. Maar is de ontwikkeling van deze arbeidsinkomensquote wel een zinnig baken voor beleid?

BAS TER WEEL
Algemeen directeur
SEO Economisch
Onderzoek (SEO)
en hoogleraar aan
de Universiteit van
Amsterdam

JOHANNES HERS
Clusterhoofd bij SEO

**JOOST
WITTEMAN**
Onderzoeker bij SEO

TOM SMITS
Onderzoeker bij SEO

Dit artikel is
gebaseerd op Ter
Weel et al. (2018).
Het onderlig-
gende onderzoek is
gefinancierd door
VNO-NCW.

Er is momenteel veel discussie over de ontwikkeling van lonen en de groei van het huishoudinkomen in Nederland. De loonontwikkeling zou achterblijven bij de groei van het bruto binnenlands product (bbp) en de groei van het huishoudinkomen zou stagneren, terwijl de winsten van het bedrijfsleven juist hoog zouden zijn en een sterk oplopende trend zouden vertonen.

Als het om bewijs voor deze stelling gaat, wordt er vaak verwezen naar de ontwikkeling van de arbeidsinkomensquote (AIQ). Deze geeft aan welk deel van het verdiende inkomen toegekend wordt aan de factor arbeid en welk deel aan de overige productiefactoren (zoals kapitaal en land). Onder aanvoering van organisaties als het IMF en de OESO is er de afgelopen jaren aandacht gevraagd voor een dalende beloning van arbeid (Cho et al., 2017). Deze discussie over de hoogte en de trend van de AIQ heeft in Nederland vooral geleid tot een roep om een stijging van de cao-lonen. Met een dergelijke loonstijging zou de AIQ kunnen toenemen, wat de balans tussen de beloning van kapitaal en arbeid evenwichtiger zou maken. Deze discussie is voor een deel gevoerd in *ESB* (Butler et al., 2016; Van Bavel, 2016; Storm en Naastepad, 2016).

Het is echter niet verstandig om de roep om een hogere arbeidsbeloning te ondersteunen door te wijzen op de ontwikkeling van de AIQ. Dit heeft drie redenen. Allereerst kan men de AIQ op verschillende manieren en over ver-

schillende perioden meten. Dat levert wisselende beelden op van het niveau en de ontwikkeling. Ten tweede wordt de AIQ voor een belangrijk deel bepaald door toevallige (en soms moeilijk verklaarbare) fluctuaties in het arbeidsinkomenscomplement, en geeft daarom niet altijd een goed beeld van de onderliggende economische werkelijkheid. Ten derde, dit probleem wordt verergerd door het feit dat de AIQ gevoelig is voor revisies van de data die nodig zijn om de AIQ te berekenen. Daarmee is de AIQ niet alleen een onduidelijke, maar ook een instabiele indicator. Sinds 1995 zijn er echter consistente reeksen beschikbaar om de Nederlandse AIQ te berekenen. We onderbouwen daarom aan de hand van deze reeksen de bovenstaande redenen. In aanvulling hierop behandelen we in Ter Weel et al. (2018) de internationale vergelijking en het langetermijnperspectief.

De beloning van de factor arbeid gaat op de langere termijn hand in hand met de productiviteit. De belangrijkste oorzaak van de relatief lage reële loonstijging is de lage groei van de arbeidsproductiviteit. Zo blijkt uit een decompositie van de loon- en productiviteitsgroei in Nederland vanaf 1970. Het zou dan ook voor de hand liggen om de beleidsdiscussie meer te richten op productiviteitsgroei dan op arbeidsbeloning.

METEN IS WETEN?

De AIQ kan op verschillende manieren worden gemeten, afhankelijk van het doel van de analyse. Dit heeft gevolgen voor de waargenomen hoogte en ontwikkeling van de AIQ (figuur 1). Belangrijk bij het kiezen van de meetmethode blijkt de behandeling van het zelfstandigeninkomen (Butler et al., 2016), de manier waarop er wordt omgegaan met afschrijvingen, de definitie van de toegevoegde waarde en de afbakening van de meegewogen economische activiteiten. Maar ook het perspectief is van belang: een *macro-economisch perspectief* vraagt om het meenemen van de gehele economie, terwijl een *productieperspectief* zich alleen richt op de marktsector van de economie.

In het *productieperspectief* wordt de AIQ berekend vanuit de invalshoek van bedrijven: de productiekosten worden gesplitst in de kosten van arbeid en in de afschrijvingen en kapitaalkosten. In het productieperspectief wordt in de noemer de (bruto) toegevoegde waarde inclusief afschrijvingen gebruikt, waardoor de noemer relatief groot is en de AIQ relatief laag.

In het *inkomensperspectief* gaat het om de functionele inkomensverdeling en worden afschrijvingen dus niet meegenomen in de totale beloning van de productiefactoren. Productgebonden subsidies en belastingen (relevant voor de consument) worden daarentegen wel meegenomen. Per saldo ligt echter de gemeten AIQ in het inkomensperspectief daardoor boven die in het productieperspectief (figuur 1). In 1995 lag de AIQ in het inkomensperspectief op 69 procent en in 2015 op 66 procent. Deze daling van drie procentpunt is niet geleidelijk gegaan: zowel in 2003 en 2009 piekte de AIQ weer tot het niveau van 1995. Van een trendmatig dalende AIQ is in de periode 1995–2015 dus geen sprake.

De veranderingen in de AIQ zijn deels conjunctureel

De AIQ in het productieperspectief ligt over de hele linie lager, en daalt iets sterker tussen 1995 en 2015 dan de AIQ in het inkomensperspectief (vier tegenover drie procentpunt). Ook op kleinere tijdsintervallen verschillen de perspectieven van elkaar. Tussen 2012 en 2014 daalt de AIQ in het inkomensperspectief, terwijl die in het productieperspectief stijgt.

CONJUNCTUUR

De AIQ laat in de periode 2003–2007 een daling zien van vijf procentpunten, waarna tijdens de financiële crisis een scherpe stijging volgt (figuur 1). Het netto-exploitatietooverschot als aandeel van het inkomen lijkt hiervan de hoofdoorzaak (figuur 2). In de aanloop naar de crisis is er namelijk een duidelijke stijging te zien van het netto-exploitatietooverschot. In de periode 2004–2007 stijgt het bbp als gevolg daarvan ook harder dan in de jaren ervoor; ook de loonsom en het gemengd inkomen blijven toenemen in een tempo vergelijkbaar met de jaren ervoor. In deze periode lijkt de stijging van het netto-exploitatietooverschot ongeveer net zo groot te zijn als de daling die in 2009 plaatsvond.

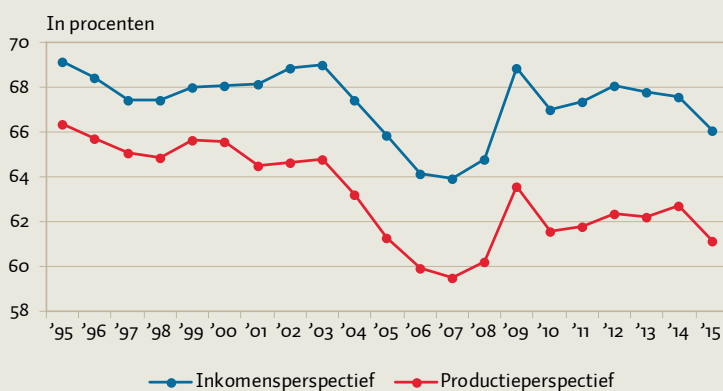
Dit netto-exploitatietooverschot bestaat voor een deel uit de winsten van bedrijven, maar kan bijvoorbeeld ook bestaan uit waardestijgingen van woningen. Verhoging van de kapitaalbeloning leidt tot een toename van de noemer van de AIQ, waardoor zij daalt.

Het bekijken van de stijging van het netto-exploitatietooverschot in de periode 2004–2007 per bedrijfstak brengt onderliggende economische processen aan het licht. Een deel van de stijging van het netto-exploitatietooverschot vindt plaats in de verhuur en handel van onroerend goed. Dit suggereert dat deze stijging voor een deel wordt veroorzaakt door stijgende huizenprijzen. Bedrijfstakken waar eerst een stijging en vervolgens een daling plaatsvindt, zijn de industrie en de handel. Bij deze bedrijfstakken valt eerder te denken aan een tijdelijk hogere winstgevendheid in deze sectoren, die door de crisis weer teniet wordt gedaan.

De beloning van kapitaal, in de vorm van zowel bedrijfswinsten als stijgende huizenprijzen, is dus in de periode 2004–2007 eerst relatief hard gestegen, en tijdens de financiële crisis weer ongeveer teruggekeerd naar het niveau van vóór 2004. De daling van de AIQ in de periode 2003–2007 is daarom niet zozeer het gevolg van een lage groei van het arbeidsinkomen, maar van een sterke toename van het netto-exploitatietooverschot. Dat geldt

Arbeidsinkomensquote

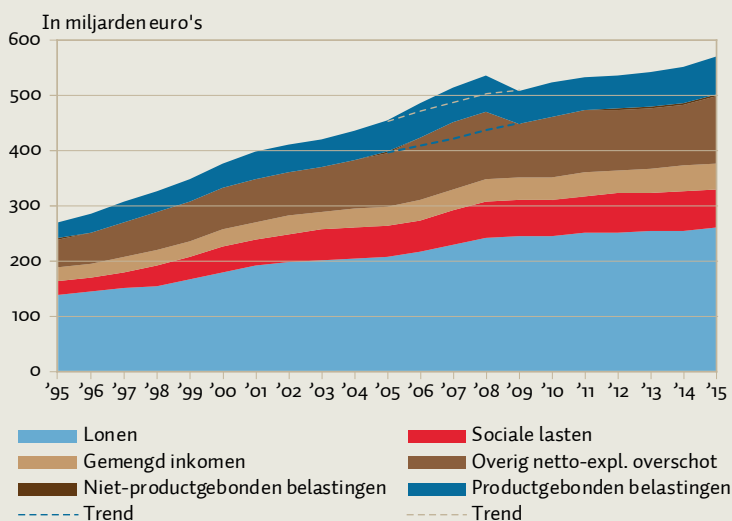
FIGUUR 1

Bron: Nationale Rekeningen, CPB, DNB en CBS (2017)

Decompositie van het nationaal inkomen

FIGUUR 2

Bron: Nationale Rekeningen en CPB, DNB & CBS (2017)

omgekeerd ook voor de plotselinge piek in de AIQ in 2008. De AIQ als samengestelde indicator brengt deze onderliggende dynamiek onvoldoende in beeld.

BIJSTELLINGEN

De daling in de AIQ in de periode 2003–2007 wordt vooral verklaard door de snelle toename van het netto-exploitatieoverschot in die jaren. Opmerkelijk is dat die dip er bij de verschillende revisies en definitiewijzigingen van de AIQ niet altijd is geweest. Dit is zichtbaar in tabel 1 die de verandering van de AIQ tussen 2003 en 2007 weergeeft op verschillende momenten.

Het is verstandiger de lage productiviteitsontwikkeling op de agenda te zetten

Aanvankelijk (MEV 2007) bleef de daling van de AIQ beperkt tot 1,1 procentpunt, maar deze liep vooral op bij MEV 2011 en MEV 2015, tot 2,8 en 3,7 procentpunt. Beide sprongen zijn terug te voeren op aanpassingen van de nationale rekeningen. Na de definitiewijziging komt de verandering uiteindelijk uit op de 5,7 procentpunt, zoals die nu in de boeken staat. De sprongen in de MEV 2011 en 2015 zijn mogelijk grotendeels statistisch van aard geweest, en die in de MEV 2018 werd grotendeels veroorzaakt door de verandering van de definitie. In die interpretatie heeft slechts een derde van de totale verandering van –5,7 procentpunt een reële economische basis.

DECOMPOSITIE

Veranderingen van de AIQ komen voor een groot deel door wijzigingen in de productiviteit en de reële loonvoet. Figuur 3 splitst de verandering van de AIQ over een wat langere periode (1970–2017) in de wijziging in de reële loonvoet en die in de arbeidsproductiviteit. Als beide gelijk zijn, verandert de AIQ niet.

Uit deze figuur blijkt dat de AIQ vooral is opgelopen in de jaren zeventig van de vorige eeuw doordat de toename van de reële loonvoet hoger was dan die van de arbeidsproductiviteit. In de jaren tachtig volgde na het Akkoord van Wassenaar een correctie. In de twee decennia daarna gaat de groei van de productiviteit en de loonvoet gelijk op en verandert de AIQ niet of nauwelijks. Maar vanaf 2010 blijft de groei van de loonvoet achter bij die van de productiviteit. Als de ramingen uit het CEP voor 2018 en 2019 worden meegenomen, daalt het verschil tussen de groei van lonen en productiviteit van 0,5 procent naar 0,3 procent.

Gerekend over de gehele periode 1970–2017 is er een beperkte daling van de AIQ: de groei van de loonvoet ligt namelijk met 1,8 procent per jaar gemiddeld net iets onder die van de productiviteit (twee procent per jaar). Als men de meest recente CPB-raming voor 2018 en 2019 meeneemt, komt de reële loonvoet over de periode 1970–2019 op 1,9 procent, en is daarmee nagenoeg gelijk aan de productiviteitsgroei gedurende die periode.

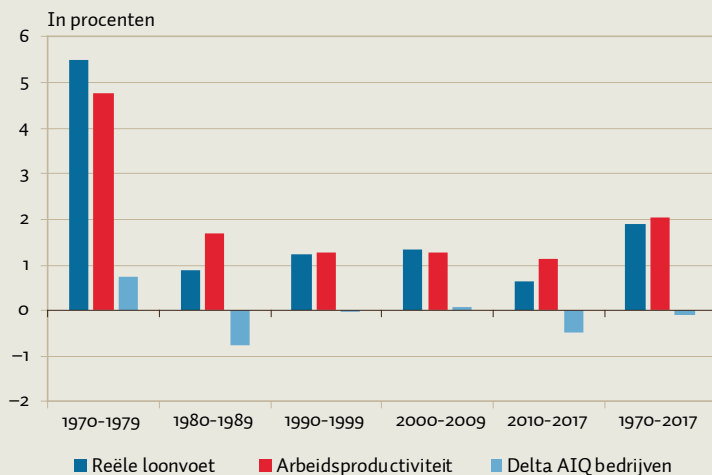
Een daling of stijging van de AIQ hangt dus vooral af van de elkaar beïnvloedende ontwikkelingen in productiviteit en beloning.

BESCHOUWING

De AIQ wordt vaak gebruikt als indicator voor de beloning van arbeid, en is een richtsnoer voor de inzet bij cao-onderhandelingen. Daarbij wordt gekeken naar zowel het

Decompositie AIQ in loonvoet en productiviteit

FIGUUR 3

Bron: Nationale Rekeningen en CPB

Effecten op de AIQ in 2003–2007 van revisie en definitiewijzigingen

TABEL 1

MEV-uitgave	Vershil AIQ 2003–2007 (procentpunt)	Toelichting
MEV 2007	-1,1	
MEV 2008	-1,3	
MEV 2009	-1,8	
MEV 2010	-1,9	
MEV 2011	-2,8	Revisie NR (2010)
MEV 2012	-2,8	
MEV 2013	-2,8	
MEV 2014	-2,8	
MEV 2015	-3,7	Revisie NR (2014)
MEV 2016	-3,6	
MEV 2017	-3,7	
MEV 2018	-5,7	Herziening AIQ

Bron: MEV 2007–MEV 2018

niveau als de veranderingen. Het blijkt dat het niveau en de ontwikkeling van de AIQ beide gevoelig zijn voor de definitie ervan. Niveaus kunnen verschillen, afhankelijk van de vraag of afschrijvingen worden meegerekend en of bepaalde sectoren buiten beschouwing worden gelaten. De ontwikkeling van de AIQ kan verschillend zijn al naar gelang de definitie: in de definitie vanuit het productieperspectief is er bijvoorbeeld sprake van een daling van vier procentpunt gedurende de periode 1995–2015, terwijl het bij het inkomensperspectief om drie procentpunt gaat.

Ook blijken er met terugwerkende kracht veranderingen in zowel niveau als ontwikkeling van de AIQ te kunnen optreden. Terwijl er in de MEV 2007 nog weinig aan de hand leek met de AIQ in de periode 2003–2007, blijkt deze volgens de huidige inzichten (MEV 2018) over die periode met 5,7 procentpunt te zijn gedaald, met name door revisies van de nationale rekeningen en een definitiewijziging. Vervolgens sprong de AIQ, als gevolg van de financiële crisis, in een jaar weer terug naar ongeveer het niveau van 2003. De ontwikkeling van de AIQ destijds was dus nauwelijks informatief voor de toenmalige onderhandelaars aan de cao-tafel en voor de beleidsmakers die keken naar de beloning van de factor arbeid. Dit geeft aan dat de arbeidsproductiviteitsontwikkeling geschikter is als richtsnoer voor de loonvorming of om uitspraken te doen over het gewenste niveau of de gewenste dynamiek van de lonen, dan het niveau of de verandering van de AIQ.

Met al deze onzekerheden in het achterhoofd lijkt een betoog voor een substantiële generieke loonimpuls op basis van de ontwikkeling van de AIQ moeilijk verdedigbaar. Zelfs als we de huidige definitie van de AIQ en de huidige cijfers uit de nationale rekeningen van het CBS als absolute waarheid zouden accepteren, dan nog blijkt het dat de ontwikkeling van de loonvoet over de gehele periode 1970–2017 heel behoorlijk gelijke tred heeft gehouden met die van de productiviteit. Het verschil zou, met een relatief bescheiden toename van de reële contractlonen in 2018 en 2019, al in belangrijke mate verdwenen zijn. Een toename die er, gezien de huidige situatie van toenemende krapte op de arbeidsmarkt, ook wel gaat komen – in ieder geval volgens recente ramingen van CPB en DNB. De arbeidsmarkt lijkt gewoon haar werk te doen, meer mensen vinden werk door een aantrekkelijke vraag, hetgeen vanzelf zal leiden tot een opwaartse druk op de lonen.

Mocht deze opwaartse druk in de ogen van beleid en politiek te gering zijn, dan ligt het op de agenda zetten van de lage productiviteitsontwikkeling meer voor de hand.

LITERATUUR

- Bavel, B. van (2016) De stijging en daling van het arbeidsaandeel over de lange termijn. *ESB*, 101(4743), 698–701.
- Butler, B., D. van den Bergen en H. Kranendonk (2016) Herziening arbeidsinkomensquote: aanleiding en resultaten. *ESB*, 101(4743), 694–695.
- CPB, DNB en CBS (2017) Herziening methode arbeidsinkomensquote, te vinden op CBS.nl.
- Cho, T., S. Hwang en P. Schreyer (2017) *Has the labour share declined?: it depends*. OECD Statistics Working Paper, 2017/01. Parijs: OESO.
- Storm, S. en R. Naastepad (2016) De dalende arbeidsinkomensquote in macro-economisch perspectief. *ESB*, 101(4743), 702–704.
- Weel, B. ter, J. Hers, J. Witteman en T. Smits (2018) *De AIQ in Nederland: een overzicht*. SEO Rapport, 2018-58. Amsterdam: SEO Economisch Onderzoek.

In het kort

- ▶ De gehanteerde definitie, de beschouwde periode en data-revisies beïnvloeden de ontwikkeling en het niveau van de AIQ.
- ▶ Een substantiële loonimpuls op basis van de ontwikkeling van de AIQ is moeilijk verdedigbaar.
- ▶ Arbeidsproductiviteit is een geschikter richtsnoer voor loonvorming dan de AIQ.

Geen divergentie in productiviteit van koplopers en volgers in Nederland

De productiviteitsgroei vertraagt al jaren in veel hoogontwikkelde economieën. Een vaak genoemde reden daarvoor is een verslechterende verspreiding van kennis van de best presterende bedrijven naar de rest toe. De OESO berekent dat het gat tussen de totale factorproductiviteit van koplopers en volgers tussen 2001 en 2012 met 13,6 procent is vergroot voor zestien OESO-landen. Is dit voor Nederland dus ook het geval?

GERDIEN MEIJERINK

Programmaleider bij het Centraal Planbureau (CPB)

LEON BETTENDORF

Wetenschappelijk medewerker bij het CPB

HARRO VAN HEUVELEN

Wetenschappelijk medewerker bij het CPB

Dit artikel is gebaseerd op Van Heuvelen et al. (2018)

In veel industrielanden vertraagt de structurele productiviteitsgroei. Bij het zoeken naar de oorzaken van deze vertraging vindt de OESO een toenemende divergentie tussen de bedrijven die koplopers zijn en de volgers. De productiviteit van de koplopers neemt namelijk wel toe, maar de volgers halen hun achterstand niet in (Andrews et al., 2015; 2016; Berlingieri et al., 2017). De productiviteitsvertraging wordt toegeschreven aan een verslechterende spreiding van de kennis en technologieën van koplopers naar de andere bedrijven toe, maar ook aan de misallocatie van kapitaal (Gopinath et al., 2017).

Het gat in *arbeidsproductiviteit* dat de OESO meet tussen koplopers en volgers is met 12,8 procent gegroeid tussen 2001 en 2012, en met 13,6 procent voor *totale factorproductiviteit* (Berlingieri et al., 2017). Voor haar meting kijkt de OESO naar zestien landen, waaronder Nederland. Echter, de Nederlandse data waarop de OESO haar conclusies baseert, zijn zeer beperkt, en kleine bedrijven zijn er niet goed in vertegenwoordigd. We herhalen daarom het onderzoek van de OESO voor Nederland met een meer representatieve dataset, waarin ook kleine bedrijven goed vertegenwoordigd zijn.

DATA EN METHODE

Wij combineren de gegevens van individuele bedrijven en werknemers uit het Algemeen Bedrijven Register (ABR), de Statistiek Financiën van niet-financiële ondernemingen (NFO) en de Polisbus van het CBS. De samengevoegde microdataset volgt in totaal 401.403 ondernemingen tussen 2006 en 2015 en wordt beschreven in Van Heuvelen et al. (2018).

Voor deze bedrijven berekenen we de arbeidsproductiviteit, dat is de reële toegevoegde waarde per gewerkt uur, en de totale factorproductiviteit (TFP), dat is de reële toegevoegde waarde per gewerkt uur gecorrigeerd voor de inzet van kapitaal in de productie. Er zijn verschillende manieren om de TFP te schatten, maar in navolging van Andrews et al. (2016) schatten wij de TFP met behulp van de zogenaamde Wooldridge-variant van de proxy-methoden (Wooldridge, 2009). De gerapporteerde resultaten veranderen niet als er een andere schattingsmethode wordt gebruikt.

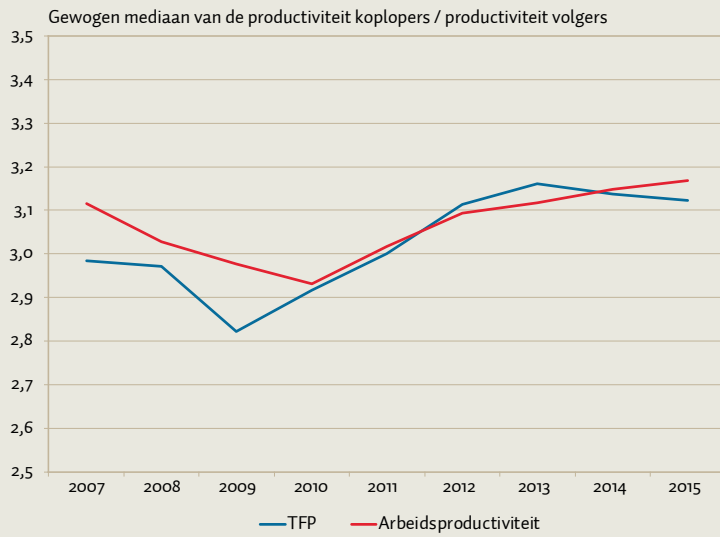
De mediaan van bedrijfskarakteristieken (2010-2011) **TABEL 1**

	Koplopers	Volgers
Arbeid (fte)	6,5	3,0
Kapitaal (1.000 euro)	121	85
Omzet (1.000 euro)	2.666	548
Winst (procenten)	10,6	3,2
Leeftijd (jaren)	8,1	8,7

Noot: Leeftijd is gedefinieerd als de gemiddelde leeftijd van de bedrijven die een ondernemingsgroep vormen in het eerste jaar dat de ondernemingsgroep voorkomt in het ABR. Bron: CBS

Verhouding productiviteit koplopers en volgers

FIGUUR 1

We rapporteren de productiviteit van de koplopers en de volgers, waarbij de koplopers de tien procent productiefste bedrijven zijn en de volgers de overige negentig procent. Omdat er veel volatiliteit en ruis in de gegevens zit, middelen we de productiviteit gedurende twee opeenvolgende jaren.

Er zijn grote verschillen tussen koplopers en volgers, zie tabel 1. De gemiddelde koploper is niet alleen productiever, maar ook groter in termen van omzet, kapitaal en arbeid, en heeft een hogere winstvoet. De enige variabele waarin koplopers niet significant verschillen van de achterblijvers is de bedrijfsleeftijd.

GELIJKE PRODUCTIVITEITSGROEI

Toch groeit in Nederland de productiviteit van koplopers en volgers even hard. Figuur 1 toont de verhouding tussen de productiviteitsniveaus van de koplopers en volgers voor arbeidsproductiviteit en de TFP. We kiezen voor de mediaan omdat deze minder gevoelig is voor uitschieters. Er is een duidelijk verschil in niveau tussen koplopers en volgers: een mediaanwaarde van 3 betekent dat de mediaan-

Kleine bedrijven laten dynamischer groeipatroon zien

KADER 1

Hoewel grote bedrijven voor een zeer belangrijk deel aan de Nederlandse productiviteit bijdragen, is de bijdrage van deze kleine bedrijven, met name de kleine koplopers, niet te veronachtzamen (figuur 2). Vooral bij arbeidsproductiviteit is de bijdrage van kleine bedrijven relatief groot. De resultaten worden gedomineerd door de dienstensectoren; de bijdrage van kleine bedrijven in de industriële sectoren is kleiner.

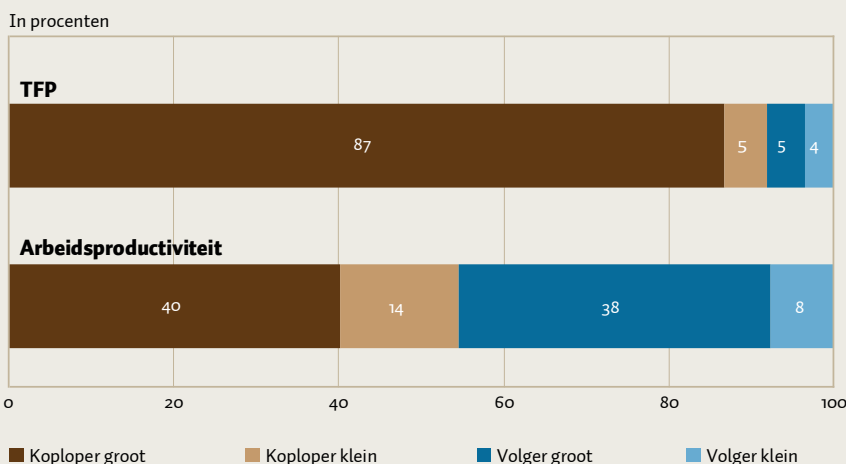
Kleine bedrijven laten ook een ander patroon zien wat betreft productiviteitsgroei. Ze zijn

mobieler en kunnen grote sprongen maken van jaar tot jaar. Tabel 2 illustreert het verschil in dynamiek tussen kleine en grote koplopers. Het toont het jaarlijkse verloop van bedrijven tot de koplopersgroep (de top tien procent). Bij de kleine bedrijven is 67 procent van de bestaande kleine koplopers ook het daaropvolgende jaar koploper, van de bedrijven die juist dit jaar koploper zijn geworden is dat 59 procent. 33 procent van de gevestigde kleine koplopers en 41 procent van de nieuwe koplopers vallen dus na een

jaar weer terug naar de groep volgers. Het instroompercentage is kleiner voor grote bedrijven (22 procent), terwijl de fracties van de overlevende bedrijven groter zijn (78 procent van de gevestigde grote koplopers en 70 procent van de nieuwkomers). Dit betekent dat er bij de kleine bedrijven meer dynamiek is en dat zij iets meer aan de convergentie van bedrijven bijdragen. Resultaten over de productiviteitsontwikkeling van grote bedrijven gelden dus niet automatisch voor kleine bedrijven en de economie als geheel.

Bijdrage aan de productiviteit (2010)

FIGUUR 2

Mobiliteit van koploperbedrijven (gemiddeld over tien jaar)

TABEL 2

in procenten	Grote bedrijven	Kleine bedrijven
Alle koplopers in dat jaar		
jaar erna geen koploper meer	22	33
jaar erna weer koploper	78	67
Nieuwe koplopers in dat jaar		
jaar erna geen koploper meer	30	41
jaar erna weer koploper	70	59

koploper drie keer zoveel output produceert met dezelfde hoeveelheid inputs. Het verschil in arbeidsproductiviteit tussen koplopers en volgers is wat kleiner. Maar de verhoudingen blijven vrij stabiel over de tijd, wat wijst op gelijke groeivoeten en dus geen divergentie.

We vinden, anders dan de OESO, geen sterk bewijs van uiteenlopende productiviteit in onze steekproef. De reden daarvoor is de omvang en representativiteit van de gebruikte data. De OESO gebruikt data van 39.375 bedrijven in Nederland, wat een “zeer klein aandeel” (Berlingieri et al., 2017) van de actieve bedrijven vertegenwoordigt. Onze analyse omvat meer dan tien maal meer bedrijven, alleen voor Nederland. Ook zijn in de OESO-steekproef grote bedrijven oververtegenwoordigd, waardoor de OESO de data moet wegen om de resultaten representatief te maken voor de totale economie. Onze dataset kent een evenredige vertegenwoordiging van kleine en grote bedrijven. Dit blijkt relevant, omdat kleine bedrijven substantieel bijdragen aan de totale productiviteit en veel meer dynamiek kennen dan grote bedrijven, zie kader 1. Tot slot geeft de OESO geen resultaten voor Nederland alleen, maar stellen zij in het algemeen dat achterblijvende volgers een deel van de verklaring vormen voor de productiviteitsvertraging die in veel landen te zien is. Onze analyse richt zich juist wel op Nederland.

Om te testen of de productiviteitsverhouding van koplopers en volgers inderdaad stabiel is, zoals figuur 1 suggereert, volgen we de methode beschreven in Griffith et al. (2009). We testen, net als bij standaard-groei regressies, of er sprake is van convergentie, door te kijken of de TFP van een bedrijf sneller groeit als er een grotere kloof is tussen de TFP van dat bedrijf en die van de koplopers. De kloof wordt gedefinieerd als de verhouding van de TFP van het 90e percentiel en de TFP van een achterblijvend bedrijf. We vinden dat een hogere groeivoet met een grotere kloof samenhangt, wat convergentie ondersteunt.

CONCLUSIE

Ons onderzoek vindt voor de periode 2006-2015 geen aanwijzingen dat de productiviteit van koplopers in Nederland sneller toeneemt dan die van de volgers. Hiermee weerleggen we voor Nederland de resultaten van Andrews et al. (2015; 2016) en Berlingieri et al., (2017) van de OESO, die wel divergentie in productiviteit vinden voor een groot aantal landen, waaronder Nederland. Onze resultaten voor Nederland verschillen met die van de OESO omdat wij een

grotere, representatieve dataset gebruiken waarin bijna alle vennootschappen in Nederland zijn vertegenwoordigd, inclusief kleine bedrijven met minder dan twintig fte aan personeel. Het feit dat wij wel kleine bedrijven meenemen en de OESO niet, verklaart een deel van het verschil: kleine bedrijven zijn belangrijk voor de nationale productiviteit en laten ook een ander groeipatroon zien. Andere verklaringen voor de verschillende resultaten vereisen meer onderzoek op basis van de OESO-data.

De OESO verbindt een groot aantal beleidsaanbevelingen aan haar conclusies: het wijt divergentie aan een verslechtering van de verspreiding van kennis en technologieën van koplopers naar de andere bedrijven toe, wat de ‘gebroken-diffusiemachine’ genoemd wordt. Daarom adviseert de OESO minder strenge voorschriften voor product- en arbeidsmarkten, naast hervormingen op het gebied van concurrentiewetgeving om zo de groei in totale factorproductiviteit te bevorderen. Ten slotte raadt de OESO een intensiever opleidings- en ontwikkelingsbeleid aan omdat het bijdraagt aan een sneller inhaalproces van achterblijvende bedrijven. Op basis van dit onderzoek is het niet mogelijk de beleidsaanbevelingen van de OESO voor Nederland over te nemen.

LITERATUUR

- Andrews, D., C. Criscuolo en P.N. Gal (2015) *Frontier firms, technology diffusion and public policy: micro evidence from OECD countries*. OECD Productivity Working Papers, 02.
- Andrews, D., C. Criscuolo en P.N. Gal (2016) *The best versus the rest: the global productivity slowdown, divergence across firms and the role of public policy*. OECD Productivity Working Papers, 05.
- Berlingieri, G., P. Blanchenay en C. Criscuolo (2017) *The great divergence(s)*. OECD Science, Technology and Industry Policy Papers, 39.
- CBS (2018) *Microdatabestanden bedrijven*. Heerlen: CBS.
- Gopinath, G., Ş. Kalemli-Özcan, L. Karabarbounis en C. Villegas Sanchez (2017) Capital allocation and productivity in South Europe. *The Quarterly Journal of Economics*, 132(4), 1915–1967.
- Griffith, R., S. Redding en H. Simpson (2009) Technological catch-up and geographic proximity. *Journal of Regional Science*, 49(4), 689–720.
- Heuvelen, G.H. van, L. Bettendorf en G. Meijerink (2018) *Frontier firms and followers in the Netherlands: estimating productivity and identifying the frontier*. CPB Background Document, te verschijnen.
- Wooldridge, J.M. (2009) On estimating firm-level production functions using proxy variables to control for unobservables. *Economics Letters*, 104(3), 112–114.

In het kort

- ▶ Er zijn in Nederland geen aanwijzingen dat de productiviteitsontwikkelingen van koplopers en volgers uit elkaar lopen.
- ▶ Anders dan de OESO nemen wij ook kleine bedrijven mee en ontstaat er een representatiever beeld van de productiviteit.
- ▶ Kleine bedrijven kennen een dynamischer groeipatroon dan grote bedrijven en dragen ook flink bij aan de productiviteit.

Managementkwaliteit in Nederland gemeten

Hoe staat het Nederlandse management ervoor, wat voor invloed heeft dit op de bedrijfsprestaties en wat betekent het belang van managementpraktijken voor beleid? Voor het eerst is de kwaliteit van managementpraktijken in het Nederlandse bedrijfsleven grootschalig en internationaal vergelijkbaar onderzocht.

JADÉ DIETEREN

Econometrist bij
RaboResearch

JESSE GROENEWEGEN

Econoom bij
RaboResearch

SJOERD HARDEMAN

Econoom bij
RaboResearch

HARRY GARRETSEN

Hoogleraar aan de
Rijksuniversiteit
Groningen (RUG)

LOTTE DE HAAN

Promovendus aan
de RUG

JANKA STOKER

Hoogleraar aan de
RUG

Vanaf het begin van de moderne economische wetenschap wordt management gezien als een belangrijke verklaring voor de productiviteitsverschillen tussen landen en bedrijven. Niet voor niets merkte de president van de Amerikaanse vereniging van economen (AEA) al in 1887 op: “Binnen werkzaamheden geleid door mensen met een hogere bekwaamheid in bestuur en besluitvorming (...) bestaat er veel minder geestelijke en fysieke slijtage dan binnen werkzaamheden onder inferieur management” (Walker, 1887, p. 275). Wat dat betreft is het opmerkelijk dat economen tot voor kort systematisch zo weinig aandacht besteedden aan de rol van management. Volgens Syverson (2011) is er zelfs geen enkele verklaring van productiviteit met meer speculatie omgeven.

In de afgelopen decennia is hier echter verandering in gekomen. Eerst gebeurde dat voor bedrijven binnen nauw gedefinieerde sectoren in een enkel land (Ichniowski et al., 1997). Later voor bedrijven binnen ruim gedefinieerde sectoren over landen (Bloom en Van Reenen, 2007) en zelfs over sectoren heen (Bloom et al., 2014). Echter, op een enkele zeer specifieke semipublieke sector binnen Nederland na (Atlas voor Gemeenten, 2017), is er nog niet veel bekend over de rol van managementpraktijken in het Nederlandse bedrijfsleven. Onze studie vult nu deze leemte door, net als Bloom en Van Reenen (2007), via aselecte dubbelblinde interviews informatie te verzamelen over de managementpraktijken van Nederlandse industrieën,

deze te vergelijken met de managementpraktijken uit andere landen en deze te relateren aan de financiële prestaties van die bedrijven.

PRODUCTIVITEIT EN MANAGEMENTPRAKTIJKEN

Sinds het werk van Solow (1957) is het duidelijk dat er naast de productiefactoren kapitaal en arbeid een groot residu overblijft voor de verklaring van economische groei. Dit residu wordt doorgaans gelijkgesteld aan technologische verandering, waarbij de aandacht meestal uitgaat naar zaken als menselijk kapitaal, investeringen in onderzoek & ontwikkeling, en ook innovatie, zie voor een overzicht Aghion en Howitt (2008). Deze zaken zijn echter maar ten dele in staat om productiviteitsverschillen te verklaren. Naast deze fysieke technologieën – besloten in mensen, machines en producten – is er dus ruimte voor sociale technologieën als verklaring van de productiviteit (Nelson en Sampat, 2001). Managementpraktijken is een van deze sociale technologieën.

Van managementpraktijken stelt men vaak dat het op voorhand onduidelijk is wat goede en wat slechte managementpraktijken zijn, maar sinds het werk van met name de economen Bloom, Sadun en Van Reenen (Bloom en Van Reenen, 2007; Bloom et al., 2014) is hier verandering in gekomen. Zij definiëren managementpraktijken langs vier dimensies. Allereerst gaat het om de wijze waarop bedrijven hun werkzaamheden of operaties inrichten. De *lean*-werkwijze vormt hierbij het uitgangspunt (Womack et al., 1991) en kenmerkt zich door het inrichten van werkprocessen met zo min mogelijk verspilling. De tweede dimensie richt zich op de gestelde doelen van bedrijven: zijn deze gericht op de lange termijn en gekoppeld aan ambitieuze maar haalbare kortetermijnprestatie-maten, of zijn ze vooral gericht op de korte termijn en is de haalbaarheid bovendien onrealistisch? De derde dimensie richt zich op monitoring en gaat over de mate waarin bedrijven op systematische wijze prestatiedata verzamelen en analyseren om daarmee actief verbeterlagen in gang te zetten. En tot slot

is er nog een vierde dimensie die aandacht besteedt aan personeelsmanagement. Let wel, het gaat voor Bloom en Van Reenen (2007) altijd om managementpraktijken: niet de individuele manager staat centraal, maar de managementwijze binnen bedrijven, los van specifieke individuen.

Dat managementpraktijken ertoe doen, lijkt evident. Allereerst laten studies van Bloom en Van Reenen (2010b) en Bloom et al. (2014) zien dat de kwaliteit van managementpraktijken op landsniveau sterk gecorreleerd is aan het bruto binnenlands product (bbp) per hoofd van de bevolking. Deze bevinding komt overeen met het positieve effect van de diffusie van nieuwe managementpraktijken op het bbp dat Alexopoulos en Tombe (2012) vinden voor Canada. Daarnaast vinden Bloom en Van Reenen (2007) en Bloom et al. (2016) op microniveau een positieve samenhang tussen de kwaliteit van managementpraktijken enerzijds en de bedrijfsprestaties anderzijds. Deze relatie houdt niet alleen stand voor bedrijven in de industrie, maar ook voor organisaties in de zorg, de groot- en detailhandel en de onderwijssector (zie Bloom et al. (2014) voor een overzicht). Bovendien gelden deze relaties niet alleen voor bedrijven in de Verenigde Staten, maar ook voor die in tal van andere landen (Bloom en Van Reenen, 2010b; Bloom et al., 2014). De grote vraag is dus: hoe staan de managementpraktijken van het Nederlandse bedrijfsleven ervoor?

MANAGEMENTPRAKTIJKEN IN NEDERLAND

Om de kwaliteit van managementpraktijken in Nederland te achterhalen, zijn wij – Rabobank en Rijksuniversiteit Groningen – de samenwerking aangegaan met het projectteam van de *World Management Survey*. Net als Nicholas Bloom, John Van Reenen, Raffaella Sadun en anderen hebben wij dus dubbelblinde telefonische interviews uitgevoerd met een aselechte steekproef van Nederlandse industrieën (SBI-code 10 t/m 33) met een standaardomvang van 50–5.000 medewerkers. Deze bedrijven zijn aan de hand van open vragen gerangschikt op een schaal van 1 tot 5 voor de achttien managementpraktijken die bij de vier eerder genoemde dimensies horen. De separate achttien scores zijn vervolgens gemiddeld, om zo te komen tot een score voor de vier dimensies en om een algehele score van managementpraktijken te berekenen. Voor een uitgebreide uiteenzetting van de gehanteerde methodologie, zie Bloom en Van Reenen (2007; 2010a).

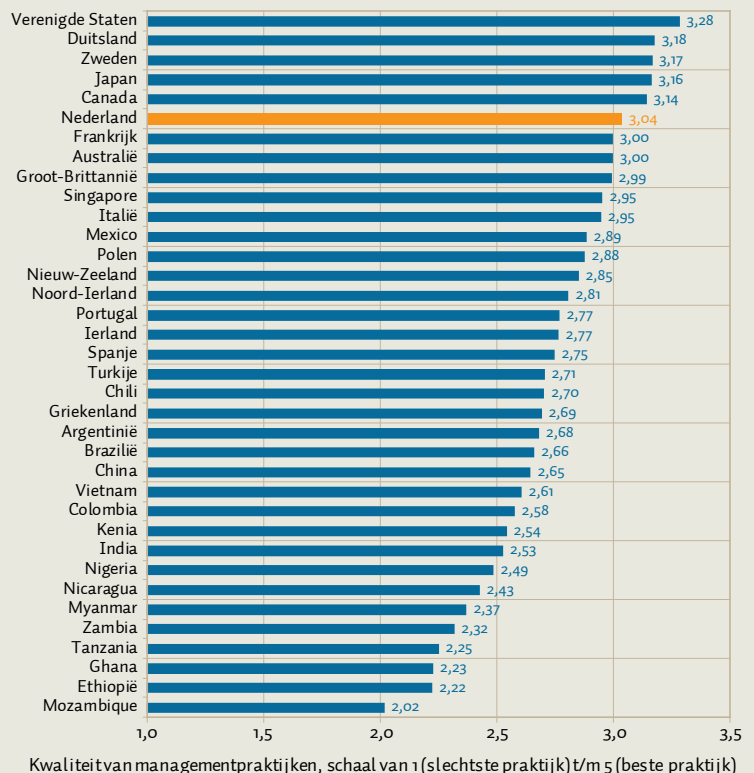
Figuur 1 toont de ranking van Nederland op het gebied van managementpraktijken ten opzichte van andere landen in de wereld. Voor ieder land waar de *World Management Survey* is afgenomen, is de gemiddelde score van de industriesector bepaald. Nederland staat op de zesde plaats in deze ranglijst, met een score van 3,04 op een schaal van 1 t/m 5. Nederland scoort daarmee beter dan Groot-Brittannië, Australië en Frankrijk, maar beduidend minder goed dan Canada, Japan, Zweden, Duitsland en met name de Verenigde Staten. Al met al staan Nederlandse managementpraktijken er dus redelijk goed voor, maar is er wel degelijk ruimte voor verbetering.

Wat opvalt is dat Nederlandse bedrijven vooral goed scoren op het gebied van operaties, oftewel *lean*-managementpraktijken. Sterker nog, op deze specifieke

dimensie voeren Nederlandse industrieën de internationale ranglijst aan (tabel 1). Minder goed scoren Nederlandse industrieën op de dimensies monitoring (7e), doelen (9e) en personeelsmanagement (8e). Met name op de twee laatste dimensies is ook het verschil aanzienlijk tussen Nederland en de respectievelijke koplopers Japan en de Verenigde Staten.

Internationale ranglijst van goed management

FIGUUR 1

Kwaliteit van managementpraktijken, schaal van 1 (slechtste praktijk) t/m 5 (beste praktijk)
 Noot: De ranglijst is gebaseerd op de gemiddelde algehele managementscore per industrie per land. Voor de scores van landen anders dan Nederland is er gebruikgemaakt van de data uit Bloom et al. (2014). De Nederlandse score verschilt significant van die van de Verenigde Staten, Duitsland, Zweden, Japan, Canada en Singapore, maar niet van die van Frankrijk, Australië en Groot-Brittannië.
 Bron Rabobank en RUG en Bloom et al. (2014)

Landenscores voor managementpraktijken

TABEL 1

Land	Gemiddelde managementscore	Operaties	Monitoring	Doelen	Personeelsmanagement	Aantal bedrijven in de steekproef
Verenigde Staten	3,29	3,25	3,53	3,19	3,18	951
Duitsland	3,18	3,14	3,51	3,14	2,94	430
Japan	3,17	3,13	3,47	3,26	2,85	125
Zweden	3,17	3,21	3,58	3,16	2,81	258
Canada	3,14	3,12	3,52	3,04	2,92	418
Nederland	3,04	3,26	3,33	2,93	2,81	452
Frankrijk	3,00	3,01	3,43	2,93	2,69	490
Australië	3,00	3,13	3,27	2,99	2,73	450
Groot Brittannië	2,99	2,90	3,30	2,94	2,81	887
Singapore	2,95	2,86	3,19	2,89	2,85	406

Noot: De algehele managementscore is het ongewogen gemiddelde van alle achttien onderliggende managementpraktijken; de hoogste landenscores per kolom zijn vetgedrukt
 Bron Rabobank en RUG en Bloom et al. (2014)

Vooral bij de onderdelen doelen en personeelsmanagement kunnen de Nederlandse bedrijven nog een slag maken. Bij doelen gaat het erom dat er een balans bestaat tussen financiële en niet-financiële doelen, dat de belangen van de verschillende partijen tot uitdrukking komen in die doelen, dat doelen ambitieus zijn maar tegelijkertijd wel haalbaar, en dat ze gedragen worden binnen alle geledingen van het bedrijf. Bij personeelsmanagement gaat het om het aantrekken, vasthouden en ontwikkelen van talent in de organisatie.

RELATIE MET BEDRIJFPRESTATIES

Ook tussen Nederlandse industrieën onderling bestaan er grote verschillen (figuur 2a). Binnen één standaarddeviatie van het gemiddelde scoren bedrijven tussen de 2,50 en 3,58. Ter vergelijking: 2,50 is de gemiddelde score van industriebedrijven in India, en geen enkel land komt ook maar enigszins in de buurt van een score van 3,58. Waar we wat betreft de productiviteit van bedrijven in Nederland weten dat er een kleine kopgroep aan bedrijven wordt gevolgd door een groot peloton (Groenewegen, 2017; NCOF, 2017), is er bij managementpraktijken sprake van een driedeling: een substantiële groep achterblijvers met duidelijk mindere managementpraktijken, een groot peloton met een gemiddelde managementscore en daarvoor weer een selecte kopgroep aan bedrijven met bovengemiddeld goede managementpraktijken.

Causaliteit daargelaten, hangt de kwaliteit van managementpraktijken binnen bedrijven samen met de prestaties van die bedrijven. Tabel 2 toont de uitkomsten van een regressie van de kwaliteit van de managementpraktijken op bedrijfsprestaties. Hierbij is gebruikgemaakt van de Amadeus-database van Bureau van Dijk voor data over bedrijfsprestaties, waarbij maar voor een deel van de bedrijven een koppeling kon worden gemaakt tussen beide databases. Omzet per werknemer en de kwaliteit van managementpraktijken blijken positief en significant

samen te hangen, zowel wanneer we nergens voor corrigeren (model 1) als wanneer we controleren voor de hoeveelheid kapitaal per werknemer, het menselijk kapitaal in bedrijven en verschillende andere controlevariabelen (model 2). De kwaliteit van managementpraktijken hangt ook samen met de winst per werknemer, zowel zonder (model 3) als met controlevariabelen (model 4).

Dat de kwaliteit van managementpraktijken van belang is, blijkt bovendien uit de omvang van de coëfficiënten: een verschuiving in kwaliteit van managementpraktijken met 1 punt op de gebruikte vijfpuntsschaal hangt samen met een hogere omzet en winst per werknemer van respectievelijk 27 en 42 logpunten (model 2 en 4). Dit betekent dat een verschuiving van de kwaliteit van managementpraktijken van het gemiddelde bedrijf in Nederland naar het niveau van het gemiddelde Zweedse of Duitse bedrijf gepaard gaat met een vier procent hogere omzet per werknemer en een zeven procent hogere winst per werknemer.

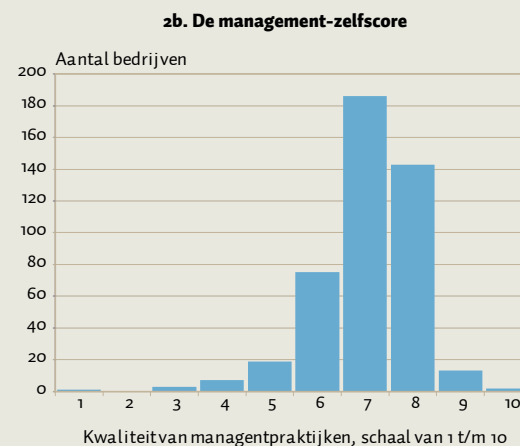
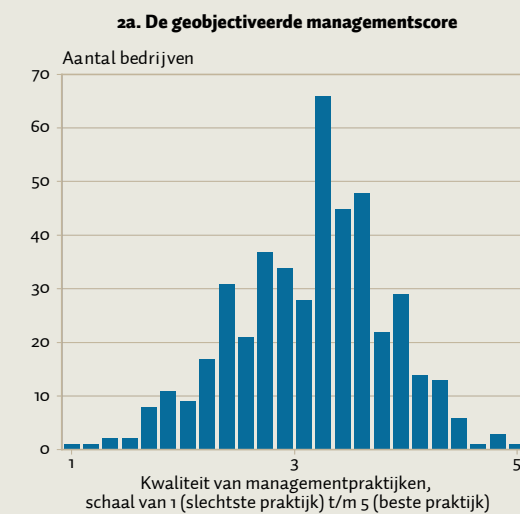
Regressieresultaten van de relatie tussen financiële prestaties en managementkwaliteit TABEL 2

	Model 1	Model 2	Model 3	Model 4
Afhankelijke variabele	log omzet per werknemer	log omzet per werknemer	log winst (EBIT) per werknemer	log winst (EBIT) per werknemer
Management	0,24**	0,27**	0,55**	0,42**
Kapitaal per werknemer		0,34***		0,77***
Opleidingsniveau managers		-0,01**		0,00
Sectordummies	Nee	Ja	Nee	Ja
Leeftijd	Nee	Ja	Nee	Ja
Respondentcontrole	Nee	Ja	Nee	Ja
Interviewcontrole	Nee	Ja	Nee	Ja
Observaties	134	129	200	193

/*** Significant op respectievelijk vijf- en eenprocentniveau.
 Noot: Geschat met OLS. Kapitaal per werknemer is de logaritmisches getransformeerde hoeveelheid activa per werknemer. Opleidingsniveau managers meet het percentage managers in een bedrijf met een universitaire opleidingsachtergrond. Branche-dummy's zijn dummyvariabelen voor de 22 SBI tweecilijferige branches die vallen onder de industriesector. Leeftijd meet de leeftijd van het geïnterviewde bedrijf, Respondentcontrole meet het aantal jaren dat de geïnterviewde manager werkt binnen het bedrijf, en Interviewcontrole bestaat uit een dummyvariabele voor de interviewers die de interviews met de bedrijven hebben afgenomen.

Bron: Rabobank en RUG

De managementkwaliteit van Nederlandse industriële bedrijven FIGUUR 2

Noot: De geobjectieerde managementscore per bedrijf is het gewogen gemiddelde van de achttien managementpraktijken zoals gedefinieerd in Bloom en Van Reenen (2007)

Bron: Rabobank en RUG

Deze resultaten tonen enkel de samenhang tussen managementpraktijken en prestaties van Nederlandse bedrijven, en zeggen daarmee nog niets over de causaliteit tussen managementkwaliteit en bedrijfsprestaties. Maar experimentele studies in ontwikkelingslanden (Bloom et al., 2013) duiden erop dat beter management wel degelijk tot betere bedrijfsprestaties leidt. Of dit in Nederland ook zo is, is niet bekend. Het is daarom verstandig om ook in Nederland experimenten op het gebied van managementpraktijken uit te voeren. Te denken valt aan beleids-experimenten vergelijkbaar met experimenten rondom innovatiebeleid (Roelandt en Van der Wiel, 2017), maar ook aan experimenten die zich richten op het effect van managementadvies en managementadvies-netwerken op bedrijfsprestaties (Chatterji et al., 2018).

IMPLICATIES

Tot nu toe was er in Nederland weinig aandacht voor het belang van managementpraktijken in het aanjagen van productiviteit. Binnen het MKB-actieplan (Ministerie van Economische Zaken & Klimaat, 2018), dat de basis vormt voor een belangrijk deel van het huidige bedrijvenbeleid, gaat veel aandacht uit naar onderwerpen als menselijk kapitaal, innovatie en digitalisering, maar komt de rol van managementpraktijken nauwelijks aan bod. Ook bij bedrijven zelf lijken managementpraktijken ondergewaardeerd: zo beoordeelt vrijwel iedere geïnterviewde manager de managementpraktijken in zijn of haar bedrijf met een 6, 7 of 8 op een schaal van 1 t/m 10 (figuur 2b). De verdeling van deze zelfbeoordeling kent veel minder variatie dan die van de geobjectiveerde scores (figuur 2a) en is daarmee ook maar zwak gecorreleerd. Blijkbaar is het voor veel bedrijven onduidelijk hoe hun managementpraktijken ervoor staan.

Bewustwording over de kwaliteit van managementpraktijken en het belang ervan is hard nodig. Nederland scoort hoog, maar zeker niet top op de internationale ranglijst van managementpraktijken, en het eigen oordeel van managers verschilt over het algemeen duidelijk van de daadwerkelijk gemeten kwaliteit van managementpraktijken. Beleid, zowel aan de kant van de overheid als bij bedrijven zelf, kan een rol spelen in het prioriteren van managementpraktijken als belangrijke productiviteitsdimensie. Allereerst door de rol van managementpraktijken binnen het aanjagen van productiviteit stevig op de agenda te zetten en daarnaast door (beleids-)experimenten op dit thema te ondersteunen.

LITERATUUR

- Aghion, P. en P.W. Howitt (2008) *The economics of growth*. Cambridge, MA: MIT Press.
- Alexopoulos, M. en T. Tombe (2012) Management matters. *Journal of Monetary Economics*, 59(3), 269–285.
- Atlas voor Gemeenten (2017) *Van budget naar besteding: verklaringen voor tekorten en overschotten op het gemeentelijke bijstandsbudget*. Utrecht: Atlas voor Gemeenten.
- Bloom, N., B. Eifert, A. Mahajan et al. (2013) Does management matter? Evidence from India. *The Quarterly Journal of Economics*, 128(1), 1–51.
- Bloom, N., R. Lemos, R. Sadun et al. (2014) JEEA-FBBVA Lecture 2013: The new empirical economics of management. *Journal of the European Economic Association*, 12(4), 835–876.
- Bloom, N., R. Sadun en J. Van Reenen (2016) *Management as a Technology?* NBER Working Paper, 22327.
- Bloom, N. en J. Van Reenen (2007) Measuring and explaining management practices across firms and countries. *The Quarterly Journal of Economics*, 122(4), 1351–1408.
- Bloom, N. en J. Van Reenen (2010a) New approaches to surveying organizations. *The American Economic Review*, 100(2), 105–109.
- Bloom, N. en J. Van Reenen (2010b) Why do management practices differ across firms and countries? *Journal of Economic Perspectives*, 24(1), 203–224.
- Chatterji, A., S. Delecourt, S. Hasan en R.M. Koning (2018) *When does advice impact startup performance?* NBER Working Paper, 24789.
- Groenewegen, J. (2017) *Een productiever Nederland? Focus op de middenmoot van bedrijven*. RaboResearch Themabericht, 31 augustus.
- Ichniowski, C., K. Shaw en G. Prennushi (1997) The effects of human resource management practices on productivity: a study of steel finishing lines. *The American Economic Review*, 87(3), 291–313.
- MinEZK (2018) MKB-actieplan. Den Haag: Ministerie van Economische Zaken & Klimaat.
- NCOF (2017) *Groeiplafond dreigt voor het MKB: digitalisering als uitdaging en kans voor productiviteit*. Jaarbericht Staat van het MKB 2017. Den Haag: Nederlands Comité voor Ondernemerschap en Financiering.
- Nelson, R.R. en B.N. Sampat (2001) Making sense of institutions as a factor shaping economic performance. *Journal of Economic Behavior & Organization*, 44(1), 31–54.
- Roelandt, T. en H. van der Wiel (2017) *Durf te meten: hoe evalueren we het Nederlandse innovatiebeleid?* Artikel op www.mejudice.nl, 11 september.
- Solow, R. (1957) Technical change and the aggregate production function. *The review of Economics and Statistics*, 39(3), 312–320.
- Syverson, C. (2011) What determines productivity? *Journal of Economic Literature*, 49(2), 326–365.
- Walker, F.A. (1887) The source of business profits. *The Quarterly Journal of Economics*, 1(3), 265–288.
- Womack, J.P., D.T. Jones en D. Roos (1991) *The machine that changed the world: the story of lean production*. New York: HarperCollins.

In het kort

- ▶ De kwaliteit van management is in de Verenigde Staten, Duitsland, Zweden, Japan en Canada beter dan in Nederland.
- ▶ De hogere managementkwaliteit in Zweden gaat samen met een zeven procent hogere winst per werknemer.
- ▶ In de discussie over Nederlandse productiviteitsgroei is er meer aandacht nodig voor managementpraktijken.

DE NEDERLANDSE ECONOMENDAG

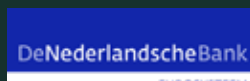
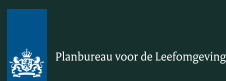
PRESENTATIES DEBAT
KVS-TINBERGENLEZING
PROF. DR. EDWARD GLAESER (HARVARD)

WWW.ECONDAG.NL

TICKETS < 28.OKT.18

2 NOVEMBER 2018 – DE NEDERLANDSCHE BANK – AMSTERDAM

EMPIRISCHE ANALYSE

Thuiszorg is niet altijd goedkoper dan verpleeghuiszorg

Veel hervormingen in de ouderenzorg zijn erop gericht om ouderen zo lang mogelijk thuis te laten wonen in plaats van in een instelling. Het idee hierachter is dat er thuis net zo goed voor ouderen gezorgd kan worden, en zeker een stuk goedkoper. Maar is dat eigenlijk wel zo?

ALBERT WONG
Statisticus bij het
Rijksinstituut voor
Volksgezondheid en
Milieu

PIETER BAKX
Universitair docent
aan de Erasmus
School of Health
Policy & Manage-
ment (ESHPM)

**BRAM
WOUTERSE**
Wetenschappelijk
medewerker bij het
Centraal Planbureau
en universitair docent
aan de ESHPM

**EDDY VAN
DOORSLAER**
Hoogleraar aan de
Erasmus School of
Economics en aan de
ESHPM

Dit artikel is gebaseerd op onderzoek in Bakx et al. (2018)

De laatste twintig jaar blijven ouderen steeds langer thuis wonen. Vaak omdat ze dat graag zelf willen, maar ook omdat de toegang tot intramurale ouderenzorg lastiger is gemaakt (De Meijer et al., 2015; Alders et al., 2016). Beleid dat de toegang tot de intramurale ouderenzorg beperkt, wordt vaak bepleit omdat thuiszorg goedkoper zou zijn (Algemene Rekenkamer, 2018), en omdat ouderen thuis een hogere kwaliteit van leven hebben. De langdurige zorg voor ouderen kost jaarlijks 12,6 miljard euro (RIVM, 2016) en de uitgaven zullen door de vergrijzing alleen maar toenemen.

Het is echter nooit vastgesteld dat langer thuis wonen niet ten koste gaat van de gezondheid en daadwerkelijk tot lagere zorgkosten leidt. Er is een groep ouderen die op basis van hun gezondheid zowel een indicatie voor de intramurale zorg als voor de thuiszorg kan krijgen. Wij onderzoeken of binnen deze groep over de periode 2009–2013 de sterfte en totale zorgkosten verschillen tussen ouderen met een indicatie voor thuiszorg én intramurale zorg (Bakx et al., 2018).

INSTRUMENTELE VARIABELENANALYSE

Door simpelweg de gezondheid en kosten van ouderen in verpleeg- en verzorgingshuizen te vergelijken met die van ouderen die thuiszorg ontvangen, is niet vast te stellen of langer thuis wonen inderdaad beter voor de gezondheid en goedkoper is. Ouderen die gebruikmaken van intramurale zorg hebben namelijk vaak een slechtere gezondheid dan ouderen die thuiszorg ontvangen. Niet alle aspecten van gezondheid die er toe zouden kunnen doen, zoals de ernst van een ziekte, of de mate waarin een ziekte specifieke beperkingen oplevert, kunnen in de data worden geobserveerd.

We vergelijken daarom de ontwikkeling van de gezondheid en zorgkosten van ouderen die een indicatie voor intramurale zorg hebben gekregen, met die van vergelijkbare ouderen die een indicatie voor thuiszorg hebben gekregen. Dat doen we door alleen naar verschillen in indicatiestelling te kijken die het gevolg zijn van hoe de indicatiesteller het afwegingskader hanteert (zie kader 1). Qua gezondheid zit een deel van de ouderen precies op de grens tussen thuiszorg en intramurale zorg. Voor die groep geldt dat als ze bij een relatief soepele indicatiesteller terechtkomen, ze een indicatie voor verpleeghuiszorg krijgen, maar bij een relatief strenge indicatiesteller een voor thuiszorg. Omdat een aanvraag binnen een regio willekeurig aan een indicatiesteller wordt toegewezen, leidt dit voor sommige ouderen uit die groep tot toevallige verschillen bij het krijgen van een indicatie voor intramurale zorg.

Via een instrumentele variabele regressie (2SLS) schatten we de effecten van de intramurale zorg op gezondheid en zorgkosten. We voorspellen eerst de kans dat iemand een indicatie voor intramurale zorg krijgt op basis van de indicatiesteller die de aanvraag behandelt. Bij een indicatiesteller die relatief veel aanvragen voor intramurale zorg goedkeurt, zal die kans groter zijn dan bij een indicatiesteller die relatief weinig aanvragen goedkeurt. Vervolgens gebruiken we deze voorspelde indicatiekans als verklarende variabele (instrument) voor sterfte, ziekenhuisgebruik en voor zorgkosten. Omdat we alleen het deel van de variatie in de indicatiestelling gebruiken dat het gevolg is van toeval, spelen niet-geobserveerde factoren, zoals specifieke aspecten van gezondheid, die zowel de indicatie als de uitkomsten beïnvloeden geen rol. Daarom kunnen we onze schatting als causale effecten interpreteren voor de onderzochte doelgroep.

We schatten het effect van een *indicatie* voor intramurale zorg. De controlegroep krijgt hierbij altijd een indicatie voor thuiszorg. Omdat niet alle geïndiceerde ouderen hun indicatie (direct) verzilveren, en omdat ouderen die geen indicatie krijgen later opnieuw een aanvraag kunnen doen, is dit effect niet helemaal hetzelfde als dat van een daadwerkelijke opname. Wat wij schatten is in feite het effect

Indicatiestelling is mensenwerk

KADER 1

Iemand die gebruik wil maken van langdurige zorg, heeft daarvoor een indicatie nodig. Die indicaties worden afgegeven door het Centrum voor Indicatiestelling Zorg (CIZ). Voordat de AWBZ in 2015 vervangen werd door de Wlz, gold dit zowel voor de intramurale zorg als voor de thuiszorg. De indicatiestellers van het CIZ bepalen of iemand recht had op langdurige zorg – en zo ja, op wat voor soort zorg: thuiszorg of zorg in een verpleeg- of verzorgingshuis. Zij gebruiken daarbij een afwegingskader. De richtlijnen in dat kader gaan niet alleen over de gezondheid en beperkingen van ouderen, maar bijvoorbeeld ook over de aanwezigheid van mantelzorgers. Omdat iedere oudere anders is, en maatwerk belangrijk wordt gevonden, hebben indicatiestellers noodzakelijkerwijs een zekere mate van vrijheid om de algemene richtlijnen toe te passen op de specifieke behoeften van een oudere.

Elke indicatiesteller maakt – binnen het afwegingskader – net iets andere keuzes. Ouderen met ernstige gezondheidsproblemen zullen bij iedere indicatiesteller een indicatie voor intramurale zorg krijgen, maar voor minder ernstige gevallen is het moeilijker om te bepalen of ze thuiszorg of intramurale zorg nodig hebben. Daardoor bestaan er structurele verschillen tussen indicatiestellers in het deel van de aanvragen dat zij goedkeuren. Indicatiestellers die relatief veel aanvragen goedkeuren duiden wij, in aansluiting op de internationale literatuur, aan als ‘soepel’. Een soepele interpretatie van het afwegingskader is echter niet per se goed of slecht, maar een onvermijdelijk onderdeel van de indicatieprocedure, waarin algemene regels op specifieke gevallen worden toegepast (Lipsky, 2010).

van het aanbieden van een opname (een *intention-to-treat* effect; Eberwein et al., 1997), en niet van de opname zelf.

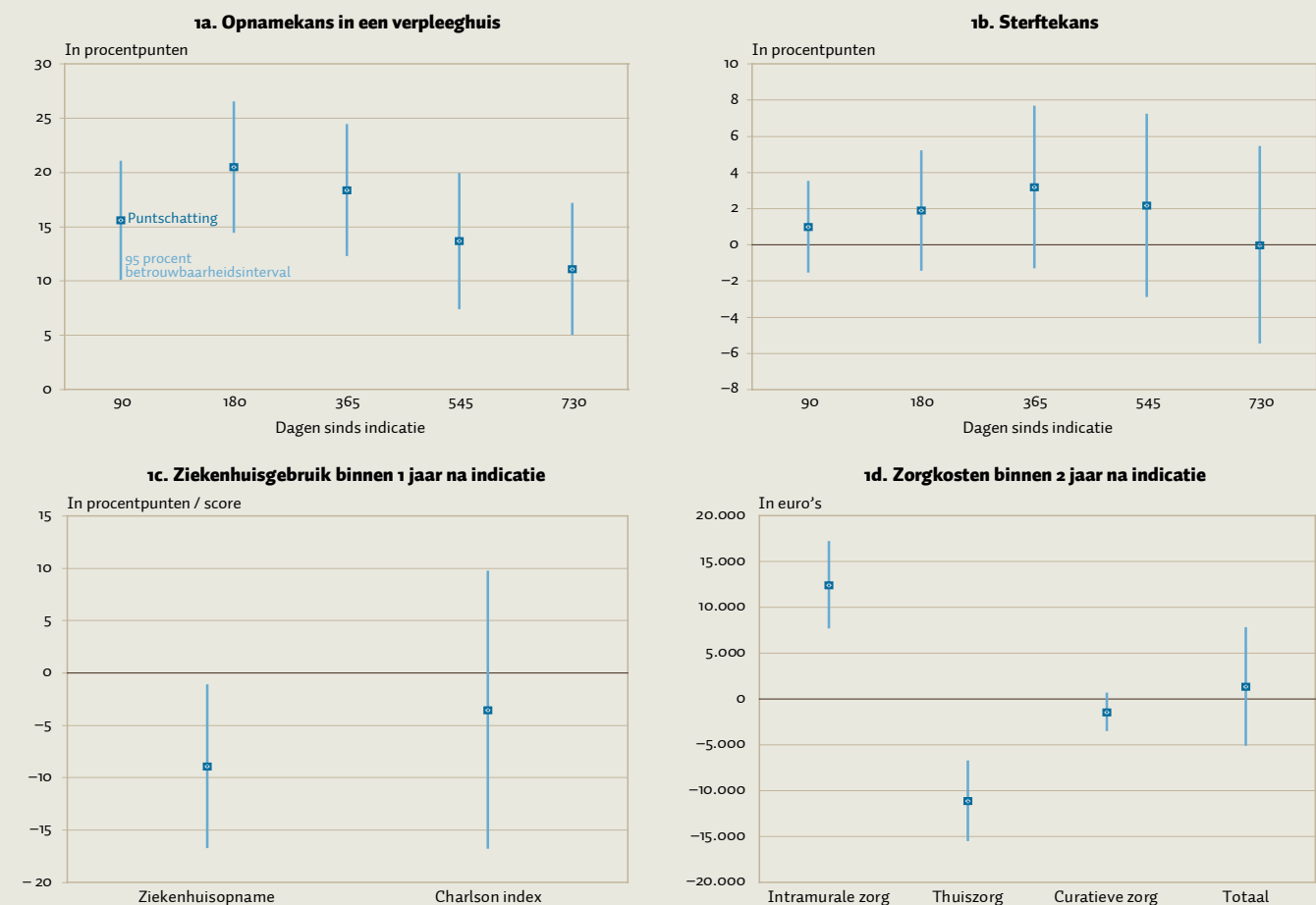
Voor deze analyse maken we gebruik van de data over alle afgegeven indicaties uit de periode 2009–2013. We selecteren 51.047 aanvragen voor intramurale zorg van 65-plussers die nog thuis woonden op het moment van de aanvraag. We controleren voor bestaande verschillen in gezondheid op basis van het gebruik van ouderenzorg, medicatie en van ziekenhuisopnames in de voorgaande twee jaar. Daarnaast controleren we voor sociaal-economische factoren en voor de beschikbaarheid van mantelzorg. De zorgkosten zijn de publieke uitgaven aan curatieve zorg die vergoed worden via de basisverzekering (ZVW) en ook de kosten aan thuiszorg en intramurale zorg bekostigd uit de Algemene wet bijzondere ziektekosten (AWBZ).

EFFECTEN VAN INTRAMURALE ZORG

Figuur 1a laat het effect van een indicatie zien op de kans om daadwerkelijk gebruik van intramurale zorg. De effecten zijn gemeten op verschillende momenten na de indicatiebeslissing. Zoals verwacht, worden ouderen die een indicatie voor intramurale zorg krijgen vaker opgenomen in een instelling dan ouderen die een indicatie voor thuiszorg krijgen. Niet alle ouderen met een indicatie voor intra-

Effecten van een indicatie voor verpleeghuiszorg ten opzichte van geen-indicatie

FIGUUR 1

Noot: Intramurale zorg en thuiszorg zijn de zorg in de twee jaren direct volgend op het moment van indicatie, curatieve zorg en totaal betreffen de eerste twee volledige kalenderjaren volgend op het jaar waarin geïndiceerd wordt.

murale zorg nemen die indicatie ook (meteen) op. En als hun gezondheid verslechtert, kunnen ouderen met een indicatie voor thuiszorg alsnog een nieuwe aanvraag voor intramurale zorg doen. Daarom is het verschil tussen beide groepen niet 100 procentpunt en verandert dit ook over de tijd. Na zes maanden is het verschil het grootst: 20,5 procentpunt. We nemen hier de effecten op sterfte, op ziekenhuisopnames en op zorgkosten onder de loep.

Geen effect op sterfte

Toegang tot intramurale zorg heeft geen effect op sterfte. Zoals figuur 1b laat zien, is er geen significant verschil in sterftekans tussen beide groepen.

Minder ziekenhuisopnames

Toegang tot intramurale zorg verlaagt wel de kans op een ziekenhuisopname binnen één jaar met negen procentpunt. Dit wijst mogelijk op positieve gezondheidseffecten van de verpleeghuiszorg, maar het is waarschijnlijker dat een deel van de ziekenhuiszorg wordt overgenomen door de zorginstelling. Er is geen significant effect op ziekenhuisopnames voor levensbedreigende aandoeningen, zoals uitgedrukt in de Charlson-index in Figuur 1c.

Gelijke zorgkosten

De totale zorgkosten van ouderen met een indicatie voor intramurale zorg zijn niet hoger dan die voor ouderen met een indicatie voor thuiszorg (figuur 1d). Ouderen met een indicatie voor intramurale zorg gebruiken in de volgende

twee jaar weliswaar voor 12.450 euro meer aan intramurale zorg, maar daar staat tegenover dat ze 11.140 euro minder aan thuiszorg gebruiken en 1.420 euro minder aan curatieve zorg.

IMPLICATIES

Bij de interpretatie van de uitkomsten zijn een paar dingen van belang. Ten eerste gaat dit onderzoek over ouderen die een indicatie voor intramurale zorg aanvragen, en dan een indicatie voor intramurale zorg of thuiszorg krijgen. Ouderen die een aanvraag doen voor thuiszorg, hebben over het algemeen een betere gezondheid dan de aanvragers voor intramurale zorg. Over de effecten voor die groep kunnen wij dus geen uitspraken doen.

Ten tweede gaan onze resultaten alleen op voor ouderen voor wie het krijgen van een indicatie voor thuiszorg of intramurale zorg afhangt van welke indicatiesteller de aanvraag beoordeelt. Zelfs de strengste indicatiesteller in onze dataset keurt nog altijd 54 procent van de aanvragen goed. Deze ouderen hebben kennelijk een dusdanig slechte gezondheid dat thuiszorg voor hen nooit een optie is. Over die groep zeggen onze resultaten dus ook niets. Ten derde nemen we een aantal belangrijke kosten en baten niet mee. Bijvoorbeeld de effecten op het welzijn van de patiënt en op de gezondheid van de familie en andere mantelzorgers.

Maar er zijn dus ouderen voor wie het qua gezondheid en zorgkosten nauwelijks uitmaakt of zij een indicatie krijgen voor thuiszorg of voor intramurale zorg. Bij deze groep lijkt de langdurige zorg in de onderzoeksperiode dus in balans: het strenger maken of juist versoepelen van de toegang tot intramurale zorg zal hier geen grote effecten op de gezondheid hebben, maar ook niet tot lagere kosten leiden.

Ons onderzoek gaat over de jaren 2009–2013. Hierna hebben er een aantal grote hervormingen plaatsgevonden. Hervormingen in de periode 2013–2015 waren gericht op een vermindering van het gebruik van intramurale zorg en op een verplaatsing van de organisatie en financiering van de thuiszorg van de regionale zorgkantoren naar de gemeenten toe. Daarbij werd er in 2015 ook een aanzienlijke bezuiniging opgelegd (CPB, 2015). Het nieuwe kabinet heeft daarentegen juist afgesproken om jaarlijks structureel 2,1 miljard euro extra uit te trekken voor verpleeghuiszorg (Rijksoverheid, 2017). Het is niet duidelijk hoe deze verschuivingen de balans tussen thuiszorg en intramurale zorg voor de studiepopulatie hebben beïnvloed. Wel tonen wij aan dat ouderen langer thuis laten wonen niet automatisch tot kostenbesparingen leidt.

LITERATUUR

Alders, P., H.C. Comijs en D.J. Deeg (2017) Changes in admission to long-term care institutions in the Netherlands: comparing two cohorts over the period 1996–1999 and 2006–2009. *European Journal of Ageing*, 14(2), 123–131.

Algemene Rekenkamer (2018) Resultaten verantwoordingsonderzoek 2017: Ministerie van Volksgezondheid, Welzijn en Sport (XVI). Rapport te vinden op www.rekenkamer.nl.

Bakx, P.H.M., B. Wouterse, E. van Doorslaer en A. Wong (2018) Better off at home? Effects of a nursing home admission on costs, hospitalizations and survival. Tinbergen Discussion Paper, 18-060/V.

CPB (2014) *Centraal Economisch Plan 2014*, 18 maart. Publicatie te vinden op www.cpb.nl.

Eberwein, C., J.C. Ham en R.J. Lalonde (1997) The impact of being offered and receiving classroom training on the employment histories of disadvantaged women: evidence from experimental data. *The Review of Economic Studies*, 64(4), 655–682.

Lipsky, M. (2010) *Street level bureaucracy: dilemmas of the individual in public service. Second edition*. New York: Russell Sage Foundation.

Meijer, C. de, P. Bakx, M. Koopmanschap en E. van Doorslaer (2015) Explaining declining rates of institutional LTC use in the Netherlands: a decomposition approach. *Health Economics* 24(S1), 18–31.

Rijksoverheid (2017) *Regerakkoord 2017: vertrouwen in de toekomst*. Te vinden op www.rijksoverheid.nl.

RIVM (2016) *Voorlopige toewijzing kosten van ziekten 2015*. RIVM Notitie 2016-1. Te vinden op www.volksgezondheidenzorg.info.

In het kort

- ▶ Ouderen met een indicatie voor verpleeghuiszorg hebben even hoge zorgkosten als vergelijkbare ouderen met een indicatie voor thuiszorg.
- ▶ Ouderen met een indicatie voor verpleeghuiszorg overlijden even snel als vergelijkbare ouderen met een indicatie voor thuiszorg, maar gaan minder vaak naar het ziekenhuis.

De waarde van een economiestudie op de arbeidsmarkt

Wat verdienen afgestudeerde economen? En maakt het daarbij uit welke master ze gedaan hebben aan welke universiteit? SEO Economisch onderzoek zocht het uit op basis van CBS-microdata.

PAUL BISSCHOP
Onderzoeker bij
SEO Economisch
Onderzoek

**SIEMEN
VAN DER WERFF**
Senior onderzoeker
bij SEO Economisch
Onderzoek

**JELLE
ZWETSLOOT**
Onderzoeker bij
SEO Economisch
Onderzoek

Dit artikel is gebaseerd op het jaarlijkse onderzoek naar de arbeidsmarktpositie van afgestudeerde hbo'ers en academici dat SEO samen met Elsevier Weekblad verricht (Bisschop et al., 2018)

Regelmatig worden er in Nederland ranglijsten gemaakt van universitaire opleidingen economie. Een bekend voorbeeld is de *Keuzegids*, waarin de opleiding Economie in Tilburg dit jaar de beste beoordeling krijgt (Steenkamp et al., 2018). Het slechtst beoordeeld zijn de economieopleidingen in Utrecht, Rotterdam en die van de Universiteit van Amsterdam. Zijn die beoordelingen ook terug te zien in de salarissen en in de salarisonwikkeling van de alumni?

SEO Economisch Onderzoek zocht in samenwerking met *Elsevier Weekblad* op basis van het jaarlijkse onderzoek Studie & Werk (Bisschop et al., 2018) uit hoe afgestudeerde economen (masteropleiding Economics, Business Economics, International Economics and Business, Economics and Business en Spatial, Transport and Environmental Economics) op de arbeidsmarkt terechtkomen. Vanaf 1999 tot en met 2016 was het onderzoek gebaseerd op enquêtes, maar de afgelopen twee jaar vond het plaats op basis van microdata van het CBS. Door het integrale karakter van de microdata ontstaat er een compleet beeld van de kenmerken van afgestudeerden en hun aansluiting op de arbeidsmarkt (Bisschop en Van der Werff, 2018). Het onderzoek van 2018 richt zich op de afstudeercohorten 2015/2016 en 2006/2007, die respectievelijk anderhalf en tien jaar geleden afgestudeerd zijn.

STARTSALARIS EN SALARISONTWIKKELING

Van de tussen september 2015 en oktober 2016 afgestudeerde economen heeft 87 procent na anderhalf jaar betaald werk. In loondienst kunnen zij gemiddeld rekenen op een betrekkelijk hoog startsalaris van 2.840 euro bruto per maand. Dit bedrag is exclusief vakantiegeld, dertiende maand en variabele beloning. Afgezet tegen vergelijkbare studies moeten ze na anderhalf jaar alleen afgestudeerden Finance en Accounting voor zich dulden, zie tabel 1. Gecorrigeerd voor samenstellingseffecten (waaronder geslacht, leeftijd, herkomst, opleidingsniveau ouders, vooropleiding, afstudeermoment, arbeidsduur en universiteit), verdienen afgestudeerden Economie na anderhalf jaar zelfs iets beter dan afgestudeerden Accounting. Met de opleiding

Marketing als uitzondering verdienen afgestudeerden aan de financiële en economische opleidingen gemiddeld meer dan afgestudeerden van andere wetenschappelijke studies.

Tien jaar na afstuderen lopen de gemiddelde salarissen per opleiding meer uiteen. Afgestudeerden Finance uit afstudeercohort 2006/2007 verdienen met 6.140 euro gemiddeld het meest. Het verschil met de nummer twee in de lijst, Fiscale Economie, is met 600 euro fors. De afgestudeerden Economie van 2006/2007 verdienen na tien jaar ongeveer evenveel als de afgestudeerden Accounting en Business Administration (gemiddeld 5.330 euro tot 5.390 euro). De opleiding Marketing doet het wat betreft de hoogte van het maandsalaris met 4.510 euro minder goed, maar beter dan het gemiddelde van andere wetenschappelijke studies: 4.320 euro. De verschillen in salaris tussen opleidingen tien jaar na afstuderen zijn minder goed in beeld te brengen dan de verschillen anderhalf jaar na afstuderen, omdat verschillende economische afstudeerrichtingen die nu een eigen master hebben, tien jaar geleden soms nog onder een gezamenlijke (ongedeelde) opleiding vielen.

Gecorrigeerd voor samenstellingseffecten en voor of het een ongedeelde opleiding betreft, verdienen economen tien jaar na afstuderen ongeveer evenveel als accountants en bedrijfskundigen. Financieel specialisten en fiscaal economen verdienen meer, al is het verschil bij laatstgenoemden niet significant. Het beloningsverschil ten opzichte van voormalige marketingstudenten is na tien jaar toegenomen.

VERSCHILLEN TUSSEN INSTELLINGEN

Het werken met integrale microdata maakt het mogelijk om salarissen tussen instellingen te vergelijken. De instellingsverschillen stellen we vast via een loglineaire schatting, waarin gecorrigeerd wordt voor opleiding, arbeidsduur en persoons- en studiekenmerken – waaronder geslacht, leeftijd, herkomst, opleidingsniveau van ouders, studieduur en opleidingsvorm. Figuur 1 presenteert de gecorrigeerde verschillen tussen instellingen voor de opleiding Economie, waarbij de Erasmus Universiteit als referentie-instelling fungeert.

Economen die hun diploma behalen aan de Universiteit van Amsterdam (UvA), hebben het hoogste maandloon, zowel anderhalf jaar na afstuderen (cohort 2015/2016) als tien jaar na afstuderen (cohort 2006/2007). Ten opzichte van alumni uit Rotterdam (EUR) is het salaris anderhalf jaar na afstuderen van UvA-alumni ongeveer gelijk en tien jaar na afstuderen bijna vijf procent hoger. Qua startsalaris scoren alumni van de Radboud Universiteit gemiddeld

minder gunstig. Ook afgestudeerden aan de Rijksuniversiteit Groningen, de Universiteit Maastricht en de Vrije Universiteit verdienen gemiddeld minder dan alumni van de EUR. Opvallend is de positie van de Universiteit Utrecht. Hoewel het cohort 2015/2016 na afstuderen gemiddeld verdient ten opzichte van andere opleidingen, verdient het cohort 2006/2007 tien jaar na afstuderen het minste van alle opleidingen Economie. Het verschil met de referentieopleiding aan de Erasmus Universiteit is bijna dertien procent. Afgestudeerden van Tilburg University en de Vrije Universiteit volgen met respectievelijk een zeven procent en vijf procent lager maandsalaris. Behalve de Universiteit van Amsterdam en de Erasmus Universiteit komen ook de Rijksuniversiteit Groningen en de Radboud Universiteit redelijk positief uit de analyses naar voren als het gaat om het salaris na tien jaar. Gemiddeld hebben afgestudeerden van beide universiteiten een maandsalaris dat ongeveer twee procent lager is dan dat van afgestudeerden aan de Erasmus Universiteit.

Verschillen tussen instellingen kunnen meerdere oorzaken hebben. Ten eerste spelen regionale arbeidsmarkt- en prijseffecten een rol. Afgestudeerden die in het noorden of oosten gaan werken, zullen gemiddeld minder verdienen dan afgestudeerden die aan de slag gaan in de Randstad. Ten tweede kan er een verschil zitten in de studentenpopulatie waarvoor nu niet gecorrigeerd wordt. Denk daarbij aan het ambitieniveau of de cognitieve en non-cognitieve capaciteiten van studenten. Ten derde ontstaan er verschillen doordat individuele opleidingen geclusterd zijn onder een 'gelijke' opleiding. Zo scharen we de opleidingen Business economics en Economics beide onder de opleiding 'Economie', terwijl de opleidingen kunnen verschillen qua vakkenpakket en bijvoorbeeld wat betreft het accent op theorievorming versus empirie. Ook kan binnen dezelfde opleiding de focus tussen instellingen verschillen. Zo kan een opleiding zich bij de ene instelling meer richten op voor de publieke sector relevante onderwerpen, terwijl dezelfde opleiding bij een andere instelling meer gefocust kan zijn op relevante onderwerpen voor de private sector. Ten slotte betreft het de kwaliteit van de instelling zelf. Instellingen met goede docenten, kwalitatief hoogwaardig lesmateriaal en ruime voorzieningen en faciliteiten leveren waarschijnlijk productievare economen op met goede arbeidsmarktperspectieven. Ook verschilt de mate waarin masteropleidingen zich richten op actuele economische vraagstukken van universiteit tot universiteit.

CONCLUSIE

Deze analyse laat zien dat afgestudeerden van de economieopleidingen aan de Nederlandse universiteiten over het algemeen meer verdienen dan die van andere opleidingen. Ze verdienen echter niet meer dan afgestudeerden van de meeste andere opleidingen van de faculteiten Economie en Bedrijfskunde. Er zijn flinke verschillen tussen instellingen. Daarbij is het opvallend dat afgestudeerden van de UvA het meest verdienen, terwijl hun opleiding over het algemeen een slechte reputatie heeft. Aan de andere kant is het salaris van de afgestudeerden van Tilburg University juist relatief laag, terwijl hun opleiding als kwalitatief goed wordt gezien.

Gemiddelde en gecorrigeerde maandsalarissen per masterstudie, afgestudeerden in loondienst

TABEL 1

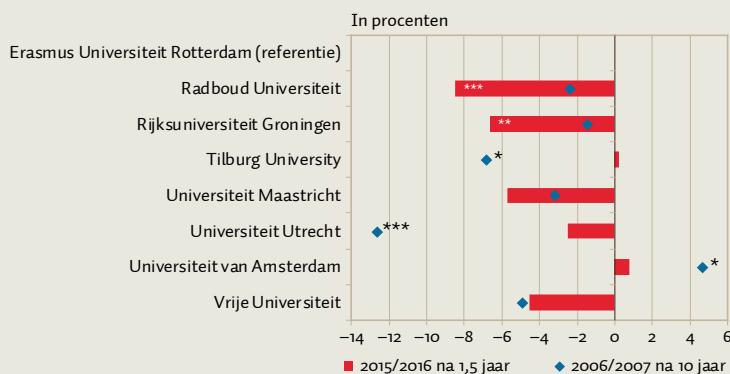
	Bruto-maandloon afstudeercohort 2015/2016 na 1,5 jaar		Bruto-maandloon afstudeercohort 2006/2007 na 10 jaar	
	Gemiddeld in euro's	Gecorrigeerd (% verschil t.o.v. economie)	Gemiddeld in euro's	Gecorrigeerd (% verschil t.o.v. economie)
Economie	2.840		5.330	
Accounting	2.890	-5***	5.340	-2
Business Administration	2.740	-3***	5.390	0
Finance	3.090	7***	6.140	13*
Fiscale economie	2.820	0	5.540	5
Marketing	2.520	-7***	4.510	-10***
Andere wo-studies	2.610	-	4.320	-

*/**/*** Significant op respectievelijk tien- en eenprocentniveau

Bron: CBS Microdata, bewerking SEO/Elsevier Weekblad

Verschillen in bruto-maandsalaris per instelling van de opleiding Economie

FIGUUR 1

*/**/*** Significant op respectievelijk tien- en eenprocentniveau

Noot: Verschillen gecorrigeerd voor samenstellingseffecten en gedeelde/ongedeelde opleiding (cohort 2006/2007)

Bron: CBS Microdata, bewerking SEO/Elsevier Weekblad

LITERATUUR

- Bisschop, P. en S. van der Werff (2018) Eindelijk een realistische methode. Het meten van arbeidsmarktperspectief met integrale data. *THEMA Hoger Onderwijs*, 2018(1), 26-29.
- Bisschop, P., J. Zwetsloot en S. van der Werff (2018) *Studie & Werk 2018. De arbeidsmarktpositie van hbo- en wo-alumni. SEO-rapport*, 2018-62.
- Steenkamp, F., L. de Adelhart Toorop en J. van Pelt (2018) *Keuzegids Masters 2018*. Leiden: C.H.O.I./Keuzegids.

In het kort

- ▶ Afgestudeerde economen komen over het algemeen goed terecht.
- ▶ Een finance-opleiding levert het hoogste salaris op, een marketingopleiding het laagste.
- ▶ UvA-afgestudeerden verdienen het meest, Utrechtse afgestudeerden het minst.

Belastingdruk werknemer en ondernemer dicht bij elkaar

In het regeerakkoord van Rutte III zitten meerdere maatregelen die effect hebben op de belastingdruk van zowel ondernemers als werknemers. Wat betekenen die maatregelen voor de belastingdruk van beide groepen?

PIETER VAN DALEN
 Beleidsmedewerker
 bij het Ministerie
 van Financiën

JESSE HOEKSTRA
 Beleidsmedewerker
 bij het Ministerie
 van Financiën

Er is discussie over het effect van de kabinetsmaatregelen voor ondernemers. Een recent artikel in *het Financieele Dagblad* kopte stevig: “Ondernemer in mkb loopt lastenverlichting Rutte III mis” (Berentsen, 2018). In het artikel werd op basis van de marginale belastingdruk aangegeven dat, als gevolg van het regeerakkoord, een werknemer in loondienst er zes tot tien keer zoveel op vooruit gaat als een ondernemer. De marginale druk is het deel van de bruto-inkomstenstijging dat niet resulteert in een toename van het besteedbare inkomen. Deze maatstaf wordt vooral gebruikt voor inzicht in arbeidsmarktprikkels. Om te meten wat belastingplichtigen onder de streep overhouden, is de gemiddelde belastingdruk doorgaans inzichtelijker. Het effect van bijvoorbeeld een hogere algemene heffingskorting werkt namelijk wel door in de gemiddelde belastingdruk, maar leidt niet tot een lagere marginale druk voor inkomens boven de 10.000 euro.

METHODE

We vergelijken daarom de gemiddelde belastingdruk van een directeur-grotaandeelhouder (dga), een IB-ondernemer (iemand die volgens de inkomstenbelasting ondernemer is) en een werknemer in loondienst op basis van de methode die ontwikkeld is voor het Interdepartementaal Beleidsonderzoek naar de situatie van zelfstandigen zonder personeel (hierna: IBO-ZZZP) (Rijksoverheid, 2015). Deze methode veronderstelt dat de IB-ondernemer en de dga een reservering maken voor een aanvullend

pensioen, arbeidsongeschiktheid, ziekte en werkloosheid, gelijk aan de werknemers- en werkgeverspremies die worden betaald door en voor werknemers in loondienst. Vandaar dat we in dit artikel niet spreken over brutoloon, maar over ‘brutoloonkosten’ (inclusief werkgeverslasten) versus de brutowinst.

Voorts houdt de methode rekening met generieke fiscale ondernemersfaciliteiten zoals de zelfstandigenaftrek en de mkb-winstvrijstelling. De IB-ondernemer wordt vervolgens net als de werknemer belast in box 1. De dga wordt in box 1 belast voor zijn loon, eventueel door toepassing van de gebruikelijkloonregeling; de dga wordt daarbij geacht een loon te krijgen dat normaal is voor het niveau en de duur van de arbeid (Belastingdienst, 2018). In deze analyse wordt uitgegaan van het gebruikelijke minimumloon dat de Belastingdienst voor 2018 hanteert (45.000 euro), en conform de methode van het IBO volgt bij een hogere brutowinst ook een hoger gebruikelijk loon. De winst (na aftrek van het gebruikelijke loon) wordt vervolgens belast in de vennootschapsbelasting. De methode gaat ervan uit dat de dga uiteindelijk de resterende winst uitkeert als dividend. Dit wordt belast in box 2. In de praktijk zien we dat sommige dga's de winst niet of slechts ten dele uitkeren, waarmee de heffing in box 2 al dan niet langdurig kan worden uitgesteld. In bepaalde gevallen kan van uitstel ook afstel komen, bijvoorbeeld bij emigratie of bij een faillissement. In zulke gevallen ligt het effectieve box 2-tarief – en dus de gemiddelde belastingdruk – lager (Rijksoverheid, 2015).

MAATREGELEN REGEERAKKOORD

Op basis van de methode van het IBO-ZZZP kunnen we een inschatting maken wat betreft het effect van het regeerakkoord op de belastingdruk van de IB-ondernemer, de dga en de werknemer. Het pakket aan maatregelen in onder meer de inkomstenbelasting (box 1 en box 2) en vennootschapsbelasting (vpb) is divers. In de budgettaire tabel van het regeerakkoord staat bijvoorbeeld dat er in 2021 sprake zal zijn van een lastenverlichting in het IB-pakket van in totaal 6,2 miljard euro. Dit komt onder meer door het invoeren van een tweeschijvenstelsel, door de beperking aftrekbaarheid van aftrekposten tegen het basistarief, door de verhoging van de algemene heffingskorting en door de per saldo hogere arbeidskorting. In onze vergelijking worden alleen deze generieke maatregelen meegenomen en laten we specifieke maatregelen voor bepaalde groepen (zoals het verhogen van de ouderenkorting, of het versoberen van de hypotheekrenteaftrek) buiten beschouwing.

In het kort

- ▶ De gemiddelde belastingdruk van dga's daalt door het regeerakkoord bijna evenveel als die van werknemers.
- ▶ De belastingdruk daalt voor negentig procent van de IB-ondernemers. Tien procent ondervindt nadeel van de beperking van aftrekposten tegen het basistarief.

Ook de verhoging van het lage btw-tarief van zes naar negen procent wordt niet meegenomen, omdat deze maatregel doorwerkt via een hogere inflatie, die de drie groepen in gelijke mate zal raken. Tabel 1 geeft het overzicht van de wijzigingen in het regeerakkoord die van invloed zullen zijn op de mutatie van de gemiddelde belastingdruk van ondernemers en werknemers.

UITKOMSTEN

Figuur 1 toont de uitkomst van de gemiddelde belastingdruk in het basispad en na het regeerakkoord. De uitkomsten worden getoond voor 2023, het jaar waarin alle maatregelen uit tabel 1 volledig zijn ingevoerd. Uit figuur 1 blijkt dat in het basispad de gemiddelde belastingdruk van de IB-ondernemer bij een lagere brutowinst onder dat van de werknemer zal liggen, onder meer door de zelfstandigenaftrek en de mkb-winstvrijstelling. Bij een hogere brutowinst liggen de gemiddelde belastingdruk van de dga en die van de IB-ondernemer dicht bij elkaar, maar onder dat van de werknemer. Door het regeerakkoord zal de gemiddelde belastingdruk van de drie groepen dicht bij elkaar komen, maar blijft deze voor de ondernemer lager dan die van de werknemer.

Figuur 2 zoomt in en toont het verschil tussen het regeerakkoord en het basispad. Een lagere belastingdruk betekent dat iemand onder de streep meer overhoudt. Uit figuur 2 blijkt dat er ten onrechte het beeld bestaat dat dga's weinig zullen profiteren van de maatregelen uit het regeerakkoord. Vooral via de lastenverlichting in box 1 – als gevolg van de doorwerking van het gebruikelijke loon en het lagere vpb-tarief – daalt de gemiddelde belastingdruk van dga's met een brutowinst tot circa 130.000 euro ongeveer even hard als die van de werknemers in box 1.

Op basis van de integrale aangiftegegevens kunnen we vaststellen dat in 2015 circa negentig procent van de IB-ondernemers een brutowinst had tot 68.500 euro (aangrijpingspunt toptarief). Bij negen op de tien IB-ondernemers zal de gemiddelde belastingdruk als gevolg van de fiscale maatregelen in het regeerakkoord dus dalen. IB-ondernemers profiteren tot aan het toptarief namelijk van dezelfde lastenverlichting als werknemers. De IB-ondernemer met een brutowinst boven het toptarief heeft in 2023 een hogere gemiddelde belastingdruk, met name door het beperken van de aftrekbaarheid van de zelfstandigenaftrek en de mkb-winstvrijstelling tegen het basistarief.

De dga en IB-ondernemer zullen – bij een directe en volledige winstuitkering door de dga – een gelijke belastingdruk hebben bij een brutowinst van circa 250.000 euro, daaronder is deze druk voor de IB-ondernemer lager (zie figuur 1). De dga heeft echter wel de vrijheid om de winst niet uit te keren en in plaats daarvan reserves in de bv op te bouwen of te investeren. Indien de dga bijvoorbeeld slechts de helft van de resterende winst (na heffing vpb) uitkeert, zal de belastingdruk vergelijkbaar zijn bij een brutowinst van circa 100.000 euro. De uiteindelijke belastingdruk en het effect van het regeerakkoord voor een specifieke ondernemer zijn afhankelijk van de feitelijke situatie van het individuele geval. Bovenstaande vergelijking laat wel zien dat het overgrote deel van de ondernemers meeprofiteert van de belastingverlichting van Rutte III.

Meegenomen maatregelen regeerakkoord

TABEL 1

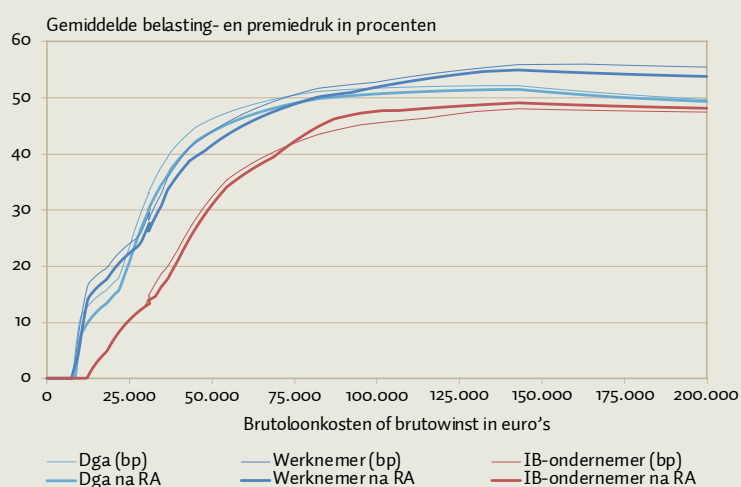
Invoering tweeschijvenstelsel (36,95% en 49,5%)
Verhoging algemene heffingskorting
Per saldo hogere arbeidskorting
Aangrijpingspunt toptarief bevroren
Aftrekposten aftrekbaar tegen basistarief ¹
Verlaging vpb-tarieven met 4 procentpunt naar 16% en 21% ²
Verhoging box 2-tarief met 3,5 procentpunt naar 28,5%

¹ Deze maatregel is ook van invloed op de zelfstandigenaftrek en de mkb-winstvrijstelling.

² Zowel het hoge als lage vpb-tarief wordt verlaagd met vier procentpunt. Voor het overgrote deel van de dga's is het lage vpb-tarief (voor winsten tot 200.000 euro) van toepassing.

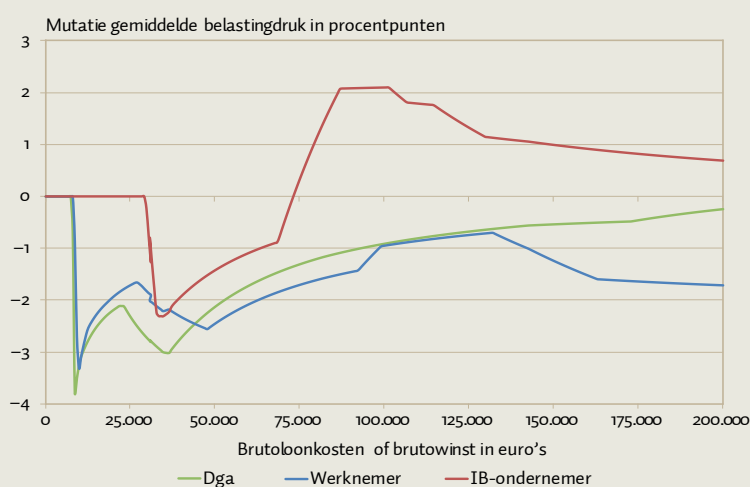
Gemiddelde belasting- en premiedruk in 2023, conform basispad (bp) en na regeerakkoord (RA)

FIGUUR 1

Mutatie gemiddelde belastingdruk in 2023 als gevolg van regeerakkoord

FIGUUR 2

LITERATUUR

- Belastingdienst (2018) *Loon en aanmerkelijk belang*. Informatie te vinden op www.belastingdienst.nl.
- Berentsen, L. (2018) *Ondernemer in mkb loopt lastenverlichting Rutte III mis. Het Financieel Dagblad*, 19 maart.
- Rijksoverheid (2015) *Eindrapport IBO Zelfstandigen zonder personeel*. Rapport te vinden op www.rijks-overheid.nl.

Misvattingen in het pensioendebat en de voorstellen van de sociale partners

De recente voorstellen van de sociale partners hebben het pensioendebat weer onder de aandacht gebracht. Om een goede discussie te voeren is het echter zaak een aantal misvattingen over pensioenen weg te nemen.

SWEDER VAN WIJNBERGEN

Hoogleraar aan de Universiteit van Amsterdam

Minister Koolmees is optimistisch over de kansen op een pensioenakkoord. Waarschijnlijk weet hij meer dan wij. De in *De Telegraaf* (2018) uitgelekte voorstellen van werkgevers en werknemers zijn een gemiste kans om de discussie uit het slop te halen. Ondertussen is het debat weer losgebarsten, met een bijdrage van Coen Teulings en een bijdrage van Jean Frijns en Jelle Mensonides in een recent themanummer in *ESB* over pensioenrisico's en aan een hoorzitting van de Tweede Kamer over het Financieel Toetsingskader. Helaas zijn daarbij aloude misvattingen over pensioenen weer opgedoken.

RISKANTE BELEGGINGEN

De eerste misvatting speelt bij de discussie over de rekenrente. Deze komt voort uit een klassiek artikel waarin Paul Samuelson (1969) laat zien dat, bij de afweging tussen veilig versus riskant beleggen, een lange beleggingshorizon niet leidt tot andere keuzes dan een korte. Daaruit concludeert Teulings dat intergenerationele risicodeling een hoger pensioen kan opleveren, maar hij geeft daarvoor een verkeerde argumentatie. Hij stelt dat een langere horizon aandelen aantrekkelijker maakt omdat mee- en tegenvallers zich over een langere periode beter uitmiddelen, "maar tegelijkertijd nemen de kosten van risico kwadratisch toe met de omvang van het risico", en dan valt dat voordeel weer weg. De lezer zal zijn wenkbrauwen gefronst hebben, want als de risico's beter uitmiddelen over de tijd neemt het risico af, niet toe.

Samuelson laat juist zien dat koersen niet beter uitmiddelen over een langere horizon – in een goed functionerende markt wordt nieuwe informatie immers meteen in de prijs verwerkt. De *veranderingen* in koersen middelen beter uit over de tijd, niet de koers zelf: die volgt, wat in vaktermen heet, een *random walk*, en zo'n stochastisch

proces heeft een in de tijd lineair oplopende volatiliteit. Beleggen in aandelen betekent risico nemen, en daarvoor wordt de belegger gecompenseerd door een hoger verwacht rendement (de aandelenpremie). Een langere horizon betekent een met de tijd oplopend verwacht *cumulatief* rendement; maar juist omdat koersen *niet* beter uitmiddelen over de tijd, loopt de volatiliteit ook op in de beleggingshorizon. Het zijn die twee effecten die tegen elkaar wegvallen.

De misvatting over het waarom van Samuelsons resultaat leidt tot onverstandig advies. Teulings stelde in de Tweede Kamer dat vol in aandelen gaan de enige oplossing is om problemen met onderdekking die door de lage rente ontstaan zijn tegen te gaan. Dat is redelijk als koersen inderdaad uitmiddelen over de tijd, maar dat doen ze dus niet. Dus komt vol in aandelen gaan, vanwege dat oplopende risico, neer op *gambling for resurrection*, zoals bedrijven met te weinig eigen vermogen doen: die zoeken extreme risico's op. Als het goed gaat, zijn ze uit de brand, en gaat het mis, dan komen de klappen bij de crediteuren terecht omdat het eigen vermogen niet tot beneden nul kan dalen. Dat past niet bij een instelling die de verplichting heeft het oudedaginkomen van haar deelnemers veilig te stellen.

RISICODELING

Teulings beroept zich ook op het artikel van Samuelson voor een tweede stelling. Een werknemer heeft twee vermogenscomponenten: menselijk kapitaal (verwacht toekomstig looninkomen) en financieel vermogen, opgebouwd via zijn pensioenfonds. Aan het begin van zijn loopbaan zit het hele vermogen van de werknemer in menselijk kapitaal en op zijn pensioendatum is dat juist omgekeerd. Teulings concludeert daaruit dat jongeren te weinig in aandelen zitten omdat ze aanvankelijk überhaupt geen financieel vermogen hebben, en wil dat pensioenfondsen dit voor jongeren oplossen door alvast risico te nemen voor toekomstige deelnemers.

Teulings maakt hierbij een onvermelde extra aanname die empirisch niet gesteund wordt. De impliciete aanname is dat menselijk kapitaal de rol speelt van het veilige beleggingsinstrument uit Samuelsons artikel. Dit gaat echter lijnrecht in tegen de empirische regulariteit dat over de lange termijn het aandeel van de factoren arbeid en kapitaal in het natio-

Dit artikel is een reactie op ESB 4762 van 7 juni 2018 over pensioenrisico's

naal product niet veel fluctueert. Dat betekent dat menselijk kapitaal en aandelen beide een claim zijn op toekomstig nationaal product, en dus positief gecorreleerd zijn over de lange termijn. Ilja Boelaars en Lans Bovenberg geven in het themanummer terecht aan dat deze positieve correlatie tussen het rendement op menselijk kapitaal en aandelen tot de tegengestelde conclusie leidt, namelijk dat jongeren te veel, en helemaal niet te weinig, aan riskante claims in hun portefeuille hebben!

Teulings wil ook dat risico's gedeeld worden tussen generaties door het opbouwen van buffers om tegenslagen op te vangen en wil, in tegenstelling tot toezichthouder De Nederlandsche Bank (DNB), toestaan dat die buffers negatief kunnen worden. Dit betekent dat, als de gamble for resurrection verkeerd uitpakt, de gevolgen doorgeschoven mogen worden naar toekomstige generaties pensioendeelnemers. Teulings legt echter niet uit hoe die toekomstige generaties gedwongen gaan worden om in een fonds te stappen dat, ten gevolge van verkeerd uitgepakte risico's uit het verleden, een negatief eigen vermogen heeft. Want dat is wat een negatieve buffer betekent. Bas Werker laat in het themanummer zien dat nieuwe deelnemers dan beter af zijn om die intergenerationale afspraken niet na te komen. Nieuwe werknemers zouden bijvoorbeeld de zvp-route kunnen kiezen om aan een pensioenfonds met negatief eigen vermogen te ontsnappen. Alleen de overheid kan dit verhinderen, maar die heeft daar niets over te zeggen, omdat ze juist niet over het tweedepijlerpensioen gaat.

REKENRENTE

De problemen met het artikel van Frijs en Mensonides zijn anders: zij willen af van de swapcurve die DNB gebruikt bij het berekenen van de dekkingsgraad omdat die een slechte voorspeller is van toekomstige rentes. Dat is correct, maar die curve wordt niet vanwege zijn voorspellende waarde gebruikt.

Een pensioencontract is een complex derivaat waarvoor u in ruil voor uw door het pensioenfonds beheerde beleggingen een serie nominale toezeggingen krijgt. Als dat echt zo zou gaan – een keer storten en dan afwachten of er op het moment suprême geleverd gaat worden – zou het een *forward contract* zijn, maar dan loop je tegenpartijrisico: als de prijs na zo veel jaren afwijkt van de oorspronkelijke prijs, moet je maar afwachten of de tegenpartij kan of wil leveren. Dat willen we natuurlijk niet en daarom lijkt een pensioencontract meer op een *futures contract*. Daarbij wordt dezelfde uitruil gemaakt, maar als er verschil ontstaat tussen de waarde van toezeggingen en het onderpand, moet er elk jaar aangepast worden om de twee weer gelijk te krijgen. Zo wordt tegenpartijrisico uitgeschakeld, maar is er wel een voortdurend liquiditeitsrisico. Pensioenen werken net zo, al zijn er geen door marktpartijen afgesproken *margin calls* (zo heten die correcties) maar wel door toezichthouder DNB afgedwongen aanpassingsregels.

In de markt worden de benodigde aanpassingen om onderpand en toezeggingen gelijk te krijgen berekend met diezelfde swapcurve die DNB gebruikt om de hoogte van pensioenverplichtingen te berekenen. Een swapcurve wordt dus gebruikt, omdat elke afwijking van de swapcurve betekent dat er op de markt, buiten de pensioenfonds om,

een betere deal te krijgen is voor de benadeelde partij. Dat zijn bij een hogere rente dan de swapcurve de jongeren en bij een lagere rente de ouderen. Het gebruik van een hogere rente om ruimte te scheppen voor indexatie, zoals FNV en VNO-NCW willen in hun uitgelekte voorstel, betekent dat degenen die het eerste indexatie krijgen, dat ontvangen ten koste van degenen die later komen. Zo schuiven ouderen risico's door naar jongeren zonder diezelfde jongeren daar marktconform voor te betalen. Bij marktprijsvorming wordt wel marktconform betaald, en daar hoort de swapcurve bij om de dagwaarde van nominale toezeggingen in de toekomst te berekenen.

Die swapcurve wordt dus niet gebruikt omdat daaruit de beste voorspellingen van toekomstige kortetermijnrentes zouden volgen. En DNB maakt evenmin gebruik van de swapcurve om een conservatief beleggingsbeleid af te dwingen; daar heeft die rentekeuze helemaal niets mee te maken, al wordt dat regelmatig wel beweerd. Futures contracten kunnen immers probleemloos op risicovolle aandelen afgesloten worden, juist omdat er tussentijds gecorrigeerd wordt.

HOGERE AOW-LEEFTIJD

FNV en VNO-NCW doen ook voorstellen over de AOW-leeftijd, die kritiek kregen omdat er geen dekking geboden wordt voor het voorstel om de leeftijdsverhogingen van de AOW terug te draaien. Maar sommige punten verdienen wel discussie. FNV en VNO-NCW hebben immers gelijk dat de een-op-een-aanpassing van de pensioenleeftijd aan een hogere verwachte levensduur vanaf de pensioendatum overkill is. Als de pensioenpot genoeg is voor de oude levensverwachting, is die ook juist genoeg voor de een jaar opgeschoven verwachting als de pensioenleeftijd een jaar opschuift. Maar de politiek vergat dat er dan ook een extra jaar aan bijdragen (en in de tweede pijler vermogensrendement) bijkomt. Het een-op-een aanpassen bouwt dus structureel overfinanciering in. Een aanpassing van circa negen maanden, voor elk jaar hogere verwachte levensduur vanaf de pensioenleeftijd, is actuariel voldoende.

LITERATUUR

- De Telegraaf (2018) Tekst concept-akkoord pensioenen. *De Telegraaf*, 30 mei.
- Samuelson, P.A. (1969) Lifetime portfolio selection by dynamic stochastic programming. *The Review of Economics and Statistics*, 51(3), 239–246.

In het kort

- ▶ Vol in aandelen gaan om problemen met onderdekking tegen te gaan is geen oplossing, maar een riskante gok.
- ▶ Het gebruik van een hogere rente dan de swapcurve betekent dat ouderen risico's doorschuiven naar jongeren.

Wiens misvattingen?

COEN TEULINGS

Hoogleraar aan de Universiteit Utrecht
en de University of Cambridge

Ik ga puntsgewijs in op het commentaar van Van Wijnbergen (2018). Over de conclusie van Paul Samuelsons artikel uit 1969 kan geen misvatting bestaan: “de samenstelling van de optimale [beleggings]portefeuille is onafhankelijk van de beleggingshorizon” (een citaat uit mijn artikel (Teulings, 2018)). In de eerste twee alinea’s onder het kopje ‘Riskante beleggingen’ claimt Van Wijnbergen ten onrechte dat ik iets anders beweer. Zorgvuldig lezen is een kunst.

In de derde alinea claimt Van Wijnbergen dat mijn voorstel neerkomt om *gambling for resurrection*. Mijn artikel bouwt voort op Teulings en De Vries (2006), waar wij de theorie van Samuelson gebruiken voor een analyse van het optimale risicoprofiel van pensioenfondsen. Mijn conclusies zijn dus niet gebaseerd op de huidige lage rentestand of op de zogenaamde *mean reversion* in aandelenkoersen, zoals Van Wijnbergen lijkt te denken (overigens net als Theo Kocken in zijn bijdrage voor de Tweede Kamer; het helpt om Teulings en De Vries (2006) serieus te bestuderen). Opnieuw: zorgvuldig lezen is een kunst.

Onder het kopje ‘Risicodeling’ gaat Van Wijnbergen in op de kern van de discussie. Eerder hebben Boelaars en Bovenberg (2018) dit punt in hun reactie op mijn artikel al naar voren gebracht, op basis van een mooi paper van Boelaars en Mehlkopf (2018). Van Wijnbergen voegt daar niet veel aan toe, maar zijn reactie stelt mij in staat om dieper op de kwestie in te gaan.

Menselijk kapitaal (het toekomstige looninkomen) is op macro-niveau veel minder risicovol dan aandelen: de volatiliteit (= standaarddeviatie; anders dan Van Wijnbergen schrijft, stijgt volatiliteit niet lineair, maar met de wortel van de tijd; dit veroorzaakt veel verwarring in zijn reactie) van het totale arbeidsinkomen is één à twee procent per jaar, de volatiliteit van aandelen is met twintig procent per jaar ruim tien keer zo hoog. Daarom helpt een pensioenfonds zijn deelnemers het meest door het beleggingsrisico in aandelen zo veel mogelijk in de tijd te spreiden, en door zelfs al te beginnen met beleggen voordat een deelnemer tot het pensioenfonds toetreedt (= vooruit beleggen). Op die manier realiseert het pensioenfonds een betere afweging tussen risico en rendement, of anders gezegd: een hoger rendement bij gelijkblijvend risico.

Van Wijnbergen constateert terecht dat het kapitaalinkomen op lange termijn ruwweg een vaste fractie is van het arbeidsinkomen. Omdat de waarde van aandelen gelijk is aan de contante waarde van het verwachte kapitaal-/dividendinkomen, zou je verwachten dat het arbeidsinkomen en de aandelenkoersen weliswaar op korte termijn uiteenlopen, maar op lange termijn weer naar elkaar toe groeien. In econometrische termen: beide zijn geïntegreerd.

In principe zijn er drie mogelijkheden (of een combinatie daarvan). Allereerst: arbeidsinkomen is weliswaar op korte termijn minder volatiel, maar beweegt op lange termijn naar de aandelenkoersen; ten tweede: het is omgekeerd, dus de aandelenkoersen zijn op korte termijn volatiel, maar keren op termijn weer terug naar het arbeidsinkomen (de eerdergenoemde *mean reversion*); en ten derde: arbeidsinkomen

en aandelenkoersen zijn niet geïntegreerd, zoals in Teulings en De Vries (2006).

Alleen in het eerste geval heeft vooruitbeleggen geen zin. In het derde geval heeft het wel zin. In het tweede geval – als aandelenkoersen richting arbeidsinkomen bewegen – is vooruitbeleggen zelfs extra lucratief, omdat tegenvallers later weer worden goedge maakt. De empirische literatuur heeft (nog?) geen eenduidige conclusie bereikt. Er is redelijk steun voor *mean reversion* en het bewijs voor co-integratie is zeer zwak (Benzoni et al., 2007, tabel 1). Dat pleit voor de tweede en derde verklaring.

A priori is het onwaarschijnlijk dat arbeidsinkomen op lange termijn naar de aandelenkoersen beweegt. Stel dat u 49 jaar terug leefde, in 1969, en een voorspelling moest doen van het reële arbeidsinkomen in 2018. Voor co-integratie moet de volatiliteit/onzekeerheid van dat arbeidsinkomen over 49 jaar dan ongeveer gelijk zijn aan die van aandelen, dus $\sqrt{49} \times 20\% = 140$ logpunten, ofwel een factor 4 ($e^{1,40} = 4$). De toekomst is onzeker, maar niet zó onzeker. De kortetermijnvolatiliteit van aandelenkoersen is simpelweg te groot. Het eerste geval is dus hoogstens een deel van het verhaal. Vooralsnog is de *case* pro vooruitbeleggen dus gunstig.

Tot slot merkt Van Wijnbergen op dat wanneer pensioenfondsen ten bate van deelnemers vooruitbeleggen, het voor kan komen dat een generatie begint met een negatief vermogen. Dat kan alleen als deelname verplicht is. Dat is echter geen nieuws. Teulings en De Vries schreven in 2006: “If stockprices have come down, nobody will voluntarily enter the fund. (...) Only government regulation to impose mandatory participation can solve this problem.” Dit is de reden waarom de verplichtstelling cruciaal is voor een goed pensioenstelsel, waarom pensioenfondsen na een tegenvaller inhaalpremies heffen, en waarom schaalvergroting bij pensioenfondsen gewenst is, zoals uitgebreid wordt besproken in mijn artikel en mijn reactie op Boelaars en Bovenberg. Het is inderdaad een politieke keuze in hoeverre men de verplichtstelling via de zzp-route wil ondergraven, overigens net zoals dat geldt voor de verplichte werknemersverzekeringen. Driemaal is scheepsrecht: zorgvuldig lezen is een kunst.

LITERATUUR

- Benzoni, L., P. Collin-Dufresne en R.S. Goldstein (2007) Portfolio choice over the life-cycle when the stock and labor markets are cointegrated. *The Journal of Finance*, 62(5), 2123–2167.
- Boelaars, I. en L. Bovenberg (2018) Voordelen risicodeling onzeker. *ESB*, 103(4762), 262–264.
- Boelaars, I. en R. Mehlkopf (2018) *Optimal risk-sharing in pension funds when stock and labor markets are co-integrated*. DNB Working Paper Series, 595.
- Samuelson, P.A. (1969) Lifetime portfolio selection by dynamic stochastic programming. *The Review of Economics and Statistics*, 51(3), 239–246.
- Teulings, C. (2018) Geen goed pensioen zonder intergenerationale verzekering. *ESB*, 103(4762), 258–261.
- Teulings, C. en C.G. de Vries (2006) Generational accounting, solidarity and pension losses. *The Economist*, 154(1), 63–83.
- Van Wijnbergen, S. (2018) Misvattingen in het pensioendebat en de voorstellen van de sociale partners. *ESB*, te verschijnen.

NASCHRIFT

Misvattingen creëren

In zijn reactie op ons artikel probeert Van Wijnbergen (2018), net als veel andere Nederlandse financieel economen, een objectieve rekenrente te vinden. Hij haalt daartoe een truc uit door te postuleren dat het pensioencontract een financieel product is dat kan worden nagebootst door een *futures contract*. Vervolgens stelt hij dat de rekenrente gelijk is aan de swaprente die gebruikt wordt om de prijs van dit contract te bepalen. We kunnen daar kort over zijn: het pensioencontract is geen verhandelbaar financieel product en het lijkt ook niet op een *futures contract*.

Een *futures contract* is een contract tussen twee partijen waarbij levering van een financiële asset in de toekomst tegen een vooraf vastgestelde prijs wordt afgesproken. De koper legt het risico van de onderliggende asset dus volledig bij de verkoper van het *futures contract*. Bij pensioenen ligt de toekomstige prijs juist niet vast en voorts is er geen eenduidige contractuele relatie. Het doorsnee Nederlandse pensioenfonds heeft meer weg van een fonds van gemene rekening waarbij het moment van uittrede en intrede vastligt, maar niet de uitredesom (de uitkering) of de intredesom (de premie). Het is een vorm van gemeenschappelijk eigendom, waarbij de individuele deelnemer direct participeert in het rendement en risico van het fonds. De rekenrente voor zo'n collectief fonds is het scharnierpunt om de belangen van de verschillende participerende generaties veilig te stellen.

Het is verleidelijk de hoogte van de rekenrente gelijk te stellen aan een goed waarneembare externe grootheid, zoals de risicovrije swapcurve in Nederland. Vanuit het oogpunt van de wetgever lijkt dat prudent en het is objectief. Zo'n risicovrije rente past bij de marktwaardering van gegarandeerde pensioenuitkeringen maar niet bij het huidige pensioencontract, waar de risico's bij de deelnemers liggen en dat behept is met een grote mate van illiquiditeit. Vanuit de *financieel-economische marktwaardering* behoren deze risico-elementen onderdeel te zijn van de rekenrente, bijvoorbeeld door de keuze van AA-bedrijfsobligaties als benchmark, zoals in het buitenland wordt toegepast. De Nederlandse risicovrije swaprente staat daar ver van af. De risicovrije rekenrente van Van Wijnbergen is gebaseerd op een type pensioencontract dat in de praktijk niet meer bestaat.

Vervolgens stelt Van Wijnbergen dat de oudere generaties zouden worden bevoordeeld ten nadele van de volgende generaties door indexerings die mogelijk wordt door invoering van een hogere rekenrente dan de risicovrije. Die situatie gaat echter alleen maar op wanneer pensioenfonds structureel een gelijk of lager rendement zouden hebben dan deze risicovrije rente. Het tegenovergestelde is het geval: tussen 2007 (invoering markt-

JEAN FRIJNS

Emeritus-hoogleraar aan de Vrije Universiteit Amsterdam en oud-directeur beleggingen bij het ABP

JELLE MENSONIDES

Adviseur en voormalig bestuurder pensioenfonds

waardering) en 2017 hebben de grote pensioenfonds, ondanks de invloed van de crisisjaren, gemiddeld drie tot vier procentpunt extra rendement per jaar gemaakt. Dat is ruimschoots meer dan het extra rendement dat nodig is voor compensatie van de inflatie. De huidige indexeringsruimte is door de rekenrentesystematiek sterk ingeperkt en levert extra vermogensvorming op die uiteindelijk ten voordele komt van de latere generaties.

Vanuit *actuarieel* oogpunt zou de disconteringsvoet gebaseerd kunnen worden op een prudent vastgesteld, reëel verwacht rendement. Dat biedt meer inzicht of de lusten en lasten evenwichtig zijn verdeeld over de pensioengeneraties en of de pensioenambities zijn te realiseren.

Het gebruik van de marktrente kent verder een aantal belangrijke praktische bezwaren waarop wij in ons *ESB*-artikel (Frijns en Mensonides, 2018) zijn ingegaan. Ten eerste lijden financiële markten ten opzichte van de reële economie aan overmatige volatiliteit; en door een 'marktconforme' rekenrente importeren pensioenfonds dit endogene risico. Het gaat hier niet om klein bier: een één procentpunt hogere of lagere rente leidt tot een stijging of daling van de waarde van de pensioentoezeggingen in de orde van twintig procentpunt. Ten tweede, het grote renterisico dwingt pensioenfondsbesturen tot het aangaan van nominale rentehedges. Dit kan leiden tot een reële armoedeval. Bovendien zijn pensioenfonds erg gevoelig geworden voor de ontwikkelingen op de rentederivatenmarkt. Ten derde, de huidige lange rente is een slechte voorspeller van de rente over twintig jaar en verder. Door de huidige rentetermijnstructuur van de rekenrente wordt de rente gefixeerd over tientallen jaren, waardoor het op lange termijn benodigde vermogen wordt onder- of overschat. Dat wringt vooral als de vigerende marktrente zeer laag is zoals nu, of juist zeer hoog is zoals in de jaren tachtig van de vorige eeuw. Dat geeft in deze extreme situaties beslist verkeerde informatie over de financiële soliditeit van een pensioenfonds.

Onze conclusie is dat het artikel van Van Wijnbergen een verdere bijdrage levert aan de misvattingen over de rekenrente. Bovendien voedt hij het populaire sentiment dat oudere generaties de pensioenfonds leegeten. De feiten geven een ander beeld en dat zou hij moeten weten.

LITERATUUR

- Frijns, J. en J. Mensonides (2018) Stabiele pensioenen vereisen vaste rente op lange termijn. *ESB*, 103(4762), 254–257.
Van Wijnbergen, S. (2018) Misvattingen in het pensioendebat en de voorstellen van de sociale partners. *ESB*, te verschijnen.

Statistiek

Meer leningen dan deposito's bij Nederlandse banken

FINANCIËLE MARKTEN

Eind 2017 is de balansomvang van het Nederlandse bankwezen 2.465 miljard euro, waarmee het de zesde grootste in de Europese Unie is.

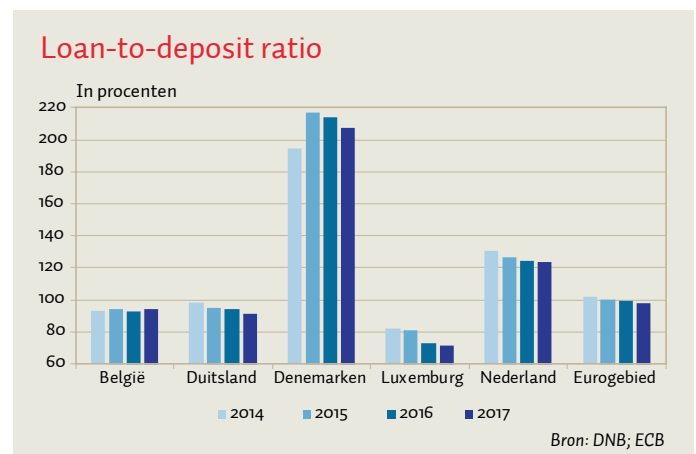
De balansstructuur van het Nederlandse bankwezen wijkt echter af van de banksector in andere Europese landen. Zo hebben banken in Nederland op de balans vrijwel het hoogste aandeel leningen van alle landen in de Unie, namelijk driekwart van de totale activa. Het merendeel van deze leningen – ongeveer zestig procent van totale activa – is verstrekt aan bedrijven en huishoudens, waarbij vooral het aandeel van hypotheekleningen voor Nederland bepalend is. De passivazijde van de bankenbalans wordt voor iets minder dan vijftig procent bepaald door deposito's van huishoudens en bedrijven.

Om op basis van deze balansgegevens enig inzicht te krijgen in de financierings- en liquiditeitspositie van het bankwezen moeten de verstrekte leningen aan alle sectoren worden afgezet tegen de deposito's, wat de *loan-to-deposit ratio* (LtD-ratio) oplevert. Een hoge LtD-ratio duidt erop dat banken een groot deel van hun activiteiten financieren op de financiële markten, bijvoorbeeld door uitgegeven schuld papier (*wholesale funding*).

De LtD-ratio is in Nederland duidelijk hoger dan gemiddeld in het eurogebied en dan in de ons omringende landen; alleen in de Scandinavische landen van de Europese Unie liggen de percentages juist hoger dan in ons land (figuur). De LtD-ratio lag in Nederland eind 2017 op 123 procent. Dat betekent dat tegenover elke 100 euro aan deposito's en spaargeld, 123 euro was uitgeleend. Net als in veel andere landen in het eurogebied

is de LtD-ratio in Nederland, onder andere door marktontwikkelingen en internationale regelgeving, de afgelopen jaren gedaald. In Nederland en in veel andere landen in het eurogebied met een daling van de LtD-ratio, steeg het bedrag aan de verstrekte leningen minder hard dan het bedrag aan ontvangen deposito's. In andere landen, zoals bijvoorbeeld Duitsland, was er zelfs sprake van een absolute afname van verstrekte leningen, terwijl de deposito's wel toenamen. In Denemarken financieren banken verstrekte hypotheekleningen van oudsher veel meer via uitgifte van obligaties die een zelfde looptijd hebben als de hypotheek.

• PIETER STAM EN MARJO DE JONG (DNB)

Beleggers kopen bescherming tegen marktstress

FINANCIËLE MARKTEN

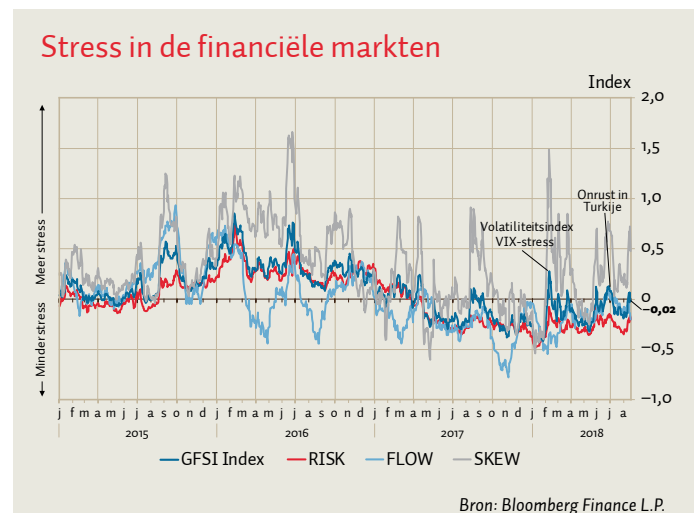
In de afgelopen jaren zijn (geo)politieke risico's en onzekerheden gerelateerd aan wereldwijde en Europese politieke ontwikkelingen toegenomen. Dit kan tot verhoogde stress op de financiële markten leiden.

De wereldwijde financiële stressindicator van de Bank of America Merrill Lynch (*Global Financial Stress Indicator*, GFSI) meet verhoogd risico in de wereldwijde financiële markten, oftewel marktstress. De figuur laat zien dat er op dit moment weinig stress in de markt is: de samengestelde indicator staat op een waarde van rond de 0. Maar 2018 laat wel twee opvallende uitschieters zien: aan het begin van het jaar als direct gevolg van de VIX-stress in februari, en de meest recente stresspiek komt door de onrust in Turkije.

De GFSI is een samenstelling van drie indicatoren die ieder meer gedetailleerde informatie geeft. Ten eerste een risico-indicator (RISK) die markt-, solvabiliteits- en liquiditeitsrisico meet als risiconiveau voor financiële markten. Hieruit blijkt dat het risiconiveau lager is dan normaal en in lijn is met de risico-inschatting in 2017. De tweede indicator toont beleggersstromen (FLOW) en laat zien dat langzaam het beleggerssentiment aan het veranderen is, men wordt minder positief, wat tot uiting komt in meer uitstroom dan instroom in beleggingsproducten. Wellicht kan men binnenkort spreken over stress in het sentiment, als de uitstroom groter is dan de instroom en men dus veiligheid opzoekt.

Het is echter vooral de derde indicator, voor de vraag naar bescherming tegen grote bewegingen (SKEW), oftewel de mate van bescherming tegen staartrisico's, die een verhoogd stressniveau aangeeft. Dit is opval-

lend, want hoewel het beleggerssentiment niet direct op verhoogd risico duidt, kopen beleggers aan de andere kant wel veel meer bescherming tegen stress. Dit kan dus duiden op het feit dat beleggers zich bewust zijn van de onderliggende risico's, maar dat dit nog niet voldoende wordt ingeprijsd in de financiële markten. Wanneer dit wel gebeurt, kunnen zich in de financiële markt kwetsbaarheden voordoen. • MARK POOTERS (AFM)

Meeste thuiswerk en overwerk op het hoogste beroepsniveau

ARBEIDSMARKT

De afgelopen jaren zijn meer mensen gaan thuiswerken. Op het hoogste beroepsniveau werkten in 2017 bijna twee van de drie werknemers (65 procent) gewoonlijk of incidenteel thuis. Dat is het meeste van alle beroepsniveaus. Beroepen op het hoogste niveau kenmerken zich door hun hoge mate van complexiteit en door de omvang van de taken die bij deze beroepen horen. Een voorbeeld daarvan is de beroepsgroep docenten in het hoger onderwijs en hoogleraren. Bij hen was het percentage thuiswerkers met 84 procent in 2017 het hoogst.

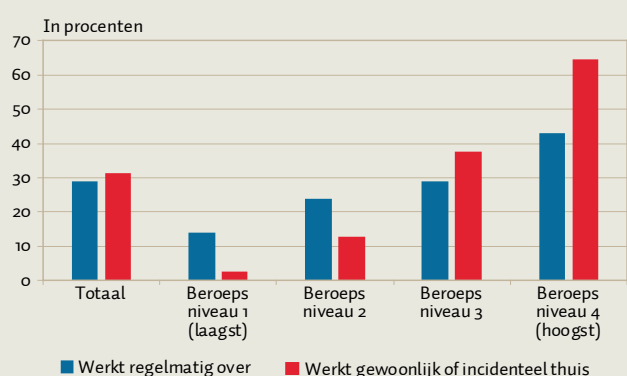
Van alle werknemers met een beroep op het laagste beroepsniveau werkt slechts drie procent thuis. De werkzaamheden op dat niveau, zoals bijvoorbeeld schoonmaken, laden, lossen en vakkenvullen, lenen zich er vaak niet of nauwelijks voor om thuis te verrichten.

Voor overwerken geldt hetzelfde als voor thuiswerken: hoe hoger het beroepsniveau, hoe meer werknemers overwerken. Op het laagste beroepsniveau werkt 14 procent van de werknemers regelmatig over. Dit loopt op tot 43 procent op het hoogste niveau, waarbij de managers het meest overwerken, te weten 58 procent.

Uit de Nationale Enquête Arbeidsomstandigheden van CBS en TNO blijkt dat steeds meer werknemers het belangrijk vinden om thuis te kunnen werken. Vond in 2008 nog 34 procent van alle werknemers de mogelijkheid om thuis te werken van belang, in 2017 was dit toegenomen tot 44 procent. Werknemers die thuiswerken zijn bovendien vaker tevreden met hun arbeidsomstandigheden dan niet-thuiswerkers. Op het hoogste beroepsniveau zijn werknemers die op het eigen woonadres werken het meest tevreden; ruim drie kwart (77 procent) is tevreden of zeer tevreden over de arbeidsomstandigheden.

De tevredenheid van thuiswerkers hangt wel samen met de mate van overwerk. Van de thuiswerkers op het hoogste beroepsniveau die regelmatig overwerken is een kleiner deel tevreden met de arbeidsomstandigheden (71 procent) dan van de thuiswerkers die nooit overwerken (84 procent). Werknemers op het hoogste beroepsniveau die regelmatig overwerken, maar niet thuiswerken, zijn met 68 procent het minst tevreden over hun arbeidsomstandigheden. ■ **JESPER VAN THOR** (CBS)

Thuiswerk en overwerk, 2017

Noot: Alle werknemers tussen 15 en 75 jaar

Bron: CBS (Enquête Beroepsbevolking)

Kosten omrijden met gevaarlijke stoffen kunnen flink oplopen

MARKTORDENING

Het Ministerie van Infrastructuur en Waterstaat ziet voorts nog af van een 'Routeringsbesluit' waarbij treinen met gevaarlijke stoffen verplicht omgeleid worden over de Betuweroute. Deze treinen rijden nu vaak door steden en dorpen, hetgeen protesten oproept van omwonenden en gemeenten.

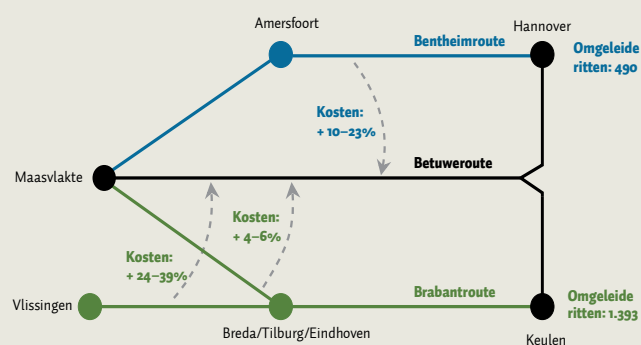
Bij een Routeringsbesluit zouden treinen echter moeten omrijden. En die extra kilometers brengen kosten met zich mee (figuur). De meeste treinen die getroffen zouden worden rijden nu van Rotterdam naar Duitsland via Brabant. Op deze route zouden de kosten per rit met 4–6 procent toenemen. De omweg is het grootst voor treinen die nu van Vlissingen via Brabant naar Keulen rijden. De extra kosten per rit kunnen voor vervoerders op deze route oplopen tot 39 procent.

Door dit omrijden zouden de totale kosten van goederenvervoer per spoor in Nederland met 0,2 tot 0,4 procent toenemen. Daar kunnen nog kosten bijkomen als elders in de vervoersketen problemen ontstaan, bijvoorbeeld als treinen niet meer op één dag heen en weer kunnen rijden. En er kunnen extra administratieve kosten en boetes zijn, afhankelijk van de complexiteit van de in te voeren regels.

Gezien de zeer beperkte winstmarges in het spoorgoederenvervoer zullen de extra vervoerskosten bij de aanvang van nieuwe vervoerscontracten geheel of grotendeels worden doorberekend aan verladers. Het is niet duidelijk in hoeverre zij hun kosten kunnen doorberekenen aan binnenlandse of buitenlandse klanten. Overigens bestaan de extra kosten voor ongeveer een derde uit een gebruiksvergoeding voor het gebruik van het spoor per gereden kilometer. Deze vergoeding wordt ontvangen door staatsbedrijf ProRail. Dit deel van de kosten is dus geen welvaartsverlies voor Nederland, maar een overdracht binnen Nederland.

■ **CARL KOOPMANS EN MENNO VAN BENTHEM** (SEO ECONOMISCH ONDERZOEK)

Inschatting kosten bij omrijden, per rit

Bron: Benthem, M. van, en C. Koopmans (2018) *Op het goede spoor? Effecten voor bedrijven van een Routeringsbesluit voor vervoer van gevaarlijke stoffen per spoor*. SEO Economisch Onderzoek, 2018-39.

Dividendbelasting bij de buren

Het kabinet-Rutte III heeft besloten de dividendbelasting af te schaffen. Een belangrijk argument daarbij is het aantrekkelijk houden van het Nederlandse vestigingsklimaat (FD, 2018). Dit positieve effect kan er echter alleen maar zijn als het dividendbelastingstarief in de ons omringende landen na de afschaffing in Nederland hoger ligt dan nul, want dan kan het voor buitenlandse investeerders interessant zijn om in Nederlandse bedrijven te investeren. Maar wat is het tarief eigenlijk in andere ontwikkelde economieën?

PricewaterhouseCoopers bracht deze tarieven wereldwijd in kaart (PwC, 2017; Jacobs, 2018). Veel Europese landen kennen nog wel een belasting op dividend (figuur 1). De uitzonderingen zijn het Verenigd Koninkrijk, Bulgarije, Estland, Letland en Malta. Uit de data

blijkt verder onder meer dat de dividendbelasting in de Verenigde Staten, Canada, Australië en Japan respectievelijk 30, 25, 30 en 15 procent bedraagt. Als de dividendbelasting nodig is om het vestigingsklimaat aantrekkelijk te houden, dan lijkt dit dus met name te gelden in vergelijking tot het Verenigd Koninkrijk.

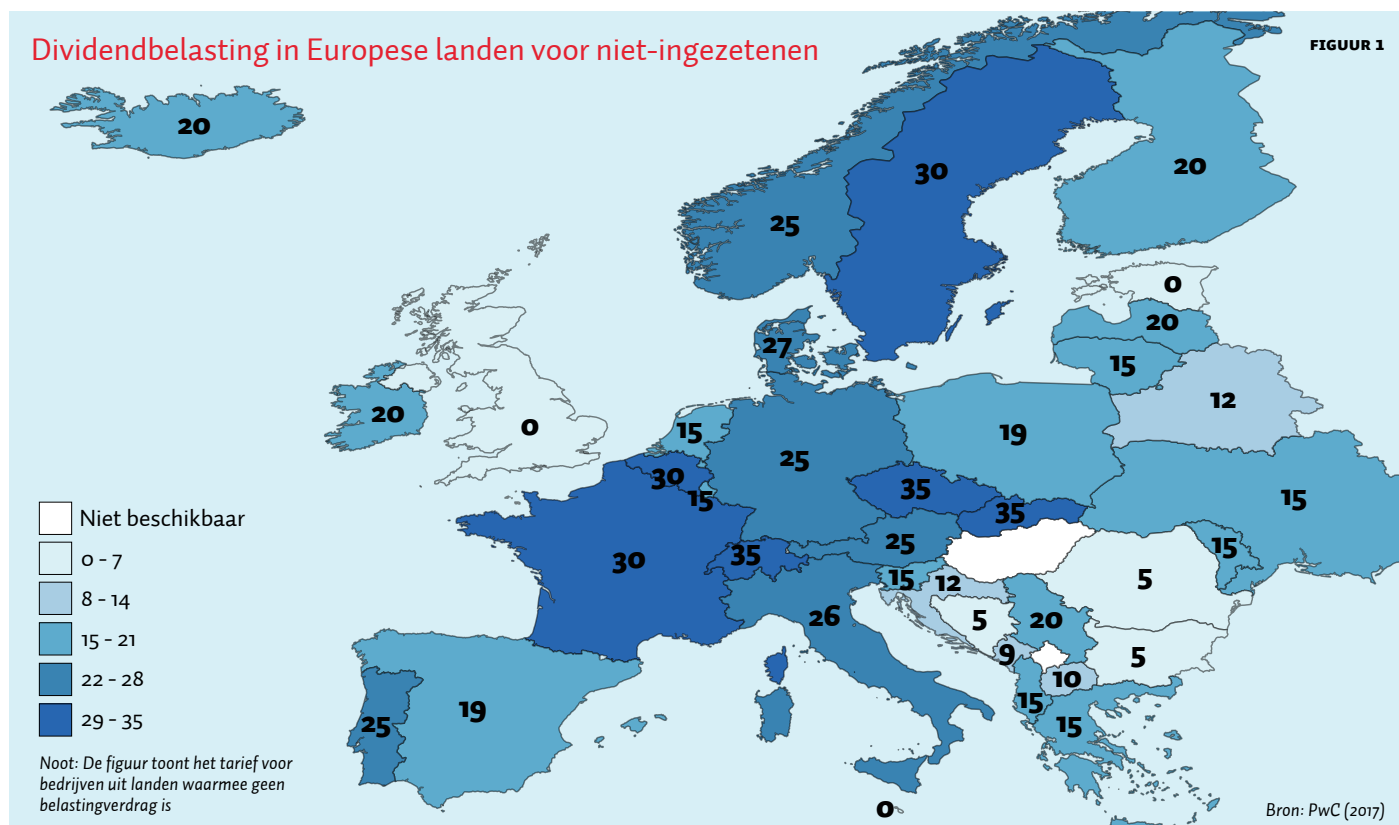
DAVID MEIJER
Redactiemedewerker

LITERATUUR

FD (2018) Rutte: afschaffing dividendbelasting 'bizar maar noodzakelijk'. *Het Financieele Dagblad*, 20 augustus.

Jacobs, B. (2018) *Ten hele gedwaald met de dividendbelasting*. Blog op basjacobs.wordpress.com.

PwC (2017) *Withholding tax (WHT) rates*. Te vinden op www.pwc.com.

Colofon

Economisch Statistische Berichten (ESB) signaleert nieuwe ontwikkelingen in de economische wetenschap. Daarnaast worden in ESB economische inzichten toegepast om beleidsrelevante aanbevelingen te doen voor de overheid, maatschappelijke instellingen en bedrijven. Ook analyseert ESB de belangrijkste ontwikkelingen in de Nederlandse economie. Artikelen in ESB verschijnen op persoonlijke titel.

Redactie

Hoofdredacteur: Jasper Lukkezen
Eindredacteur: Robert Kleinknecht
Redacteur: Ruben van Oosten,
Paul Metzmakers

Redactiemedewerkers:

Richard Hitzemann, David Meijer,
Sobana Sheikh Rashid, Elisa de Weerd
Tekstredactie: De Twee Hanen v.o.f.
Vormgeving: Jacques van Schie
Uitgever: Li'ao Wang

Commissie van redactie

H.G. van Dissel (voorzitter), P.H.B.F. Franses,
E. de Jong, H.J. de Jong, A. van Witteloostuijn,
A.C. Meijdam, H.P. Møllgaard en J. Plantenga

Rechten

ESB is een uitgave van FD Mediagroep.
De Koninklijke Vereniging voor de Staatshuis-
houdkunde is houder van de merknaam ESB.
Afbeeldingen: iStock / Lekkyjustdoit, _human,

Redlinevector, alashi, siraanamwong, izusek,
Altayb, nambitomo, funky-data, TerryJ, filo;
Hollandse Hoogte / Guus Pauka. Strip Van
Zanten: Roger Klaassen.

Publiceren

Aanwijzingen voor het aanleveren van kopij
vindt u op www.esb.nu/service/publiceren.

Abonneren

U kunt een abonnement direct online afsluiten.
Ga hiervoor naar www.esb.nu/service/abonneren.

Adverteren

Neem contact op met Jeannette van Zeijst, 020
592 86 35, jeannette.van.zeijst@fdmediagroep.nl.

Contact

Telefoon redactie: 020 592 87 77
Email redactie: redactie@esb.nu
Telefoon klantenservice: 0800 333 33 34
Email klantenservice: klantenservice@esb.nu
Postadres: Postbus 216, 1000 AE Amsterdam
Bezoekadres: Prins Bernhardplein 173,
1097 BL Amsterdam
Webadres: www.esb.nu
ISSN: 0013-0583

Verschijningsdata ESB:
11 okt., 15 nov., 20 dec.

Betere economische beleidsanalyse maken?

Erasmus School
of Accounting
& Assurance

Erasmus Executive Program Beleidseconomie

Voor wie? Voor de ervaren economen die zich met algemeen-economische vraagstukken bezig houden.

Wat? Nieuwe en relevante inzichten uit de wetenschap.

Waarom? Voor betere kwaliteit van economische beleidsanalyses.

Hoe? Toepassen theorie en empirie op actuele beleidsproblemen.

Wanneer? Start 1 november 2018. Aanmelden voor 15 oktober.

Thema's:

Volg de Basismodule 'Welvaartsanalyse, beleidsevaluatie en gedragseconomie' gevolgd door keuzemodules op het gebied van:

- Macro-economie
- Arbeidsmarkt
- Klimaat & energie
- Openbare financiën
- Pensioen

Docenten:

Topeconomen uit binnen- en buitenland, met onder andere:

- Klaas Knot
- Coen Teulings
- Rick van der Ploeg
- Lans Bovenberg
- Pieter Gautier
- Bas Jacobs

Voor meer informatie over curriculum, prijzen en rooster, ga naar: www.esaa.nl/beleidseconomie.

ESAA is een onderdeel van de Erasmus Universiteit Rotterdam

Erasmus University Rotterdam

Make it happen.

Call for papers

Voor de komende **ESB-nummers** werkt de redactie aan de volgende thema's. Doet u mee? Bijdragen kan via het schrijven van een artikel.

Deadlines en stijlregels:
www.esb.nu/call-for-papers

Oktober: Marktconcentratie in de ziekenhuiszorg
Toekomst van de bankensector (dossier)

November: Londen in de Polder
Women in economics (dossier)

December: Kansenongelijkheid in het onderwijs
Platformeconomie (dossier)

Daarna: Activerend arbeidsmarktbeleid
Geldschepping
Circulaire economie

